

Izvještaj o istraživanju

ROD I PRAVOSUĐE

Implikacije roda u pravosuđu
Bosne i Hercegovine

Majda Halilović i Heather Huhtanen
Sarajevo, 2014.

DCAF

a centre for security,
development and
the rule of law

O AUTORICAMA

Majda Halilović je voditeljica Odjela za istraživanje Atlantske inicijative u Bosni i Hercegovini. Magistrirala je na Univerzitetu Cambridge, a doktorirala sociologiju i socijalnu politiku na Open Universityju u Ujedinjenom Kraljevstvu. Bavi se istraživanjem različitih aspekata roda i sigurnosti, kao i društvene inkluzije i isključenosti, sa nizom objavljenih publikacija na ove teme.

Heather Huhtanen je projektna koordinatorica za program “Rod i sigurnost” u DCAF-u u Ženevi. Magistrirala je međunarodni razvoj, ženska pitanja, rod i razvoj na Univerzitetu Erasmus, na Međunarodnom institutu za društvene studije u Haagu. Od 1997. godine radi s krivičnopravnim sistemima i zakonodavnim organima na pitanjima rodno zasnovanog nasilja i promoviranju ravnopravnosti žena.

Zahvalnica

DCAF i Atlantska inicijativa zahvaljuju **Ministarstvu vanjskih poslova Kraljevine Norveške** na finansijskoj podršci projektu “Rod i reforma pravosuđa” u Bosni i Hercegovini, uključujući izradu i objavljivanje ovog izvještaja.

Lektura/redaktura

Kimberly Storr

Prijevod

Adisa Okerić-Zaid

Lektura bosanskog jezika

Zinaida Lakić

Dizajn naslovne strane

Igor Mijić

Prijelom

Sanin Pehlivanović

ISBN: 978-92-9222-341-0

Štampa

CPU Printing Company d.o.o.

Izdavač

© DCAF, 2014. Sva prava pridržana.

ZAHVALNICA

DCAF i AI zahvaljuju sudijama, tužiocima, advokatima i stručnim saradnicima koji su učestvovali u anketi i intervjuima koji čine osnovu ovoga istraživanja. Zahvaljujemo im na odvojenom vremenu i spremnosti da podijele svoje znanje, stručnost i zapažanja. Istraživači su posjetili nekoliko sudova, tužilaštava i advokatskih kancelarija, gdje su naišli na izuzetnu susretljivost i ljubaznost nosilaca pravosudnih funkcija, što je značajno doprinijelo uspješnosti studije. Također izražavamo zahvalnost predsjednicima sudova, glavnim tužiocima i predsjednicima advokatskih komora koji su podstaknuli svoje kolege da učestvuju u istraživanju. Bez njihove podrške realizacija ovog izvještaja ne bi bila moguća.

Pored toga, još nekoliko osoba je pružilo značajnu pomoć u uređivanju ovog izvještaja, uključujući gđu Megan Bastick, gđu Noemi Helfenstein, dr. Edinu Bećirević, gđu Beverly Youmans, dr. Darka Datzera, gđu Kimberly Storr i gđicu Maidu Čehajić. Zahvaljujemo g. Mladenu Šainu, koji je obavio nekoliko intervjua i učestvovao u izradi metodologije istraživanja, te g. Emiru Derviševiću, koji je pomogao u osmišljavanju i analizi online intervjua.

Također zahvaljujemo **Visokom sudskom i tužilačkom vijeću Bosne i Hercegovine** (VSTV BiH) na podršci ovom istraživanju i ohrabriranju pripadnika pravosudne zajednice da učestvuju u njemu, kao i **Centru za edukaciju sudija i tužilaca u Federaciji Bosne i Hercegovine** (CEST FBiH) na doprinosu u razvijanju metodologije i instrumenata istraživanja.

Ženevski centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga

Ženevski centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga (DCAF) jedna je od vodećih institucija u svijetu koja se bavi reformom sektora sigurnosti i upravljanjem sektorom sigurnosti. DCAF pruža savjetodavnu pomoć i programe praktične pomoći u zemlji, izrađuje i promovira odgovarajuće demokratske norme na međunarodnom i državnom nivou, zagovara dobre prakse i provodi istraživanja politika kako bi osigurao efektivno demokratsko upravljanje sektorom sigurnosti. DCAF-ov program za rod i sigurnost podržava razvoj sektora sigurnosti baveći se sigurnosnim potrebama muškaraca, žena, dječaka i djevojčica u cilju ostvarivanja potpunog učešća muškaraca i žena u institucijama sektora sigurnosti i reformskim procesima u ovom sektoru.¹

1 Vidi web stranicu DCAF-a: www.dcaf.ch

Atlantska inicijativa

Atlantska inicijativa (AI) nevladina je organizacija sa sjedištem u Bosni i Hercegovini (BiH). Osnovana ju je grupa univerzitetskih profesora, novinara i analitičara 2009. godine, a bavi se temama kao što su istraživanje sigurnosnih rizika u BiH, integracija BiH u NATO, sigurnost žena i provedba UN Rezolucije 1325 u BiH, rod i pravosuđe te sigurnost Roma i povratnika u BiH². Atlantska inicijativa izdaje i akademski žurnal *Demokracija i sigurnost u jugoistočnoj Evropi*, kojim se promovira otvorena i informirana debata na temu procesa euroatlantskih integracija BiH. AI je priznata u BiH i široj regiji Balkana kao izvor informacija za predstavnike vlasti BiH i ostale kreatore politika te one koji se bave profesionalnim radom u oblasti međunarodne sigurnosti.

Projekt “Rod i reforma pravosuđa u Bosni i Hercegovini”

DCAF i AI zajedno provode projekt “Rod i reforma pravosuđa u Bosni i Hercegovini”, koji finansira Ministarstvo vanjskih poslova Kraljevine Norveške. Ovaj višegodišnji projekt ima za cilj jačanje kapaciteta sudija i tužilaca da efikasnije integriraju rodna pitanja u procedure i prakse bh. pravosuđa. Cilj projekta je osnaživanje procesa pružanja nediskriminirajućih usluga u pravosudnom sistemu. Projekt također radi na jačanju uloge žena u pravosudnom sektoru, a naročito na nivou donošenja odluka. Neke projektne aktivnosti su usmjerene ka postizanju konkretnih neposrednih rezultata, kao što su resursi i istraživanje, dok su druge usmjerene na ostvarivanje razvojnih ciljeva kojima će se stvoriti katalizatori promjena u BiH, odnosno postepeno transformiranje načina razmišljanja i organizacijskih pristupa u pitanjima roda u pravosuđu. DCAF i AI se oslanjaju na vodstvo, usmjeravanje i znanje bh. pravosudnih stručnjaka u osmišljavanju i implementaciji ovog projekta. Na ovom projektu sa DCAF-om i Atlantskom inicijativom usko sarađuju sljedeće organizacije i stručnjaci: **Udruženje žena sudija u BiH (UŽS)**, **Centar za edukaciju sudija i tužilaca u Federaciji Bosne i Hercegovine** i **Centar za edukaciju sudija i tužilaca u Republici Srpskoj** (CEST FBiH i CEST RS), **Visoko sudsko i tužilačko vijeće BiH** (VSTV), te sudije i pravosudni stručnjaci u FBiH i RS-u. Također, norveška ambasadorica u Bosni i Hercegovini, **NJ. E. ambasadorica Vibeke Lilloe**, značajno je podržala i liderski usmjeravala implementaciju projekta.

2 Vidi web stranicu Atlantske inicijative: www.atlantskainicijativa.org

SADRŽAJ

O AUTORICAMA	2
ZAHVALNICA	3
SAŽETAK	7
1. UVOD: O ISTRAŽIVANJU I TEMI	11
1.1. ORGANIZACIJA IZVJEŠTAJA	11
1.2. TEORIJSKA OSNOVA ISTRAŽIVANJA	11
1.3. TEMA ISTRAŽIVANJA: ŠTA JE ROD I RODNA PRISTRANOST, I KAKO ONA UTJEČE NA RAD PRAVOSUĐA?	13
1.4. UZORAK I METODOLOGIJA: KO JE OBUHVAĆEN ANKETOM I NA KOJI NAČIN	17
1.4.1. ONLINE UPITNIK	17
1.4.2. INTERVJU I	18
1.4.3. ANALIZA: KAKO SMO TUMAČILI NALAZE	19
1.5. OGRANIČENJA U ISTRAŽIVANJU	20
1.6. ETIČKA RAZMATRANJA	22
2. ŠTA NAM GOVORE DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA O RODU I PRAVOSUĐU	23
2.1. PREGLED ISTRAŽIVANJA IZ SAD-a I EVROPE	23
2.2. ISTRAŽIVANJA O ZASTUPLJENOSTI ŽENA U PRAVOSUĐU	24
2.3. ISTRAŽIVANJA O RODU OPTUŽENIH, ŽRTAVA I SUDIJA	28
2.4. IMPLICITNA PRISTRANOST	30
2.5. RADNE GRUPE ZA PITANJA RODNE PRISTRANOSTI U SJEDINJENIM DRŽAVAMA	32

3. UTJECAJ RODA NA KOLEGIJALNE ODNOSI I ATMOSFERU U SUDNICI	37
3.1. PRISTOJNOST I KOMUNIKACIJA U SUDNICI	37
3.2. KOLEGIJALNI ODNOSI I ŠALE	41
3.3. SEKSUALNO I RODNO ZASNOVANO UZNEMIRAVANJE	43
3.4. POLITIKE O SEKSUALNOM UZNEMIRAVANJU, SVIJEST I PREVENTIVNI MEHANIZMI	47
3.5. STAVOVI O ZASTUPLJENOSTI ŽENA U PRAVOSUĐU BIH	50
3.6. UTJECAJ RODA NA PERCEPCIJE O NEPRISTRANOSTI	54
4. UTJECAJ RODA NA TEME IZ MATERIJALNOG PRAVA	57
4.1. PREDMETI DODJELE STARATELJSTVA NAD DJECOM	57
4.2. RODNO ZASNOVANO NASILJE	62
4.2.1. NASILJE U PORODICI	62
4.2.2. SILOVANJE, POKUŠAJ SILOVANJA I SEKSUALNI NAPAD	74
4.3. KAKO ROD UTJEČE NA PERCEPCIJE O KREDIBILITETU U SUDNICI	80
5. UTJECAJ RODA NA MATERIJALNU PODRŠKU ŽRTVAMA I SVJEDOCIMA	85
5.1. PODRŠKA ŽRTVAMA I SVJEDOCIMA U PREDMETIMA RODNO ZASNOVANOG NASILJA	85
5.2. SLUŽBE ZA ČUVANJE DJECE	88
6. ZAKLJUČAK: IMPLIKACIJE RODA U PRAVOSUĐU	91
7. ANEKS A – ONLINE UPITNIK	99

SAŽETAK

Svrha ovog istraživanja je bila, prvo, da se otkriju mišljenja, stavovi i razmatranja profesionalnih pravnika koji rade u bh. pravosuđu o rodnim pitanjima; i drugo, da se pronađu načini na koje bi rod mogao koristiti ili štetiti ženama ili muškarcima u sudskom sistemu – bilo da se radi o sudiji, tužiocu, advokatu, žrtvi, svjedoku ili optuženom. Drugim riječima, cilj istraživanja je bio da se stekne razumijevanje o tome na koji način rodni stereotipi i stavovi mogu dovesti do rodne pristranosti koja utječe na rad nosilaca pravosudnih funkcija na sudu i iskustva žrtava, svjedoka i optuženih. Metodologija istraživanja je osmišljena krajem 2012. godine, a provedena u periodu od februara do jula 2013. godine. Prikupljena su mišljenja oko 161 sudije, advokata, tužioca i stručnog saradnika, primjenom anonimnog *online* upitnika i individualnih polustrukturiranih intervjua.³ Iako ovo istraživanje ne odražava mišljenja cjelokupne populacije profesionalnih pravnika i pripadnika/pripadnica pravosuđa BiH, ono nudi uvid u razmišljanje i stavove predstavnika ove zajednice. Ovo je prvo istraživanje ove vrste u BiH i regiji, te stoga predstavlja suštinski i važan doprinos istraživanjima o rodu, njegovim implikacijama u pravosuđu i rodnoj pristranosti.

Istraživači su ispitivali utjecaj roda u sljedećim oblastima:

- **Kolegijalni odnosi i atmosfera u sudnici**, uključujući interakciju i način međusobnog obraćanja među pripadnicima pravosudne zajednice.
- **Teme iz materijalnog prava**, uključujući dodjelu starateljstva nad djecom, izricanje presuda u predmetima nasilja u porodici i seksualnog nasilja i percepcije o kredibilitetu žrtve i svjedoka.
- **Materijalna podrška**, uključujući fizičku infrastrukturu, kao što je dostupnost usluga čuvanja djece i tehnologije za održavanje rasprava putem videolinka.

Nije svaka ispitivana tema dovela do saznanja od značaja za ovo istraživanje, dok su neke dovele tek do vrlo ograničenih zaključaka. U ovom izvještaju su detaljno opisani i analizirani najznačajniji nalazi istraživanja, u cilju izrade adekvatnih preporuka.

Naprimjer, većina ispitanika u istraživanju navela je da su kolegijalni odnosi i atmosfera u sudnici strogo formalni, bez bilo kakvih pokazivanja naklonosti,

3 Trideset osoba je intervjuirano, a anonimno je popunjen 131 *online* upitnik, što čini ukupno 161 učesnik/učesnica. Međutim, moguće je da ovaj broj uključuje nekoliko ispitanika koji su ujedno popunili *online* upitnik i učestvovali u ličnom intervjuiranju.

deminutiva, kolokvijalnosti ili šala. Neki ispitanici su ipak otkrili da su lično doživjeli ili bili svjedokom seksualnih ili rodno obojenih šala, ili situacija u kojima se o njihovim kolegama/kolegicama govorilo u rodnim deminutivima ili nadimcima odmila u zgradi suda, a u nekim slučajevima i u samoj sudnici. Istraživanje je pokazalo i postojanje rodno zasnovanih razlika u stavovima profesionalnih pravnika u pogledu zastupljenosti žena u pravosuđu BiH. Nekoliko žena je činjenicu da žene čine blagu većinu na sudačkim pozicijama povezalo s napornim radom i odgovornošću žena, dok su je neki muškarci povezali s relativno "lakom" prirodom posla ili su naveli upitnu motivaciju žena za obavljanje sudačkog posla. Ovi nalazi upućuju na postojanje rodni stereotipa i stavova među pripadnicima pravosudne zajednice. Nejasno je u kojoj mjeri oni dovode do stvaranja pristranog ili diskriminirajućeg radnog okruženja, ali u kontekstu sudnice bi takvo ponašanje nedvojbeno moglo izazvati stvarnu ili prividnu pristranost.⁴

Nalazi istraživanja također pokazuju da sudije i tužiocu općenito nisu obaviješteni o seksualnom i rodnom uznemiravanju, niti su prošli obuku na tu temu. Pored toga, nekoliko komentara je otkrilo njihovu nezainteresiranost za ovu pojavu i njen utjecaj na zaposlene. Anegdote koje su ispitanici ispričali tokom intervjua ukazuju na moguću prisutnost seksualnog i rodnog uznemiravanja u pravosuđu BiH, ali i da ga pravni stručnjaci ne prepoznaju odmah. Nepostojanje jasnih i detaljnih internih politika, u kombinaciji sa oskudnom ili nikakvom obukom o različitim oblicima uznemiravanja, može dovesti do stvaranja uvjeta za pojavu uznemiravanja, što, opet, za rezultat može imati stvaranje diskriminirajućeg ili pristranog profesionalnog okruženja. Ovi nalazi pokazuju da bi bh. pravosuđe moglo imati koristi od usklađenih aktivnosti na rješavanju pitanja seksualnog i rodnog uznemiravanja.

Pokazalo se da je u nekoliko oblasti materijalnog prava, kao što su predmeti nasilja u porodici, silovanje i starateljstvo nad djecom, prisutan mogući utjecaj rodni stereotipa i stavova na neke pravosudne stručnjake. Navedeni stereotipi i stavovi mogu dovesti do rodne pristranosti u donošenju pravnih odluka, naročito kada su prihvaćeni kao činjenice. Naprimjer, žene se smatraju najboljim izborom za primarnog staratelja nad djecom bez obzira na zanimanje i učešće oca u odgoju djeteta. A kada se majkama dodijeli primarno starateljstvo, izvještaji pokazuju da su očevi u nepovoljnijem položaju kada pokušavaju koristiti prava na posjećivanje djeteta. Osim toga, navedeno je da

4 Jerry Kang, profesor prava, Univerzitet California Los Angeles, primjećuje: "Da bismo provjerili eventualno postojanje pristranosti u bilo kojoj situaciji, često moramo prepoznati da rasna pripadnost, rod, seksualna orijentacija i druge društvene kategorije možda utječu na donošenje odluka." Vidi: Jerry Kang, "Implicit Bias: A Primer for Courts", pripremljeno za potrebe Nacionalne kampanje za osiguravanje rasne i etničke pravičnosti na državnim sudovima u Americi (2009), 5.

je u nekim slučajevima pažnja tokom pravnog postupka posvećivana pitanju šta čini “dobru majku”, “dobru suprugu”, ili “pristojnu ženu”.

Profesionalni pravnici iz BiH općenito vjeruju da zakon primjenjuju na strogo nepristran način.⁵ To je i potvrđeno nalazima istraživanja; odgovarajući na pitanja o objektivnosti pravnih razmatranja, mnogi stručnjaci koji rade na sudu ustvrdili su da jednostavno “primjenjuju slovo zakona”, što se smatra samo po sebi objektivnim. Drugim riječima, općenito se čini da su pripadnici pravosudne zajednice nesvjesni mogućeg utjecaja rodni stereotipa ili stavova (između ostalog) na svoje donošenje pravnih odluka. U stvari, jedan tužilac je iznio mišljenje da je pravosuđe jedna od rijetkih profesionalnih oblasti u kojima ne postoji rodna diskriminacija. Čini se da ovaj komentar odražava uvjerenje da su pravna profesija i profesionalni pravnici kao pojedinci iznad drugih profesija i pojedinaca i njihove sposobnosti da budu pravični i nepristrani. Ovakav stav se dijelom može pripisati specifičnom pravnom okviru u Bosni i Hercegovini. Do 2003. godine u BiH je primjenjivan sveobuhvatan pristup građanskog prava. Iako su značajni elementi sistema običajnog prava uvedeni u krivične postupke tokom protekle decenije, pod utjecajem Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (ICTY) i međunarodne zajednice, sudije i pravosudni stručnjaci i dalje su uglavnom obučeni u primjeni praksi iz građanskog prava.⁶ Činjenica da je sistem građanskog prava izuzetno kodificiran može pripadnike pravosudne zajednice učvrstiti u uvjerenju da oni samo primjenjuju zakone koji su napisani tako da štite od svake subjektivnosti. Dakle, pripadnici pravosudne zajednice u BiH općenito smatraju da je donošenje pravnih odluka stvar utvrđivanja činjenica i primjene odgovarajućih zakona, te da stoga ne postoji rizik od subjektivnih utjecaja.

Dakle, svrha ovog izvještaja je da: 1) utvrdi postojanje rodni stereotipa i stavova među pripadnicima pravosudne zajednice, 2) pokaže kako postojanje rodni stereotipa i stavova može dovesti do rodne pristranosti, i 3) otkrije na koji način rodna pristranost može utjecati na kolegijalne odnose i atmosferu na sudu, kao i na donošenje pravnih odluka. Konačni zaključak ovog izvještaja je da povećanje svijesti među profesionalnim pravnicima o tome kako rodni stereotipi i stavovi mogu dovesti do pristranosti predstavlja neophodnu strategiju za jačanje nepristranog dijeljenja pravde.

- 5 Ova generalizirana tvrdnja se zasniva na radu s pravnim stručnjacima, pripadnicima pravosudne zajednice, entitetskim centrima za edukaciju sudija i tužilaca i Visokim sudskim i tužilačkim vijećem u protekle tri godine. DCAF i AI sarađuju s pripadnicima pravosudne zajednice i drugim profesionalnim pravnici, kao i s Udruženjem žena sudija u Bosni i Hercegovini od septembra 2011. godine kroz projekt “Rod i reforma pravosuđa”.
- 6 Christopher P. DeNicola, “Criminal Procedure Reform in Bosnia and Herzegovina: Between Organic Minimalism and Extrinsic Maximalism”, *DePaul Rule of Law Journal* (jesen 2010).

Preporuke

Na osnovu ovog istraživanja, preporučuje se da pravosuđe BiH, u saradnji s VSTV-om i Centrima za edukaciju sudija i tužilaca uloži sveobuhvatne napore na uključivanju informacija i istraživanja u programe profesionalne obuke o tome kako rodni stereotipi i stavovi mogu dovesti do rodne pristranosti i tako utjecati na kolegijalne odnose, atmosferu na sudu i donošenje pravnih odluka. U interesu edukacije profesionalnih pravnika o tome kako da budu samosvjesni i preuzmu aktivnu ulogu u prevazilaženju utjecaja pristranosti također se preporučuje da pravni fakulteti u BiH dopune svoj nastavni plan i program. Pravnim fakultetima univerziteta preporučuje se da uključe potrebna predavanja na temu rodne pristranosti, implicitne i eksplicitne pristranosti i utjecaja pristranosti na pravnu praksu.

U nastavku izvještaja i u okviru Zaključka date su i dodatne preporuke. Njihov cilj je da se utvrdi obuka i edukacija na temu rodne pristranosti, kao i jedinstvene mogućnosti za unapređenje u konkretnim oblastima pravosuđa ili pravne prakse.

1. UVOD: O ISTRAŽIVANJU I TEMI

1.1. ORGANIZACIJA IZVJEŠTAJA

U prvom poglavlju ovog izvještaja, Uvodu, dati su pregled metodologije istraživanja, opis teorijske osnove i svrhe istraživanja te pregled metoda prikupljanja i analize podataka ograničenja i etičkih razmatranja u okviru istraživanja. U drugom poglavlju je sadržan pregled postojećih međunarodnih istraživanja o rodu i pravosuđu te rodnoj pristranosti. Poglavlja 3, 4 i 5 predstavljaju nalaze istraživanja u svakoj ispitivanoj oblasti: utjecaj roda na kolegijalne odnose i atmosferu u sudnici, utjecaj roda na materijalnopravne teme i utjecaj roda na materijalnu podršku žrtvama i svjedocima. Svako od poglavlja s nalazima istraživanja podijeljeno je na odjeljke u kojima su detaljno opisani rezultati istraživanja u BiH, kao i diskusija i analiza koja uključuje nalaze međunarodnih istraživanja. U posljednjem, šestom poglavlju, dati su kratak pregled nalaza i razrađene preporuke.

1.2. TEORIJSKA OSNOVA ISTRAŽIVANJA

Nedvojbeno je da ne postoji druga oblast u kojoj je značaj pravičnosti i nepristranosti toliko suštinski povezan sa institucionalnom učinkovitošću i kredibilitetom kao što je to slučaj u pravosuđu. Sudski sistemi doista imaju centralnu odgovornost da jednako dijele pravdu kako bi uspostavili, održavali i izvršavali vladavinu zakona. Mnogi pretpostavljaju da je taj zakon pravedan, nepristran i oslobođen bilo kakvih utjecaja. Ova pretpostavka se često proširuje i na pravosudni sistem u cjelini, a time i na njegove pripadnike koji su odgovorni za primjenu zakona. Međutim, pisani i kodificirani zakon i njegova primjena su dvije različite stvari. Pisani zakoni mogu biti nepristrani, čak i objektivni, i mogu utjelovljivati, promovirati i izvršavati principe pravde kao što su pravičnost i jednakost. Ali mogu li profesionalni pravници kao pojedinci, sudije, tužioci i advokati, biti neutralni i objektivni? Drugim riječima, mogu li profesionalni pravници zakon primjenjivati nepristrano?

Ovo predstavlja centralno pitanje s kojim se suočavaju pravници i pravni naučnici u cijelom svijetu: može li primjena zakona putem individualnih pravnikā za rezultat imati pravično i nepristrano donošenje odluka. U suštini, mogu li profesionalni pravници primjenjivati zakon bez bilo kakvog utjecaja svojih osjećaja i mišljenja? Istraživači smatraju da je odgovor na ovo pitanje negativan; u principu, uređenje sudskih sistema kao takvo trebalo bi biti protuteža ovakvoj realnosti. Odnosno, da je primjena zakona istinski objektivna

proces, ne bismo očekivali nikakva preinačenja sudskih odluka, da ne spominjemo ukidanja odluka na drugostepenim, žalbenim i vrhovnim sudovima – ali ipak očekujemo. Dakle, u okviru ovog istraživanja pretpostavlja se da je primjena objektivnog zakona ustvari subjektivna. Drugim riječima, zakon je otvoren za različita tumačenja i razumijevanja od onih koji ga primjenjuju, to jest osoba koje imaju jedinstvene vrijednosti, osjećanja, mišljenja i predrasude. To na kraju dovodi do različitih pravnih mišljenja, uključujući izdvojena mišljenja i ukidanje odluka na žalbenim i višim sudovima. Dakle, u praksi, zakon nije statičan i nepromjenjiv, nego je to sistem koji evoluirao i na koji presudno utječu širi društveno-kulturni konteksti i individualni pravници koji ga primjenjuju.

Stoga ne iznenađuje što su pravni antropolozi istraživali ukrštanje kodificiranog zakona i njegove primjene u različitim kontekstima širom svijeta.⁷ Sally Falk Moore, pravna antropologinja, koja je objavila brojne radove o međukulturalnoj, komparativnoj pravnoj teoriji, zaključila je da, bez obzira na pravni sistem, kontekst ili kontinent, svuda nailazimo na pravne stručnjake koji koriste, napuštaju, “savijaju”, zaobilaze, zamjenjuju i ponovo tumače zakon.⁸ Pored društveno-kulturno-političkih vrijednosti, na primjenu zakona utječu i različite kategorije identiteta – spol, rod, rasna pripadnost, etnička pripadnost, vjerska i klasna pripadnost – koje su zastupljene među profesionalnim pravnicima i korisnicima sudskih usluga. Drugim riječima, “...način na koji su rasa ili rod izgrađeni u društvu u cjelini [je] nerazdvojiv od pravila dokazivanja ili pretpostavki na radnom mjestu u... sudovima”.⁹ Dakle, zakon je neraskidivo povezan sa svojim društveno-kulturnim kontekstom, koji na njega utječe, te je stoga pod utjecajem dominantnih načina razmišljanja i razumijevanja u navedenom kontekstu.

Ipak, utjecaj društveno-kulturnih elemenata ili karakteristike identiteta nisu, sami po sebi, zakonski problematični. Iako oni koji se bave pravom možda nisu objektivni, oni možda ipak mogu ostvariti pravičan i nepristran pristup tako što će uzeti u obzir društveno-kulturne faktore i kategorije identiteta koje su prisutne u svim društvima. Sudije L’Heureux-Dubé i McLachlin navode u predmetu “RDS protiv R” pred Vrhovnim sudom Kanade:

7 Naprimjer, vidi: Lawrence Rosen, *Law as Culture: An Invitation* (Princeton, N.J.; Woodstock: Princeton University Press, 2008); Sally Falk Moore, *Law as Process: An Anthropological Approach* (London: Routledge & Kegan Paul, 1978); Za pregled funkcioniranja sociologije prava u praksi, vidi: Nahda Younis Shehada, *Justice without Drama: Enacting Family Law in Gaza City Shari’a Court* (Maastricht: Shaker Publishing, 2005); Sally Engle Merry, “Everyday Understandings of the Law in Working-Class America”, *American Ethnologist* 13, br. 2 (maj 1986): 253-270.

8 Moore, *Law as Process*, 4.

9 Rosen, *Law as Culture*, 65.

... Dok sudije nikad ne mogu biti neutralni u smislu čiste objektivnosti, oni mogu i moraju težiti nepristranosti. Stoga je neizbježno i primjereno da njihova različita iskustva sudijama pomažu u procesu odlučivanja i da će se ona odraziti na njihove presude, sve dok su ta iskustva relevantna za predmete, nisu zasnovana na neprimjerenim stereotipima, i ne onemogućavaju fer i pravedno odlučivanje u predmetima na osnovu činjeničnih dokaza.¹⁰

Doista, za nepristranost i pravičnost su potrebne samosvijest i fleksibilnost – priznavanje subjektivnog utjecaja pojedinca i svjesni napori da se izbjegne primjena stereotipa i zadrži otvoren um.

Istinska nepristranost ne zahtijeva da se sudija uzdrži od bilo kakvih simpatija ili mišljenja; ona zahtijeva da sudija slobodno prihvata različita stanovišta i na njih reagira otvorenog uma.¹¹

Međutim, pravnici se moraju pomiriti sa činjenicom da “ideja da su sudije uvijek nepristrane predstavlja prijeko potrebni mit koji se koristi da bi se održala vjera u pravni sistem”.¹² Zbog važne povezanosti između nepristranosti i svijesti, u okviru ovog istraživanja se ispituje nivo svijesti o rodu, rodnim stereotipima i rodno zasnovanim stavovima ili njihovom nepostojanju u pravosuđu kako bi se procijenio potencijalni utjecaj roda na nepristranu provedbu pravde.

1.3. TEMA ISTRAŽIVANJA: ŠTA JE ROD I RODNA PRISTRANOST, I KAKO ONA UTJEČE NA RAD PRAVOSUĐA?

Cilj istraživanja na ovu temu bio je otkrivanje mišljenja, stavova i razmatranja pravnih stručnjaka koji rade u pravosuđu BiH o rodnom pitanjima te utvrđivanje načina na koje bi rod mogao koristiti ili štetiti profesionalnim pravnicima/ pravicama na sudu ili korisnicima/korisnicama sudskih usluga.

10 Reg Graycar, “Gender, Race, Bias and Perspective: OR, How Otherness Colours Your Judgment”, *International Journal of the Legal Profession* 15, br. 1 i 2 (2008): 76.

11 Ibid.

12 Ruth Hertz, “Gender Experiences of a Judge in Germany”, in *Gender and Judging*, ed. Ulrike Schultz i Gisela Shaw, Oñati International Series in Law and Society (Portland, Oregon: Hart Publishing, 2013), 259.

Istraživači su ispitivali utjecaj roda u trima oblastima. Prvo, postavljana su pitanja o rodnim odnosima među profesionalnim osobljem na sudu, uključujući njihovu međusobnu interakciju i način obraćanja, te o zastupljenosti žena u pravosuđu BiH iz perspektive ispitanika. Ovim pitanjima se želio steći uvid u utjecaj roda na **kolegijalne odnose i atmosferu u sudnici**. Drugo, postavljena je serija pitanja u vezi s **temama materijalnog prava**, uključujući odluke o dodjeli starateljstva nad djecom, predmete nasilja u porodici i seksualnog nasilja te kredibilitet žrtava i svjedoka. Na kraju su postavljena pitanja o **materijalnoj podršci**, kao npr. o dostupnosti službi za čuvanje djece, odgovarajućim toaletima, sigurnosnoj infrastrukturi i proceduri te tehnologiji za podršku u osiguravanju smještaja za žrtve i svjedoke u predmetima rodno zasnovanog nasilja. Pojavilo se nekoliko pitanja koja su od značaja za nastojanja bh. pravosuđa da uvede pravičan i nepristran sistem dijeljenja pravde.

Istraživači su ispitivali postojanje rodnih stereotipa i stavova među pravnicima i pripadnicima pravosudne zajednice kako bi se ustanovio utjecaj roda, a naročito rodne pristranosti. Rodni stereotipi su generalizacije o rodu koje se široko primjenjuju na žene ili muškarce. Rodni stereotipi se često zasnivaju na strogim rodnim ulogama i mogu se koristiti za ograničavanje pristupa ili mogućnosti pripadnicima određenog spola. Pojam **rod** odnosi se na društvene karakteristike, uloge, ponašanja i aktivnosti koje se pripisuju ženama i muškarcima u određenom društveno-kulturnom kontekstu. Koncepti roda, kao i društvo i kultura, mijenjaju se vremenom i variraju u različitim kontekstima, dok spol označava biološke osobine koje su relativno nepromjenjive ili fiksne.¹³ Rod se ne odnosi samo na žene ili muškarce, nego i na odnose među njima.¹⁴

Pojam **rodna pristranost** je nastao u SAD-u da bi se opisalo nejednako postupanje ili očekivanja od pojedinca ili grupe na osnovu spola, a kao rezultat rodnih uloga. Cilj istraživačkih aktivnosti u SAD-u je bio da se otkrije na koji način bi stavovi i ponašanja prema ženama i muškarcima, na osnovu stereotipa o "istinskoj prirodi" i "adekvatnoj ulozi" žena i muškaraca, mogli, između ostalog, dovesti do pervazivnog seksualnog uznemiravanja, pristranih pravnih odluka i nepravednih politika o unapređenju na poslu.¹⁵ O rezultatima ovog

13 Spol se odnosi na biološko ili fizičko prisustvo spolnih ili reproduktivnih organa, kao što su vagina i penis, jajnici i testisi, kao i ženskih i muških hormona i hromozomskih razlika (tj. XX/XY), po kojima se razlikuju žene i muškarci. Osobe se mogu roditi s biološkim ili fiziološkim karakteristikama obaju spolova. Pored toga, spol se može promijeniti hirurškom intervencijom i/ili hormonskom terapijom.

14 Kristin Valasek, "Security Sector Reform and Gender", u: *Gender and Security Sector Reform Toolkit*, ed. Megan Bastick i Kristin Valasek (Ženeva: DCAF, 2008), 3-4.

15 William Eich, "Gender Bias in the Courtroom: Some Participants Are More Equal than Others", *Judicature* 69 (1986-1985): 339.

istraživanja koje je provedeno u SAD-u detaljnije se govori u drugom poglavlju, a u cijelom izvještaju se koriste komparativni podaci iz američkog istraživanja na temu rodne pristranosti.

Ovo istraživanje je nadogradnja postojećeg znanja o **eksplicitnoj i implicitnoj pristranosti**. *Eksplcitna pristranost* se odnosi na svjesne stavove, mišljenja, stereotipe i asocijacije. Ipak, iako je eksplicitna pristranost svjesna, osobe koje imaju pristrane stavove nisu uvijek svjesne svoje pristranosti. Drugim riječima, u datom društveno-kulturnom kontekstu stavovi prema određenoj grupi mogu se posmatrati kao odraz istine, a ne kao negativna generalizacija, stereotip ili proizvod trenutnog ili ranijeg nepovoljnog položaja ili diskriminacije. Ropstvo u SAD-u u 18. i 19. stoljeću je možda jedan od najbolnijih primjera eksplicitne pristranosti koja je bila široko prihvaćena kao istina. U ovom slučaju, mnogi Amerikanci su crno roblje smatrali nižom vrstom, što je njihovo porobljavanje činilo opravdanim; to je stanovište podržano i članom iz Ustava prema kojem su robovi činili tri petine ljudskih bića.

U okviru ovog istraživanja otkriveno je prisustvo rodnih stereotipa i stavova kod pripadnika pravosudne zajednice u BiH, u njihovim odgovorima u *online* upitniku i ličnim intervjuima. Ti stereotipi i stavovi su u tolikoj mjeri eksplicitni da su ispitanici otvoreno iznosili svoja mišljenja. Ipak, otvoreno izražavanje rodnih stereotipa i stavova možda nije jednako svijesti o tome da navedena uvjerenja predstavljaju ili mogu dovesti do rodne pristranosti. Ako se stereotipi i stavovi ne osporavaju u društvenom kontekstu, vjerovatnije je da će ih ljudi slobodno izražavati; međutim, ako se pristranosti smatraju neadekvatnim u društvenom kontekstu, ljudi ih općenito pokušavaju sakriti.¹⁶ Iako je nejasno da li bi bilo ko od ispitanika u ovom istraživanju identificirao ili prepoznao svoje komentare kao eksplicitno rodno pristrane, zbir njihovih komentara ukazuje na to da se ovi stereotipi i stavovi općenito ne osporavaju i da su stoga manje-više prihvaćeni u društveno-kulturnom kontekstu BiH. Osim toga, moguće je da pripadnici pravosudne zajednice u BiH povezuju rodne konstrukcije, kao što su društvene karakteristike ponašanja, uloge i odgovornosti koje se propisuju ženama i muškarcima, s biološkim i urođenim osobinama žena i muškaraca. U tom kontekstu eksplicitni rodni stereotipi i stavovi ne bi se takvima smatrali, nego bi se na njih gledalo kao na činjenične procjene razlika između spolova.

Za razliku od eksplicitne pristranosti, *implicitna pristranost* se odnosi na načine na koje ljudski mozak automatski i bez svjesne namjere ili razmišljanja pripisuje stereotipe i stavove ljudima i događajima oko nas. Stereotipne osobine koje se

16 Jerry Kang et al., "Implicit Bias in the Courtroom", *UCLA Law Review* 59, br. 5 (2012): 1124-86. Vidi naročito: str. 1135-1152.

povezuju s određenom grupom mogu odražavati negativnu ili pozitivnu procjenu navedene grupe ili pojedinaca u njoj. Ovo implicitno ili automatsko pripisivanje zasnovano je na našim direktnim iskustvima s ljudima i događajima, kao i informacijama koje dobivamo indirektno, putem medija, kulture, religije, politike, jezika itd.¹⁷ Implicitna pristranost čak može postojati u sukobu sa svjesno usvojenim stavovima i mišljenjima.¹⁸ Naprimjer, neko može zagovarati svjesno stanovište o tome da su svi ljudi u svijetu jednaki, ali putem specijalnih testova implicitnih asocijacija može otkriti da je implicitno pristran prema ili u korist određene grupe.¹⁹

Profesionalni pravnici i naučnici u drugim oblastima zapazili su da utjecaj roda “nije ograničen na svjesnu, namjernu diskriminaciju...” Umjesto toga, manifestira se kroz “nesvjesnu ili podsvjesnu diskriminaciju do koje dolazi zato što osobu posmatramo na osnovu stereotipa koje smo ispravno ili pogrešno pripisali jednom ili drugom rodu...”²⁰ Doista, “ljudi su proizvodi kulturnog uvjetovanja koje često ometa prepoznavanje društvenih nepravdi... Diskriminacija se često ne ispravlja zato što prođe neprimijećeno”.²¹

Dakle, istraživanje na ovu temu predstavlja preliminarno nastojanje da se otkrije prisustvo rodnih stereotipa i stavova te utvrdi da li se oni mogu povezati s rodnom pristranošću u pravosuđu BiH. U kontekstu ovog istraživanja **pravosuđe** se odnosi na ljude koji rade u sudskom sistemu – *sudije, tužioce, pravnike, advokate* i *branitelje*. U formalno-pravnom smislu, pravosuđe se odnosi na sudije, tužioce i stručne saradnike, i ne uključuje advokate koji se bave privatnom praksom i branitelje.

U ovom istraživanju se pretpostavlja da sam rod nije prirodna činjenica, nego ga oblikuju promjenjivi društveno-kulturni konteksti; taj kontekst se u BiH značajno promijenio u protekle dvije decenije – a promjena se odrazila na formalno-pravni okvir u zemlji.²² Ovo istraživanje daje sliku relativno male

17 Kang, “Implicit Bias: A Primer for Courts”.

18 Justin D. Levinson i Danielle Young, “Implicit Gender bias in the Legal Profession: An Empirical Study”, *Duke Journal of Gender Law and Policy* 18, br. 1 (august 2010): 6.

19 Vidi web stranicu Project Implicita: <https://www.projectimplicit.net/index.html> i spisak publikacija o istraživanjima koji kreiraju alati Project Implicita: <https://www.projectimplicit.net/papers.html>.

20 Sam W. Coleman, “Gender Bias Task force: Comments on Courtroom Environment”, *Washington and Lee Law Review* 58, br. 3 (2001): 1101.

21 *Castellano v. Linden Board of Education*, 400. A.2d 1182, 79. N.J. 407 (1979). Vidi saglasno i izdvojeno mišljenje sudije Handlera na: <http://law.justia.com/cases/new-jersey/supreme-court/1979/79-n-j-407-0.html> (posjećeno 3. 8. 2014).

22 Za više informacija o promjenama u pravosuđu BiH, vidi: Vlado Azinović, Kurt Bassuener i Bodo Weber, “The Judiciary”, in *Assessing the Potential for Renewed Ethnic Violence in Bosnia and Herzegovina: A Security Risk Analysis* (Sarajevo: Atlantska inicijativa, 2011), 48-49; Za detaljniji opis historije krivičnog sistema u BiH, vidi: DeNicola, “Criminal Procedure Reform in Bosnia and Herzegovina”.

grupe profesionalnih pravnika koji su u određeno vrijeme radili na sudovima BiH. Ipak, zbir analiziranih tema pruža značajan uvid u prisustvo i utjecaj rodni stereotipa i stavova u pravosuđu BiH.

1.4. UZORAK I METODOLOGIJA: KO JE OBUHVAĆEN ANKETOM I NA KOJI NAČIN

Istraživanje je započeto sveobuhvatnim pregledom postojeće međunarodne literature na temu rodne pristranosti, roda i pravosuđa, što je istraživačima pomoglo da osmisle istraživačke metode i alate koji će biti korišteni u ovoj studiji. Istraživanje čini inicijalna analiza mišljenja, stavova i iskustava oko 161 pravnika ili pripadnika pravosudne zajednice od ukupno oko 2000 zaposlenih u sudskom sistemu BiH.²³ Primijenjene su i kvantitativna i kvalitativna metoda prikupljanja podataka, uključujući anonimni *online* upitnik i polustrukturirane lične intervju. Cilj ovog istraživanja nije bio da se utvrdi ishod rodne pristranosti u materijalnopravnom smislu, to jest da se odredi obim njenog utjecaja na stvarne sudske odluke, nego da se počnu shvaćati mišljenja, stavovi i uvjerenja koji su zastupljeni u pravosuđu BiH o nekoliko tema koje se direktno ukrštaju s rodom. Dakle, podaci se ne predstavljaju niti tretiraju kao reprezentativni za pravosuđe u statistički značajnoj mjeri, te se time izbjegavaju čvrste tvrdnje o mogućnosti njihovog generaliziranja. Ipak, primijenjene metode i pristupi su omogućili prikupljanje obimnih i opisnih podataka na temu koja nikad ranije nije istražena u BiH. Istraživanje pokazuje da postoje primjeri rodne pristranosti u sudovima BiH, kao i potreba za usvajanjem strategija za ublažavanje utjecaja takve pristranosti. U istraživanju se predstavljaju i novi putevi za analizu ove zanimljive i važne teme.

1.4.1. ONLINE UPITNIK

Istraživači su uz pomoć multidisciplinarnе radne grupe osmislili anonimni *online* upitnik kako bi obuhvatili stanovišta sudija, tužilaca, advokata i stručnih saradnika o temama koje se odnose na rod. Većina pitanja je osmišljena u cilju prikupljanja kvantitativnih podataka. Ta pitanja su omogućila ispitanicima da među ponuđenim odgovorima odaberu jedan ili nekoliko, ili da odabrane odgovore rangiraju po važnosti. Neka pitanja su omogućila dodatne

23 Iako je u istraživanju učestvovao ukupno 161 ispitanik, putem anonimnog *online* upitnika i ličnih intervju, moguće je da su neki od njih dali odgovore u oba formata; stoga je nepoznat tačan ukupan broj individualnih ispitanika. Prema podacima iz Godišnjeg izvještaja VSTV-a za 2012. procijenjeno je da je u 2012. godini u BiH bilo 1272 sudija i tužilaca. Pored toga, procjenjuje se da u sudskom sistemu BiH radi oko 1000 advokata i stručnih saradnika.

kvalitativne odgovore tako što je ispitanicima ponuđena opcija da navedu primjere ili objašnjenja odabranih odgovora. Konačno, na kraju ankete, ispitanici su imali mogućnost da daju dodatne komentare o bilo čemu što smatraju relevantnim.

Upitnik je postavljen *online* korištenjem platforme Survey Monkey, a istraživači su ga osmislili tako da osiguraju povjerljivost ankete i anonimnost ispitanika, koji nisu morali navoditi nikakve lične podatke.²⁴ Oni koji su ih naveli to su učinili dobrovoljno. (Vidi upitnik u Aneksu A.)

Da bi podržao ovo istraživanje, VSTV je poslao pismo predsjednicima sudova u kojem ih poziva da podstaknu svoje osoblje da učestvuje u anketi. VSTV je pismom urgirao na predsjednike sudova da pošalju link za pristup *online* anketi i podstaknu svoje profesionalno osoblje da ga popuni. Istraživači su također kontaktirali predsjednike sudova, glavne tužioce i predsjednike advokatskih komora da bi dodatno podržali zahtjev VSTV-a. Ukupno 42 sudija, 21 tužilac, 9 advokata, 21 stručni saradnik, 3 ispitanika koji su se izjasnili kao "ostali" i 35 osoba koje nisu otkrile podatke o svom profesionalnom statusu popunili su ukupno 131 upitnik. Od 96 ispitanika koji su otkrili spol 52,1 posto su muškarci, a 47,9 posto žene.

Nekoliko ispitanika koji su popunili upitnik preskočilo je neka pitanja, a naročito ona putem kojih bi ih bilo moguće identificirati. Preskakanje pitanja može ukazivati na bojazan u pogledu anonimnosti i osjetljivost na teme koje su obrađene u ovom istraživanju.

1.4.2. INTERVJUI

Istraživači su osmislili i seriju pitanja kojima će biti rukovođeni i olakšani lični intervjui, a koja su donekle zasnovana na pitanjima iz ankete. Međutim, intervjui su bili polustrukturirani kako bi se ostavilo prostora za otvorene odgovore i diskusiju. Obavljeno je ukupno 30 intervjua sa 7 tužilaca, 14 sudija i 9 advokata, u FBiH i RS-u – u Sarajevu, Visokom, Istočnom Sarajevu, Mostaru, Banjoj Luci, Bijeljini i Sanskom Mostu. Među sagovornicima su bile sudije s prvostepenih i drugostepenih sudova i tužioci iz kantonalnih i okružnih tužilaštava. Istraživači su pokušali pronaći kombinaciju sagovornica i sagovornika različite dobi i profesionalnih kvalifikacija, iz krivičnih i građanskih odjeljenja. Iako su predsjednici sudova, glavni tužioci i predsjednici advokatskih komora morali odobriti odabir i zakazivanje intervjua, nadređeni ili kolege sagovornika nisu imali uvid u rezultate intervjua. Osim toga, svi intervjui su obavljani na privat-

24 Vidi: www.surveymonkey.com

noj lokaciji, bez miješanja ili pogleda osoblja suda, pravnika ili pripadnika pravosudne zajednice.

Intervjui su trajali oko sat vremena kako bi se ispitanicima dalo vremena da odgovore na pitanja i učestvuju u nepripremljenim diskusijama. Iako su sagovornici mogli prekinuti intervju u bilo kojem trenutku, niko od njih nije preuranjeno završio razgovor. Ustvari, istraživači su često morali upozoravati sagovornike da se ne udaljavaju od konkretnih pitanja, jer su mnogi od njih vidjeli intervju kao priliku za razgovor o generalnim izazovima s kojima se suočavaju u pravosuđu. Intervjuu su obično prisustvovala dva istraživača kako bi odgovori bili tačno zabilježeni.

Oba istraživačka instrumenta – upitnik i pitanja iz intervjuja – osmišljena su tako da se utjecaj na stanovišta ispitanika svede na najmanju moguću mjeru. Dakle, iako je cilj istraživanja bio da se ispita utjecaj roda, u pitanjima nikada nije korištena riječ “rod” ili “utjecaj”. Osim toga, izbjegavane su riječi koje se koriste u ocjenjivanju a koje bi mogle podrazumijevati negativnu ili pozitivnu asocijaciju. Dakle, izbjegavani su pojmovi kao što su “rodna pristranost”, “diskriminacija”, “različito postupanje” i “uznemiravanje”, osim u slučaju seksualnog uznemiravanja, o kojem su postavljena direktna pitanja u vezi s postojanjem politika i internih programa obuke.

1.4.3. ANALIZA: KAKO SMO TUMAČILI NALAZE

Analiza 131 upitnika i 30 intervjuja izvršena je u različitim fazama, uz primjenu nekoliko analitičkih metoda. Standard odziva nije bio primjenjiv na ovo istraživanje zato što istraživački tim nije imao kontrolu nad time ko prima i popunjava upitnik. Pored toga, veličina uzorka za upitnik nije statistički značajna, te se stoga podaci ne mogu generalizirati za sve koji se profesionalno bave pravom ili bh. pravosuđe u cjelini. Umjesto toga, kvantitativni istraživački podaci iz upitnika su obogaćeni kvalitativnim odgovorima koji su sadržani u pisanim narativima do kojih se došlo putem upitnika i intervjuja.

Kvalitativna analiza je izvršena putem kombiniranja tematske²⁵ i analize diskursa.²⁶ Tematska analiza je korištena za kategoriziranje odgovora prema temi, a potom za pronalaženje i ispitivanje obrazaca kroz tematske kategorije

25 A. Michael Huberman i Matthew B. Miles, “Data Management and Analysis Method”, in *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*, ed. Normal K. Denzin i Yvonna S. Lincoln, četvrto izdanje (Thousand Oaks: Sage Publications, 2013), 179-210.

26 Martyn Hammersley, “Discourse Analysis: A Bibliographical Guide” (Teaching and Learning Research Programme, Univerzitet u Londonu, april 2002), <http://www.tlrp.org/rcbn/capacity/Activities/Themes/In-depth/guide.pdf>.

i unutar svake od njih. Ti su obrasci uspoređivani sa postojećim kvalitativnim istraživanjem istih tematskih cjelina. Istraživači su primijenili analizu diskursa kako bi u podacima pronašli vrijednosti, mišljenja i perspektive. To im je omogućilo da otkriju rodne stereotipe i stavove u usmenim narativima do kojih su došli putem intervjua, kao i pismenim iz upitnika. Naprimjer, ispitanik može potvrdno odgovoriti na neko pitanje iz ankete, nakon čega slijedi anegdota koja je kontradiktorna njegovom prvobitnom odgovoru. Analiza diskursa omogućava istraživaču da odvažne zbir iznesenih mišljenja, perspektiva i vrijednosti u odnosu na kratke potvrdne ili negativne odgovore kako bi donio precizniji zaključak o implikacijama nekog skupa podataka.

Triangulacije metoda, intervjua i teorija su korištene u tumačenju kvalitativnih podataka i utvrđivanju nalaza.²⁷ Primjenom dviju metoda za prikupljanje podataka, istraživači su na osnovu njih stekli bolji uvid. Slično tome, zahvaljujući učešću nekoliko istraživača u pripremi pitanja, vođenju intervjua i analizi podataka, povećan je nivo kritičkog ispitivanja nalaza. Tokom cijelog procesa istraživači su osporavali i potvrđivali tumačenja i zapažanja, zadovoljavajući standard triangulacije intervjua. Osim toga, stručnjaci iz niza različitih oblasti (uključujući pravo, sociologiju, psihologiju i međunarodne odnose) zajedno su analizirali podatke i iznosili višestruke i različite perspektive. Analitički zaključci u ovom izvještaju uključuju zaključke koji su izvedeni iz svih navedenih disciplina i zadovoljavaju zahtjeve triangulacije teorija.

Konačno, pregled ranijih istraživanja koji se nalazi u ovom izvještaju omogućio je analizu i uvid u ove teme i iz drugih zemalja. Nalazi istraživanja koji su prikupljeni u okviru ove studije neformalno su uspoređeni s nalazima i zaključcima postojećih istraživanja. Na taj način istraživači su mogli vidjeti da su i u drugim zemljama doneseni isti ili slični zaključci o vezama između rodni stereotipa i stavova pravnih stručnjaka i rodne pristranosti u sudskim sistemima.

1.5. OGRANIČENJA U ISTRAŽIVANJU

Istraživači su pronašli ograničenja u ovom istraživanju, i to u sljedećim kategorijama: metoda samoizvještavanja koja je primijenjena u prikupljanju nekih podataka; veličina uzorka; nedostatak neovisnog pristupa učesnicima istraživanja; nepostojanje ranijih istraživanja na istoj lokaciji. Uloženi su napor kako bi se

27 Triangulacija je metoda koja se koristi u kvalitativnom istraživanju kako bi se utvrdila valjanost studije. Triangulacija pomaže u prevazilaženju pristranosti koja se može pojaviti kada se koristi pristup s jednom metodom, jednim istraživačem ili jednom teorijom. Vidi: Norman K. Denzin, *The Research Act: A Theoretical Introduction to Sociological Methods* (New Brunswick, NJ: Aldine Transaction, 2009).

ublažio utjecaj navedenih ograničenja, što je detaljnije opisano u nastavku.

Metoda samoizvještavanja: Online upitnik se oslanjao na samostalno navođenje podataka od ispitanika, koji, u većini slučajeva, nisu neovisno potvrđeni. Stoga rezultati istraživanja koje se bavi konkretnim temama kao što je postojanje politike ili tehnologije, ili materijalnopravni ishodi poput dodjele starateljstva nad djecom, odražavaju mišljenje onoga ko daje podatke, i ne predstavljaju potvrđene činjenice (npr. ishodi relevantnih sudskih predmeta nisu analizirani). Rezultati istraživanja koji se odnose na kvalitativne podatke, kao što su mišljenja, stavovi ili vrijednosti, ponekad mogu biti preuveličani ili uljepšani, ili ispitanici mogu sebi pripisati pozitivne a drugima negativne osobine.

Veličina uzorka: Veličina uzorka i raznovrsnost ispitanika ne omogućavaju statistička poređenja među različitim grupama. Kao takvo, istraživanje ne iznosi tvrdnje o reprezentativnosti uzorka. U nekim dijelovima ovog izvještaja su navedeni procenti kako bi se pokazao omjer između ukupnog broja sličnih ili istih odgovora na isto pitanje. Iako se ovo ne može generalizirati za cjelokupnu populaciju pravnikâ i pripadnika pravosudne zajednice u BiH, ovi trendovi pružaju uvid u razmišljanje i uvjerenja dijela ove populacije.

Pristup učesnicima istraživanja: U većini slučajeva istraživači nisu imali direktan pristup pripadnicima pravosuđa i oslanjali su se na pomoć predsjednika sudova, glavnih tužilaca i predsjednika advokatskih komora u vidu prosljeđivanja anonimnog upitnika zaposlenicima i članovima.²⁸ Oni su na osnovu datih kriterija pronašli članove osoblja koji bi bili dostupni za lične intervjuje. Dakle, istraživački tim nije imao kontrolu nad time ko popunjava upitnik ili ko će učestvovati u intervjuima. Na taj način je učešće ograničeno, a istraživačima je onemogućeno da se pobrinu da sastav uzorka bude reprezentativan za pravosuđe u pogledu spola, etničkog porijekla, dobi, položaja i funkcije. Konačno, uprkos zahtjevu da učešće bude dobrovoljno, istraživači nisu mogli garantirati da ispitanici i intervjuirane osobe neće biti bez svoje volje odabrani da učestvuju od strane nadređenih.

Nepostojanje ranijih istraživanja: Istraživači su utvrdili da ne postoje ranija istraživanja na temu rodne pristranosti, roda i pravosuđa u BiH i regiji.²⁹

28 U nekim slučajevima, DCAF i AI su mogli ohrabriti sudije i, u manjoj mjeri, druge pripadnike pravosudne zajednice s kojima su ranije sarađivali da popune *online* upitnik.

29 Istaknut izuzetak je studija koju je objavila hrvatska naučnica Ivana Radačić o tome kako rodni stereotipi i mitovi o silovanju utječu na sudske postupke na županijskom sudu u Zagrebu i njihove ishode. Vidi: Ivana Radačić, "Kazneno djelo silovanja: pitanja definicije, (ne)odgovornosti za otklonjivu zabludu o pristanku i postojanje rodni stereotipa u sudskom postupku na primjeru prakse županijskog suda u Zagrebu", *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 19, br. 1 (juli 2012): 105-125.

Međutim, postojalo je nekoliko izvještaja i drugih resursa specifičnih za BiH koji su pomogli istraživačima da uokvire rezultate istraživanja i ponudili dodatne dokaze za potkrepljivanje nalaza. Značajna istraživanja na ovu temu provedena su i u SAD-u, Kanadi i, u nešto manjoj mjeri, u Evropi. Istraživači su koristili međunarodna istraživanja kako bi svojoj studiji dali kontekst, te kao pomoć u analizi i donošenju zaključaka na osnovu rezultata studije.

1.6. ETIČKA RAZMATRANJA

Prioritet istraživačkog tima je bio da sačuva anonimnost osoba koje učestvuju u studiji i povjerljivost istraživačkih bilješki. *Online* upitnik je osmišljen tako da istraživači ne mogu utvrditi ko ga je popunio ili u kojem mjestu. Sveobuhvatne podatke koji su prikupljeni iz popunjenih upitnika vidio je samo istraživački tim, i oni se neće dalje otkrivati. I rezultati intervjua će ostati povjerljivi. Konačno, iako su uloženi naponi da se ograniči mogućnost povezivanja nekog citata ili odgovora s određenom osobom, istraživači priznaju mogućnost da pripadnici pravosuđa možda poznaju kolege koje su popunile upitnik ili učestvovala u intervjuu, te su stoga u stanju da povežu određeni citat ili narativ iz ovog izvještaja s konkretnom osobom. Bliskost radnog okruženja na sudovima je takve prirode da se ne može garantirati apsolutna anonimnost ispitanika usprkos nastojanjima istraživača da je osiguraju.

2. ŠTA NAM GOVORE DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA O RODU I PRAVOSUĐU

2.1. PREGLED ISTRAŽIVANJA IZ SAD-a I EVROPE

Iako u SAD-u od osamdesetih godina postoji obilje literature o rodu i pravosuđu, u Evropi je bilo malo komparativnih istraživanja na tu temu sve do početka 21. stoljeća. Za potrebe ove studije istraživači su pronašli stotine članaka, izvještaja, priručnika i najboljih praksi iz SAD-a, kao i mali uzorak publikacija iz drugih zemalja na engleskom i drugim jezicima. Ipak, čini se da u Evropi i šire raste zanimanje za temu roda i pravosuđa.

Istraživačke zajednice u SAD-u i Evropi različito su tokom godina pristupale temi roda i pravosuđa. Evropski istraživači su prvo počeli istraživati ovu temu razmatrajući zastupljenost žena na sudačkim pozicijama u pravosuđu. Također su u manjoj mjeri analizirali utjecaj roda optuženih i roda sudija na izricanje kazne. Od 2000. godine počeli su ispitivati značaj roda u sudskoj praksi i odlučivanju. Također je znatno povećan broj evropske literature u kojoj se analiziraju rodne perspektive u suđenju i feminističkom prosuđivanju, koje idu izvan popularnih tema o normama i raznolikosti. Iako u Evropi postoji značajan obim literature na temu roda i pravosuđa, evropska istraživanja se nisu toliko fokusirala na implikacije rodnih stereotipa i stavova u donošenju pravnih odluka ili kolegijalnim odnosima i atmosferi na sudu – drugim riječima, na *rodnu pristranost*.

S druge strane, američki istraživači su pitanju roda i pravosuđa pristupili iskustveno i praktično. Njihovo centralno pitanje je bilo kako ili zašto pravosuđe žene tretira drugačije ili nejednako, bilo da su u pitanju sudije, advokati ili stranke suda. I istraživači i praktičari su željeli utvrditi konkretne posljedice rodne pristranosti na provođenje pravde. Ovo je istraživanje na kraju dovelo do praktične primjene kojom se nastojala povećati svijest o postojanju i utjecaju rodne pristranosti u pravnoj praksi, na sudovima i u pravosuđu. Pored toga, učenjaci iz SAD-a su istraživali i razvili značajan broj savremenih istraživanja o postojanju *implicitne pristranosti*.

U posljednje vrijeme istraživači iz Evrope, SAD-a, Kanade, a povremeno i nekih azijskih i afričkih zemalja, okupili su se kako bi sarađivali u istraživanjima na ovu temu. Istraživači građanskog prava iz Evrope i istraživači običajnog prava iz

Sjeverne Amerike te oni koji se bave pravom počeli su razmjenjivati informacije i ideje stvaranjem istraživačke mreže o pitanjima roda i suđenja. Ovom je saradnjom olakšano objavljivanje značajnog uređenog izdanja pod nazivom *Rod i suđenje*, uz doprinos 27 učenjaka i praktičara iz svih dijelova svijeta.³⁰

2.2. ISTRAŽIVANJA O ZASTUPLJENOSTI ŽENA U PRAVOSUĐU

Evropska istraživanja o rodu i pravosuđu krenula su od analize zastupljenosti žena u pravosuđu i percepcije o njima. Nekoliko učenjaka je ispitalo da li je jednaka zastupljenost žena i muškaraca u pravosuđu važna. Pitali su se kako nepostojanje rodnog pariteta u pravosuđu utječe na izvršenje pravde. Učenjaci iz SAD-a i Evrope su iznijeli različite argumente u korist jednake zastupljenosti žena u sudačkoj profesiji.³¹ Jedan od primarnih argumenata je da nepristrano i vjerodostojno pravosuđe treba biti reprezentativno u odnosu na populaciju kojoj služi.³² Druga istraživanja iz Evrope nastojala su otkriti iskustva i percepcije prve generacije sutkinja. Istraživali su njihovu percepciju o samima sebi, te percepciju o njima u očima javnosti i kolega; razloge koji su ih naveli da odaberu tu profesiju, te njihova iskustva u profesiji koja je ranije bila u potpunosti muška. Ovakve studije su vršene u nekoliko zemalja, uključujući Švicarsku i Francusku.³³

Anne Boigeol, francuska akademkinja i jedna od prvih naučnica u Evropi koju su zanimale implikacije roda u pravosuđu, objavila je nekoliko članaka (uglavnom na francuskom jeziku) o feminizaciji pravosuđa u Francuskoj, te kako je to dovelo do promjene u sudačkoj profesiji i javnoj percepciji o njoj.³⁴

30 Ulrike Schultz i Gisela Shaw, eds., *Gender and Judging*, Oñati International Series in Law and Society (Oxford; Portland, Oregon: Hart Publishing, 2013).

31 Vidi, npr.: Sally Jane Kenney, *Gender and Justice: Why Women in the Judiciary Really Matter* (New York: Routledge, 2013); Sally Jane Kenney, "It Would Be Stupendous for Us Girls': Campaigning for Women Judges without Waving", u: *Breaking the Wave Women, Their Organizations, and Feminism, 1945-1985*, ed. Kathleen A. Laughlin i Jacqueline L. Castledine (New York: Routledge, 2011), 209-228; i iz UK, vidi: Kate Malleson, "Justifying Gender Equality on the Bench: Why Difference Won't Do", *Feminist Legal Studies* 11, br. 1 (2003): 1-24.

32 Schultz i Shaw, *Gender and Judging*, 23.

33 Vidi: Revital Ludewig, Kathleen Weislehner i Evelyne Angehrn, *Zwischen Recht und Gerechtigkeit: Richterinnen im Spiegel der Zeit* (Bern: Stämpfli, 2007); Anne Boigeol, "Le genre comme ressource dans l'accès des femmes au «gouvernement du barreau»: l'exemple du barreau de Paris", *Genèses* 2, br. 67 (2007): 66-88; Anne Boigeol, "French Women Lawyers (Avocates) and the 'Women's Cause' in the First Half of the Twentieth Century", *International Journal of the Legal Profession* 10, br. 2 (juli 2003): 193-207.

34 Vidi, npr.: Anne Boigeol, "Feminisation of the French 'Magistrature': Gender and Judging in a Feminised Context", u: *Gender and Judging*, Oñati International Series in Law and Society (Oxford; Portland, Oregon: Hart Publishing, 2013), 125-143; Boigeol, "Le genre comme ressource"; Anne Boigeol, "Les femmes et les cours. La difficile mise en œuvre de l'égalité des sexes dans l'accès à la magistrature", *Genèses* 22, br. 22 (1996): 107-129.; Anne Boigeol, "La magistrature française au féminin: entre spécificité et banalisation", *Droit et Société* 25 (1993): 489-522.

Nedavno je Boigeol identificirala nekoliko oblasti u kojima neravnopravnost i dalje postoji usprkos većoj brojnosti sutkinja u Francuskoj. Naprimjer, muški kandidati za sudačke pozicije dosljedno su bolje ocjenjivani na usmenim testovima. Boigeol smatra da je to uzrokovano svjesnim ili nesvjesnim nastojanjima komisije za odabir da se usprotivi procesu feminizacije pravosuđa u Francuskoj. Ona napominje da još uvijek postoji stakleni plafon; jer, usprkos činjenici da većinu kandidata čine žene, predsjednici sudova su uglavnom muškarci.³⁵ Nekoliko drugih naučnika također je postavilo pitanje zašto su žene i dalje malobrojne u pravosuđu, a naročito na višim pozicijama. U Ujedinjenom Kraljevstvu, Kate Malleson je istraživala manjak sutkinja na britanskim sudovima,³⁶ a u Njemačkoj je Ulrike Schultz provela empirijsku studiju za Ministarstvo pravde njemačke savezne države Sjeverna Rajna-Vestfalija kako bi analizirala zašto žene žele biti sudije, te zašto nisu adekvatno zastupljene na liderskim pozicijama.³⁷

Nekoliko učenjaka je uspoređivalo zastupljenost žena u pravosuđu u zemljama građanskog i običajnog prava. Ova istraživanja su pokazala da je brojčana zastupljenost žena općenito veća u zemljama građanskog prava; pretpostavlja

- 35 Boigeol, "Feminisation of the French 'Magistrature'", 128-129; usporediti i sa: Anne Boigeol, "So Many Women in French Magistrature and so Few at the Top" (predstavljen na međunarodnom seminaru „Žene i sudačke profesije”, Buenos Aires, Argentina, 2007); Anne Boigeol, "The Unquestionable Rise of Women in the Corporate Bar in France and the Reproduction of Gender Inequalities" (predstavljeno na istraživačkom kongresu Odbora za sociologiju prava Međunarodnog sociološkog udruženja, Oñati, Španija, 2009); Anne Boigeol, "Talking about Judicial Selection in France, or How to Limit the Rise of Women in French Judiciary" (predstavljeno na Kongresu Udruženja za pravo i društvo, Montréal, Kanada, 2008); Boigeol, "Les femmes et les cours".
- 36 Vidi: Kate Malleson, "Gender Quotas for the Judiciary in England and Wales," u *Gender and Judging*, ed. Ulrike Schultz and Gisela Shaw, Oñati International Series in Law and Society (Portland, Oregon: Hart Publishing, 2013), 481-500.; Kate Malleson i Lizzie Barmes, "The Legal Profession as Gatekeepers to the Judiciary: Design Faults in Measures to Enhance Diversity", *Modern Law Review* 74, br. 2 (mart 2011): 245-271; Kate Malleson, "Diversity in the Judiciary: The Case for Positive Action", *Journal of Law and Society* 36, br. 3 (septembar 2009): 376-402; Kate Malleson, "Ending Elitism in Judicial Appointments", *Legal Action* (2. decembar 2008); Kate Malleson, "Prospects for Parity: The Position of Women in the Judiciary in England and Wales", u: *Women in the World's Legal Professions*, eds. Ulrike Schultz i Gisela Shaw, Oñati International Series in Law and Society (Portland, Oregon: Hart Publishing, 2003), 175-190; Kate Malleson, "Judging Judicial Review: Criteria for Judicial Appointment", u: *Judicial Review in the New Millennium: Criteria for Judicial Appointment*, ed. Richard J. F. Gordon (London: Sweet & Maxwell, 2003), 19-31; Kate Malleson, "Promoting Diversity in the Judiciary: Reforming the Judicial Appointments Process", u: *Discriminating Lawyers*, ed. Philip A. Thomas (London: Cavendish, 2000), 221-236.
- 37 Vidi: Ulrike Schultz, "'I Was Noticed and I Was Asked...': Women's Careers in the Judiciary: Rezultati empirijske studije za Ministarstvo pravde u Sjevernoj Rajni-Vestfaliji, Njemačka", u: *Gender and Judging*, ed. Ulrike Schultz and Gisela Shaw, Oñati International Series in Law and Society (Portland, Oregon: Hart Publishing, 2013), 145-166; ili, na njemačkom jeziku: Ulrike Schultz, "Ich war sichtbar, und ich bin gefragt worden..." "Frauen in Führungspositionen der Justiz in NRW", u: *Rechtshandbuch für Frauen- und Gleichstellungsbeauftragte*, ed. Sabine Berghahn and Ulrike Schultz (Hamburg: Dashöfer, 2013); Za više informacija o karijernim mogućnostima sutkinja, vidi (na njemačkom jeziku): Ulrike Schultz, "Frauen in Führungspositionen der Justiz. Eine Untersuchung von Frauenkarrieren in den Justizbehörden", *Mitteilungsblatt des Schleswig-Holsteinischen Richterverbandes*, br. 2 (2012): 4-22.

se da je ova pojava povezana s boljim statusom sudija u sistemima običajnog prava.³⁸ Zanimljivo je da je pitanje rodne pristranosti u pravosuđu puno ranije došlo u fokus akademskih istraživanja, javnih rasprava i zagovaračkih aktivnosti u zemljama običajnog prava nego u zemljama građanskog prava. Boigeol tvrdi da je to jedan od razloga zbog kojih su profesionalna udruženja sutkinja, poput Međunarodnog udruženja sutkinja (IAWJ) sa snažnim korijenima u SAD-u, često prisutna i veoma aktivna u zemljama običajnog prava (i nekim zemljama u razvoju), ali u zemljama građanskog prava skoro da ne postoje. U Francuskoj, naprimjer, IAWJ ima samo dvije članice.³⁹ Pored toga, nekoliko učenjaka je analiziralo ulogu i učešće žena u međunarodnim sudovima. Naprimjer, Nienke Grossman u svom članku dovodi u pitanje legitimnost međunarodnih sudova zbog relativno niske zastupljenosti sutkinja.⁴⁰

Kada su sutkinje u značajnom broju ulazile u pravosuđe, akademici, praktičari i javnost počeli su postavljati pitanje da li rod sudije ima utjecaja. Da bi istražile ovo pitanje, kanadske učenjakinje Marie-Claire Belleau i Rebecca Johnson analizirale su implikacije roda na broj izdvojenih mišljenja u predmetima Vrhovnog suda Kanade. Prema njihovim nalazima, prve sutkinje koje su imenovane na Vrhovni sud imaju naročito velik broj izdvojenih mišljenja. Prva sutkinja iz Kvebeka i druga žena koja je imenovana na Vrhovni sud Kanade, Claire L'Heureux-Dubé, drži rekord u ukupnom broju izdvojenih mišljenja među svim sudijama Vrhovnog suda u periodu od 1982. do 2011. godine.⁴¹ Britanska pravna naučnica Erika Rackley u komentarima na navedene nalaze

- 38 Vidi: Anne Boigeol, "Gender and Judging in Common Law and Civil Law Countries" (predstavljeno na Istraživačkom kongresu Odbora za sociologiju prava Međunarodnog sociološkog udruženja, Milano, Italija, 2008); Adélaïde Remiche, "General Introduction to the International Symposium 'The Judge Is a Woman'" (predstavljeno na međunarodnom simpoziju "The Judge Is a Woman" ("Sudija je žena"), Université Libre de Bruxelles, Belgija, 7. novembra 2013), <http://droit-public.ulb.ac.be/wp-content/uploads/2013/11/02.-Introduction-par-MAD.-REMICHE.mp3>.
- 39 Boigeol, "Feminisation of the French 'Magistrature'", 135-136. Za razliku od Francuske, BiH ima svoje nacionalno Udruženje žena sudija (UŽS). UŽS u BiH je uspostavljen 2009. godine i od tada dosljedno raste, a početkom 2014. godine je imao 105 članica i članova. UŽS u BiH organizira radionice, obuke za izgradnju kapaciteta i okrugle stolove, a učestvuje i u istraživanjima i zagovaračkim aktivnostima na teme koje se odnose na profesionalni kapacitet i poziciju žena u bh. pravosuđu. UŽS u BiH izdaje periodični bilten, dostupan na: <http://www.mrezapravde.ba/mpbh/english/vijest.php?id=301>.
- 40 "Sredinom 2010. godine žene su činile 58 posto sudija na Međunarodnom krivičnom sudu, ali samo 6,3 posto, odnosno 23,1 posto, redovnih sudija na Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju i Ruandu." Vidi: Nienke Grossman, "Sex Representation on the Bench and the Legitimacy of International Criminal Courts," *International Criminal Law Review* 11 (2011): 643-644; i Nienke Grossman, "Sex on the Bench: Do Women Judges Matter to the Legitimacy of International Courts?," *Chicago Journal of International Law* 12, br. 2 (2012): 647-684.
- 41 Vidi, npr.: Marie-Claire Belleau, Valérie Bouchard i Rebecca Johnson, "Rapport minoritaire: La dissidence fait juge", *Canadian Journal of Women and the Law* 21, br. 1 (2009): 1-17. (na francuskom jeziku); Marie-Claire Belleau i Rebecca Johnson, "Judging Gender: Difference and Dissent at the Supreme Court of Canada", *International Journal of the Legal Profession* 15, br. 1-2 (juli 2008): 57-71.

navodi da iako su Belleau i Johnson “pronašle malo dokaza o jedinstvenom ženskom glasu... njihova studija je otkrila jednu – ključnu – zajedničku stvar svim sutkinjama: sposobnost i spremnost da se usprotive”.⁴² Ta spremnost bi mogla značiti, bez obzira na način na koji sutkinje donose odluku u bilo kom predmetu, da se one po načinu donošenja zaključaka i argumentima koje koriste možda razlikuju od muških kolega.

Istraživanje koje su provele Céline Bessière i Murièle Mille iz Francuske o tome da li činjenica da žene čine većinu sudija porodičnog suda ima bitan pravni utjecaj na ishod predmeta starateljstva pokazalo je da sutkinje i sudije doista svoje uloge posmatraju drugačije i njeguju drugačije vrijednosti ili perspektive, ali ipak postoji značajan nivo dosljednosti u njihovim presudama. Istraživanje iz Holandije u okviru kojeg je analiziran ishod sporova o alimentaciji i izdržavanju djece u predmetima razvoda dovelo je do istog zaključka.⁴³ Nasuprot tome, ranije studije iz Poljske i Brazila pokazale su da su sutkinje sklone primjeni ličnih vrijednosti kao finansijski neovisnih žena u predmetima u kojima domaćice traže razvod, izdržavanje djeteta i alimentaciju. Istraživanje je pokazalo da su sutkinje češće bile oštrije od svojih muških kolega prema ženama koje u predmetima razvoda traže izdržavanje.⁴⁴

Boigeol navodi da je u zemljama građanskog prava proveden relativno mali broj istraživanja na ovu temu zato što je:

*...prva reakcija sudija uvijek da odbace pretpostavku o eventualnoj povezanosti između roda i načina suđenja. [Ali] znamo da su se, kao pionirke, prve sutkinje maksimalno trudile da se ne razlikuju od muškaraca, a ponekad i da budu kao muškarci. Bile su pod velikim pritiskom jer su mnoge muške kolege samo čekale da one posrnu.*⁴⁵

42 Erika Rackley, *Women, Judging and the Judiciary: From Difference to Diversity* (New York: Routledge, 2013), 148.

43 Bregje Dijksterhuis, “Women Judges in the Netherlands,” u *Gender and Judging*, ed. Ulrike Schultz i Gisela Shaw, Oñati International Series in Law and Society (Portland, Oregon: Hart Publishing, 2013), 277.

44 Iz Poljske, vidi: Małgorzata Fuszara, “Women Lawyers in Poland under the Impact of Post-1989 Transformation”, u: *Women in the World’s Legal Professions*, ed. Ulrike Schultz i Gisela Shaw, Oñati International Series in Law and Society (Oxford; Portland, Or: Hart Publishing, 2003), 376-377.; Iz Brazila, vidi: Eliane Botelho Junqueira, “Women in the Judiciary: A Perspective from Brazil”, u: *Women in the World’s Legal Professions*, ed. Ulrike Schultz i Gisela Shaw, Oñati International Series in Law and Society (Oxford; Portland, Oregon: Hart Publishing, 2003), 445-449.

45 Reg Graycar, “Gender, Race, Bias and Perspective: OR, How Otherness Colours Your Judgment”, *International Journal of the Legal Profession* 15, br. 1 i 2 (2008): 76 Boigeol, “Feminisation of the French ‘Magistrature’”, 140.

Ipak, istraživači iz SAD-a su došli do malo drugačijih rezultata o utjecaju sutkinja na pravosudni sistem, odnosno da su muške sudije u nekim predmetima pod utjecajem kolegica, a ne obratno. Naprimjer, iako su Boyd, Epstein i Martin zaključili da prisustvo žena u saveznim žalbenim vijećima rijetko ima utjecaja na ishode sudskih predmeta općenito, zaključili su da u predmetima spolne diskriminacije postoje značajni utjecaji.⁴⁶ Zaključili su da prisustvo sutkinje u sudijskom vijeću može navesti muške kolege da drugačije glasaju. Doista, iako “većina istraživača i sudija dijele mišljenje da ne bi trebalo biti važno ko vam sudi, u praksi je to ipak važno”.⁴⁷

2.3. ISTRAŽIVANJA O RODU OPTUŽENIH, ŽRTAVA I SUDIJA

Thomas Léonard s Univerziteta Lille u Francuskoj dopunio je literaturu koja se bavi utjecajem roda optuženog i žrtve na rješavanje predmeta i procijenio interakciju između optuženika, sudija i tužilaca na osnovu roda.⁴⁸ Slično tome, kanadski istraživači Annik Mossière i J. Thomas Dalby proveli su studiju sa simuliranim suđenjem kako bi utvrdili da li rod i/ili dob optuženog može imati štetan utjecaj na porotu i kasnije donošenje sudske presude.⁴⁹

Ni kanadsko ni francusko istraživanje nije ukazalo na postojanje uvjerljivog dokaza o postojanju rodne pristranosti (kada se daje prednost jednom rodu u odnosu na drugi). Nasuprot tome, studija koju su provela dva njemačka učenjaka kako bi utvrdili da li se ženama i muškarcima koji počinu ubistvo izriču drugačije presude pokazala je da se ženama puno češće izriču blaže kazne. Ovo je istraživanje pokazalo kako se često smatra da žene imaju ograničen utjecaj i kontrolu nad situacijom koja je dovela do činjenja krivičnog

46 Christina L. Boyd, Lee Epstein i Andrew D. Martin, “Untangling the Causal Effect of Sex on Judging,” *American Journal of Political Science* 54, br. 2 (2010): 389-411.

47 Dijksterhuis, “Women Judges in the Netherlands”, 274.

48 Vidi: Thomas Léonard, “Les jugements devant le tribunal correctionnel en France selon le sexe des magistrats” (predstavljeno na međunarodnom simpoziju “Sudija je žena”, Université Libre de Bruxelles, Belgija, 8. novembar 2013.), <http://droit-public.ulb.ac.be/wp-content/uploads/2013/11/10.-Expos%C3%A9-de-M.-LEONARD.mp3>; Thomas Léonard, “La construction des ‘histoires’ des délits en comparution immédiate en France au prisme du genre” (predstavljeno na Séminaire “Féminités et masculinités en révolution”, École des hautes études en sciences sociales, Pariz, Francuska, 12. februar 2013); Thomas Léonard i Maxime Lelièvre, “Une femme peut-elle être jugée violente? Les représentations de genre et les conditions de leur subversion lors des procès en comparution immédiate”, u: *Penser la violence des femmes*, ed. Coline Cardin i Geneviève Pruvost (Pariz: La Découverte, 2012), 314-329; Thomas Léonard, “Discriminations En Comparution Immédiate”, *Plein Droit* 89, br. 2 (2011): 24-27.

49 Thomas Dalby i Annik Mossière, “The Influence of Gender and Age in Mock Juror Decision-Making”, *Europe’s Journal of Psychology* 4, br. 4 (2008).

djela, te se zbog toga smatraju manje krivima.⁵⁰ Slično tome, njemački istraživači Rainer Geißler i Norbert Marißen zaključili su da su se maloljetnim prijestupnicima izricale strožije kazne nego prijestupnicama u devet od četrnaest kategorija. Rodna pristranost koju su istraživači prepoznali je pripisana percepciji sudija (uglavnom muškaraca) da se mlade žene lakše reintegriraju u društvo od mladića.⁵¹ Ovo je dosljedno zaključcima iz SAD-a s kraja sedamdesetih godina o paternalističkom pristupu izricanju kazni ženama i djevojčicama kroz historiju.⁵² Geißler i Marißen su također zaključili da se prednost žena u izricanju kazni naizgled smanjuje s većom društvenom emancipacijom žena.⁵³ Međutim, Gabriele Schmölzer u svom novijem članku zaključuje da su razlike u izrečenim kaznama češće uzrokovane razlikama u vrsti krivičnog djela koje su počinili muškarci i žene nego rodnom.⁵⁴ Ovaj zaključak se može potkrijepiti istraživanjima iz SAD-a i UK-a, koja su pokazala da su žene i djevojčice sklonije činjenju drugačijih vrsta krivičnih djela nego muškarci i dječaci.⁵⁵

Tokom pregleda literature za ovo istraživanje posebni napori su uloženi na pronalaženju literature iz BiH i regije jugoistočne Evrope. To uključuje i materijale specifične za BiH, koji su od značaja za temu utjecaja roda, kao

-
- 50 Aldo Legnaro i Astrid Aengenheister, "Geschlecht und Gerechtigkeit – Aspekte der Aburteilung von Tötungskriminalität", *Kritische Justiz* 28, br. 2 (1995): 188-202.
- 51 Rainer Geißler i Norbert Marißen, "Junge Frauen und Männer vor Gericht: geschlechtsspezifische Kriminalität und Kriminalisierung", *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 40, br. 3 (1988): 505-526.
- 52 Vidi: Meda Chesney-Lind, "Judicial Paternalism and the Female Status Offender: Training Women to Know Their Place", *Crime & Delinquency* 23, br. 2 (januar 1977): 121-130; Elizabeth F. Moulds, "Chivalry and Paternalism: Disparities of Treatment in the Criminal Justice System", *The Western Political Quarterly* 31, br. 3 (septembar 1978): 416-43.; Darrell J. Steffensmeier, "Sex Differences in Patterns of Adult Crime, 1965-77: A Review and Assessment", *Social Forces* 58, br. 4 (juni 1980): 1080-1108; Kathleen Daly, "Diskrimination in the Criminal Courts: Family, Gender, and the Problem of Equal Treatment", *Social Forces* 66, br. 1 (septembar 1987): 152-175; David R. Johnson and Laurie K. Scheuble, "Gender Bias in the Disposition of Juvenile Court Referrals: The Effects of Time and Location", *Criminology* 29, br. 4 (novembar 1991): 677-699.
- 53 Geißler i Marißen, "Junge Frauen und Männer vor Gericht", 505.
- 54 Gabriele Schmölzer, "Geschlecht und Kriminalität: Zur kriminologischen Diskussion der Frauenkriminalität", *Der Bürger im Staat* 53, br. 1 (2003): 63. Za još objavljene literature na ovu temu na njemačkom jeziku, vidi: Tanja Köhler, *Straffällige Frauen: eine Untersuchung der Strafzumessung und Rückfälligkeit* (Universitätsverlag Göttingen, 2012); Gönke Christin Jacobsen, *Sozialstruktur und Gender: Analyse geschlechtsspezifischer Kriminalität mit der Anomietheorie Mertons* (Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften, 2008); Gaby Temme i Christine Künzel, eds., *Hat Strafrecht ein Geschlecht? Zur Deutung und Bedeutung der Kategorie Geschlecht in strafrechtlichen Diskursen vom 18. Jahrhundert bis heute* (Bielefeld: Transcript, 2010).
- 55 Vidi: Marisa Silvestri i Chris Crowther-Dowey, *Gender and Crime*, Key Approaches to Criminology (Thousand Oaks: Sage Publications, 2008); Darrell Steffensmeier i Emilie Allan, "Gender and Crime: Toward a Gendered Theory of Female Offending", *Annual Review of Sociology* 22, br. 1 (august 1996): 459-487; Mary Ann Zager, "Gender and Crime", u: *The Generality of Deviance*, ed. Travis Hirschi i Michael R. Gottfredson (New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 1994), 71-80.

što je izvještaj OSCE-a iz 2011. godine o sankcioniranju nasilja u porodici, "Krivična odgovornost i sankcioniranje počinitelaca *nasilja u porodici*",⁵⁶ te istraživački rad Maje Šošćarić iz 2012. godine "Žrtve rata i rodno osjetljiva istina, pravda, reparacije i neponavljanje u Bosni i Hercegovini".⁵⁷ Također, hrvatska pravna naučnica Ivana Radačić objavila je članak u kojem kritički analizira pravni okvir i sudsku praksu u predmetima silovanja u Hrvatskoj i utvrđuje postojanje rodnih stereotipa i utjecaja mitova o silovanju na pravni ishod predmeta.⁵⁸

2.4. IMPLICITNA PRISTRANOST

Tokom pregleda literature pronađen je značajan broj istraživanja o pojavi *implicitne pristranosti*. Implicitna pristranost je automatski ili nesvjestan proces pripisivanja stereotipa ili povezivanja negativnog ili pozitivnog stava s određenom grupom ljudi ili pojedincem.⁵⁹ Proces automatskog identificiranja, kategoriziranja, razlikovanja i označavanja svijeta oko nas naziva se implicitna spoznaja. Implicitna spoznaja ljudima omogućava da razumiju svijet oko sebe bez aktivnog razmišljanja. Naprimjer, automatski razumijemo namjenu kašike bez razmišljanja o tome za šta se ona koristi. Međutim, implicitna spoznaja utječe i na naše shvaćanje ljudi. "Prirodno svrstavamo ljude u različite društvene kategorije prema istaknutim i stalno prisutnim osobinama, kao što su dob, rod, rasna pripadnost i uloga."⁶⁰ Ove automatske asocijacije koje su povezane s pojedincima ili grupama mogu uključivati stereotipe ili stavove koji odgovaraju činjenicama o datom pojedincu ili grupi, ili ne, što dovodi do implicitne pristranosti.

Istraživanja pokazuju da se implicitna pristranost počinje razvijati od malih nogu, kada djeca od porodice, prijatelja i drugih društvenih utjecaja uče "da određene karakteristike pripisuju pripadnicima različitih etničkih i društvenih grupa".⁶¹ S vremenom se ovi stereotipi sve više ukorjenjuju, toliko da čak i kada osoba (svjesno) usvoji izričito nepristran pogled na svijet "njeni stereotipi ostaju u velikoj mjeri nepromijenjeni i postaju implicitni (ili automatski)".⁶² Budući da se

56 Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi (OSCE), misija u Bosni i Hercegovini, *Krivična odgovornost i sankcioniranje počinitelaca nasilja u porodici: Analiza i preporuke u krivičnopravnim sankcijama u predmetima nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini, s preporukama* (Sarajevo: OSCE, 2011).

57 Maja Šošćarić, *Žrtve rata i rodno osjetljiva istina, pravda, reparacije i neponavljanje u Bosni i Hercegovini*, Perspectives Series (Impunity Watch, 2012).

58 Radačić, "Kazneno djelo silovanja".

59 Kang, "Implicit Bias: A Primer for Courts".

60 Ibid.

61 Levinson i Young, "Implicit Gender Bias", 6.

62 Ibid.; Vidi i: Timothy D. Wilson, Samuel Lindsey, i Tonya Y. Schooler, "A Model of Dual Attitudes.", ("Model dvojnih stavova") *Psychological Review* 107, br. 1 (2000): 101-126, naročito stranicu 104.

ovo odnosi na rodne stereotipe u SAD-u, naprimjer djeca će vjerovatno naučiti da su muškarci “sposobni, racionalni, uporni, neovisni, objektivni i samopouzđani”, a žene “emotivne, pokorne, ovisne, taktične i nježne”.⁶³

Implicitne pristranosti mogu biti u suprotnosti sa usvojenim pogledima na svijet, ali, budući da ih svjesno ne kontroliramo, ipak se mogu odražavati na naše ponašanje – uključujući profesionalni život. Implicitna pristranost usložnjava istraživanje o rodnoj pristranosti zato što učesnici u istraživanju možda nisu svjesni vlastitih implicitnih pristranosti koje utječu na njihovu stvarnu reakciju na ljude i događaje. Oni možda istraživačima daju odgovore koji su odraz iskrene ali potencijalno idealizirane samoprocjene. Istraživači sa tri univerziteta iz SAD-a su 1998. godine pokrenuli zajednički projekt pod nazivom “Project Implicit”, u okviru kojeg je osmišljen test pod nazivom Implicit Association Test (IAT) kako bi pomogao u istraživanju “jaza između namjere i djela”.⁶⁴ Istraživanja koja su trajala više od decenije uz primjenu IAT testa otkrila su postojanje implicitne pristranosti u ljudima u svakoj testiranoj zemlji, u skladu s uvriježenim društvenim hijerarhijama: bijelih prema crnim, muškaraca prema ženama, mladih prema starijima, heteroseksualaca prema homoseksualcima itd.⁶⁵

Ipak, u SAD-u, gdje istraživanja pitanja implicitne pristranosti traju skoro dvije decenije, profesionalni pravnici možda sporo prihvataju ulogu ili mogućnost postojanja pristranosti u svom poslu. Hilarie Bass, predsjednica Odjela za parnice Američke advokatske komore, 2011. godine je primijetila:

*Ako bilo ko sugerira, čak i ljubazno, da su advokati jednako pristrani kao i svi ostali, samo rijetki pripadnici naše profesije se neće naći uvrijeđeni. Doista, smatramo se čuvarima jednakosti u našem društvu, liderima čiji je zadatak da iskorijene diskriminaciju.*⁶⁶

Ipak, koncepti sudačke nepristranosti i pravičnosti su istinski povezani sa sposobnošću pravnika da posreduju u vlastitim predrasudama – eksplicitnim ili implicitnim. Jerry Kang, profesor prava na Univerzitetu u Kaliforniji, Los

63 Diane L. Bridge, “The Glass Ceiling and Sexual Stereotyping: Historical and Legal Perspectives of Women in the Workplace”, *Virginia Journal of Social Policy and the Law* 4, br. 1 (proljeće 1997): 604.

64 Vidi web stranicu Project Implicita: <https://www.projectimplicit.net/index.html>, i spisak publikacija na osnovu istraživanja kreiran primjenom Project Implicit alata: <https://www.projectimplicit.net/papers.html>.

65 Kang, “Implicit Bias: A Primer for Courts”, 3.

66 Odjel za parnice Američke advokatske komore, “The Neuroscience of Implicit Bias”, *YouTube* video, 21:10, 6. 12 2011, <http://youtu.be/kzz5Ae-Jq0s> (posjećeno 22. 6. 2014).

Angeles, i vodeći autor radova na temu implicitne pristranosti, zaključuje svoj rad *Primer for Courts* objašnjavajući da:

... Amerikanci sudski sistem posmatraju kao jednu instituciju koja je bez predrasuda, nepristrana, fer i pravедna. Ipak, u tipičnoj sudnici se okupljaju različiti ljudi, često stranci, iz različitih društvenih slojeva, u napetim, stresnim, emotivnim i ponekad neprijateljskim kontekstima. U takvim okruženjima, neizbježno će na scenu stupiti masa implicitnih i eksplicitnih pristranosti. Sudija i ostalo sudsko osoblje su prvenstveno odgovorni za upravljanje tom složenom društvenom situacijom punom pristranosti, u cilju ostvarivanja pravičnosti i izvršenja pravde – i u očima drugih.⁶⁷

Ideja o fer i nepristranom pravosuđu jednako je važna onima koji se bave pravom kao i građanima BiH. Iako je utjecaj roda možda samo mala oblast u odnosu na šira pitanja sudačke nepristranosti, to je ipak element koji se mora imati u vidu u okviru šireg nastojanja da se postigne nepristrano pravosuđe.

2.5. RADNE GRUPE ZA PITANJA RODNE PRISTRANOSTI U SJEDINJENIM DRŽAVAMA

Postoji i literatura u kojoj je detaljno opisano na koji način su zaključci istraživanja pretočeni u djela i iskorišteni za prevazilaženje ili ublažavanje negativnog utjecaja roda u sudskim procesima i odlučivanju. Ovdje prednjači literatura iz SAD-a, naročito ona koja govori o radnim grupama koje su se bavile pitanjem rodne pristranosti na sudovima. Od 1982. godine, počevši sa New Jerseyjem, države SAD-a su pokrenule formiranje radnih grupa koje će raditi na utvrđivanju postojanja rodne pristranosti, ispitivanju njenih posljedica i izradi mehanizama za ublažavanje njenih efekata.⁶⁸ Radnim grupama najčešće predsjedava sudija ili službenik s najvišeg državnog suda. Kao i postojeća istraživanja na ovu temu, i navedene radne grupe su zaključile da rod doista ima utjecaja u pravosuđu (na atmosferu u sudnici i donošenje pravnih odluka) i, u većini slučajeva, izradile su smjernice, preporuke ili ažurirale kodekse ponašanja za advokate i sudije u cilju ublažavanja rodne pristranosti. Kao što se može primijetiti, za većinu dostupnih istraživanja, utvrđenih najboljih praksi, preporuka i drugih oblika usmjeravanja

67 Kang "Implicit Bias: A Primer for Courts", 6.

68 Lynn Hecht Schafran i Norma Juliet Winkler, *Operating a Task Force on Gender Bias in the Courts: A Manual for Action* (Washington DC: The Foundation for Women Judges, 1986), 1; i Lynn Hecht Schafran and Norma J. Winkler, *Gender Fairness in the Courts: Action for the New Millennium* (NJEP, 2001), ix.

zaslužni su sami pripadnici pravosuđa. Ali možda najvažnija lekcija na osnovu iskustva iz SAD-a je ona u kojoj se ističe ključni značaj vodeće uloge i učešća pripadnika pravosuđa u izradi mehanizama za smanjenje rodne pristranosti i povećanje nivoa pravičnosti i nepristranosti.

Pokretač formiranja radnih grupa u SAD-u je bila informacija koju je pripremio Nacionalni program za obuku sudija (NJEP), projekt NOW Fonda za odbranu i edukaciju pravnika – kasnije preimenovanog u Legal Momentum – u saradnji s Nacionalnim udruženjem sutkinja (NAWJ).⁶⁹ NJEP je 1980. godine osnovala dr. Norma Juliet Wikler, a njegova misija je promoviranje ravnopravnosti žena i muškaraca na sudovima. NJEP je sa svojom direktoricom od 1981. godine, Lynn Hecht Schafran, bio pionir u istraživanjima na temu rodne pristranosti. Istraživači iz NJEP-a su zaključili da rodna pristranost ima tri komponente:

1. Stereotipni način razmišljanja o prirodi i ulogama žena i muškaraca,
2. Način na koji društvo cijeni žene i muškarce, kao i ono što se smatra ženskim poslom, i
3. Mitovi i zablude o društvenim i ekonomskim realnostima u životima žena i muškaraca.⁷⁰

Istraživači NJEP-a su planirali pokazati da li i kako funkcioniše svaka od komponenti rodne pristranosti na sudovima u SAD-u. Ovaj konceptualni okvir je omogućio radnim grupama za pitanja rodne pristranosti da započnu sa procjenom stanja na sudovima u svojim državama. Na kraju su sve radne grupe u SAD-u pronašle dokaze o postojanju rodne pristranosti u svojim sudskim sistemima. Od tada, sudije, advokati, sudsko osoblje i pravni naučnici rade na ublažavanju, prevazilaženju i konačno na eliminiranju rodne pristranosti na američkim sudovima. Međutim, prvi i najteži korak je bio priznavanje da oni koji se bave pravom nisu automatski objektivni ili nepristrani. Radne grupe i pravosudni lideri su zaključili da je istinsko mjerilo nepristranosti suda u njegovoj educiranosti, svjesnosti i samokritičnosti. Predsjednik suda iz radne grupe za Minnesotu ovako je izrazio navedeno mišljenje:

---

69 Više informacija o NJEP-u možete pronaći na: Legal Momentum, "National Judicial Education Program", <http://www.nowldef.org/national-judicial-education-program> (posjećeno 4. 2. 2014). Fond za pravnu odbranu NOW je 1970. godine formirala Nacionalna organizacija žena (NOW) kao posebnu neprofitnu organizaciju za pravno zastupanje ženskih prava. Fond je promijenio ime u Legal Momentum 2004. godine. Vidi i web stranicu NAWJ: <http://www.nawj.org>.

70 Lynn Hecht Schafran, "Is the Law Male: Let Me Count the Ways", *Chicago-Kent Law Review* 69, br. 2 (1993): 397-398.

Govorim vam ovdje – ne kao paragon vrline – nego kao saputnik na putu ka rodnoj pravičnosti i sudskom sistemu bez bilo kakve pristranosti. Moji današnji komentari jednako se odnose na mene samog kao i na vas.

Rodna pravičnost ulazi u samo srce sudske administracije. To nije samo pitanje praćenja rodno neutralne terminologije ili svjesnosti o promjenjivim ulogama i načinima života. Rodna pristranost utječe na sve, od načina na koji se obraćamo ženama do naše sudačke filozofije. Nije to samo “ukrašavanje izloga”. Rodna pravičnost direktno se tiče integriteta cjelokupnog pravosudnog sistema.⁷¹

Slično tome, radna grupa iz New Yorka, koja je formirana među prvima, govorila je o dalekosežnom i značajnom utjecaju koji rod može imati na tretiranje žena u sudskom sistemu:

Rodna pristranost u odnosu na žene... je prožimajući problem sa ozbiljnim posljedicama... Kulturni stereotipi o ulozi žene u braku i društvu svakodnevno narušavaju primjenu materijalnog prava u sudovima. Žene moraju jedinstveno, neproporcionalno i s neprihvatljivom učestalošću podnositi okruženje puno snishodljivosti, ravnodušnosti i neprijateljstva.⁷²

Iako je nekoliko ispitivanja provedeno na saveznom nivou u SAD-u, Žalbeni sud Devetog okruga prvi je početkom devedesetih godina formirao radnu grupu i pronašao slične prožimajuće utjecaje rodne pristranosti na pravosuđe i korisnike sudskih usluga.

71 Sudija Peter Popovich, komentari na sastanku Udruženja okružnih sudija Minnesote, 6. 9. 1989, citirani u: Lynn Hecht Schafran, *Gender and Justice: Florida and the Nation* (Florida Law Review; Univerzitet na Floridi, Pravni koledž, 1990), 195.

72 Radna grupa New Yorka za pitanja žena u sudovima, “Izvještaj radne grupe New Yorka za pitanja žena u sudovima”, *Fordham Urban Law Journal* 15, br. 1 (1986): 17-18.

Rod može utjecati na stranku u parnici, svjedoka, advokata, zaposlenika ili sudiju, i u pogledu procesa, kao i materijalnog ishoda. Rod igra ulogu – u procesu imenovanja, u interakcijama unutar i izvan sudnice, u radu osobe, pa i saveznih sudova. Rod pripadnika Devetog okruga utječe na njegove stavove o sudskom sistemu, a često i stavove sudskog sistema o njemu.⁷³

U ovim zaključcima radne grupe ilustriran je niz oblasti u kojima rod može funkcionirati i utjecati na pravosuđe. Radne grupe su utvrdile da rod može imati utjecaja na nivou procedure (interakcije između pripadnika pravne zajednice i korisnika sudskih usluga), nivou materijalnog prava (nalazi dokaznog postupka, suđenje i izricanje kazne) i na nivou strukture suda (funkcionalne prilagodbe ili njihov nedostatak). Osim toga, ove studije su ukazale na potrebu za sveobuhvatnim identificiranjem i eliminiranjem rodnih stereotipa koji utječu na različita očekivanja i pretpostavke nosilaca pravosudnih funkcija, te na postupanje prema muškarcima i ženama u sudskim sistemima. Doista, **da bi pravni sistem jednako dijelio pravdu, ne smije utjelovljivati iste društvene predrasude i stereotipe koji funkcioniraju u društvu općenito.**⁷⁴

73 Radna grupa Devetog okruga za pitanja rodne pristranosti, "Informativni sažetak preliminarne izvještaja radne grupe Devetog okruga za pitanja rodne pristranosti", *Stanford Law Review* 45, br. 6 (juli 1993): 2171-2172.

74 Leslie A. Cadwell, "Gender Bias against Fathers in Custody? The Important Differences between Outcome and Process", *Vermont Law Review* 18, br. 1 (1993): 215.

Rod i pravosuđe:

Implikacije roda u pravosuđu Bosne i Hercegovine

---

3. UTJECAJ RODA NA KOLEGIJALNE ODNOSI I ATMOSFERU U SUDNICI

U okviru ovog istraživanja, intervju i, u manjoj mjeri, *online* upitnik pokazali su da se profesionalni pravnici i pripadnici pravosuđa u BiH drže nekoliko rodni stereotipa i stavova. Ti rodni stereotipi i stavovi odražavaju se u mišljenjima koja su ispitanici iznijeli, kao i interakcijama među pravnim stručnjacima o kojima su ispitanici govorili. U ovom poglavlju se govori o nekoliko oblasti u kojima su pronađeni rodni stereotipi i stavovi, kao i o načinima na koje oni mogu utjecati na kolegijalne odnose i atmosferu u sudnici.

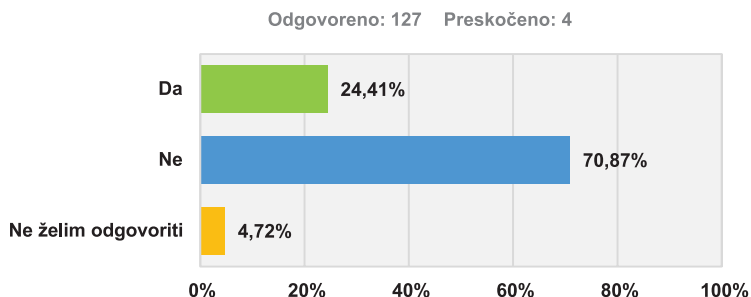
3.1. PRISTOJNOST I KOMUNIKACIJA U SUDNICI

Rezultati istraživanja u BiH

Prema većini sagovornika u intervjuu, pripadnici pravosuđa u BiH se formalno oslovljavaju samo titulom ili titulom i prezimenom, naročito u sudnici. Drugim riječima, ispitanici su naveli da se ime ili nadimak ne koriste u pravosuđu BiH. Sudije se oslovljavaju sa *časni sude*, a advokati sa *branilac* ili *tužilac*. Ipak, sagovornici u intervjuu su naveli nekoliko primjera koji su suprotni ovoj tvrdnji. Jedna od intervjuiranih osoba je ispričala kako je čula da kolege druge pripadnike pravosuđa nazivaju “mlada damo” ili “mladiću”, a naročito stručne saradnike koji su “mladi” ili “izgledaju mladi”. Osim toga, jedna advokatica se prisjetila da ju je muški kolega u sudnici nazvao “djevojkom”; ona je to ponašanje protumačila kao pokušaj da je diskreditira. Jedna sutkinja se prisjetila kako se kolega sudija okrenuo prema njoj tokom postupka u sudnici i pitao, “Šta si htjela reći, ljepotice?” Jedan sudija je iznio mišljenje da su formalnosti u sudnici manje stroge nego u proteklim godinama.

Rezultati *online* upitnika su pokazali da je preko 24 posto ispitanika svjedočilo situaciji u kojoj pripadnik pravosuđa kolegu/kolegicu oslovljava na drugi način umjesto titulom ili imenom, ili je to lično doživjelo (vidi grafikon u nastavku). Nekoliko ispitanika je u upitniku navelo primjere koji su uključivali deminutive i nazive odmila, kao što su “dušo”, “slatkice” i “djevojčice”. U formulaciji pitanja se ne navodi u kojem okruženju su izneseni ovakvi komentari (sudnica ili zgrada suda), pa nije moguće utvrditi da li se ove izjave odnose na iskustva iz zgrade suda uopće ili same sudnice.

Jeste li ikada bili svjedokom ili iskusili da kolega/ica sa suda Vas ili člana sudskog osoblja nazove ili Vam se obrati nazivom koji nije vaša titula ili ime (npr. među, dušo, mladiću/djevojko itd.)?

I *online* upitnik je sadržavao pitanje za pripadnike pravosudne zajednice o tome da li su nekada bili kritizirani od sudije ili kolege zbog pretjerane emotivnosti ili agresivnosti u načinu komunikacije, ili zbog načina govora ili nivoa poznavanja neke teme. Iako su samo 22 ispitanika odgovorila na ovo pitanje, duplo više žena (15 žena i 7 muškaraca) navelo je da ih je na ovaj način kritizirao neki sudija ili kolega. Jedan advokat je otkrio da o njegovoj iskusnijoj kolegici, koja je poznata kao “nezgodna”, (muške) kolege ponekad govore negativno ili koriste pogrdne izraze.

Učesnici u intervjuima su otkrili da ponekad ljudi pogrešno smatraju da su žene, naročito mlađe, na nižem radnom mjestu nego što doista jesu. Naprimjer, jedna sutkinja je ispričala priču o advokatu koji je došao na njen sud i iznenadio se činjenicom da je ona sudija. Advokat je rekao da je očekivao “starijeg, proćelavog muškarca”. Druga sutkinja je navela kako ju je u hodniku suda jedan advokat nazvao “balavicom”, ali je također rekla da u sudnici nikada nije osjećala manjak poštovanja prema sebi.

Još jedna oblast komunikacije je sam jezik koji se koristi. Bosanski/srpski/hrvatski jezik dozvoljava korištenje imenica u muškom i ženskom rodu za pravna zanimanja, uključujući sudije/sutkinje, tužioce/tužiteljice, advokate/advokatice i stručne saradnike/saradnice. Ipak, ove riječi u ženskom rodu nisu institucionalizirane na sudovima u BiH ili u širem društvu. Doista, skoro sve intervjuirane osobe su izjavile da pravne stručnjake općenito ne brine korištenje muškog roda imenica u sudnici i sudskom okruženju, kao naprimjer u tekstu zakletve za svjedoke, gdje se isključive koriste imenice u muškom rodu.

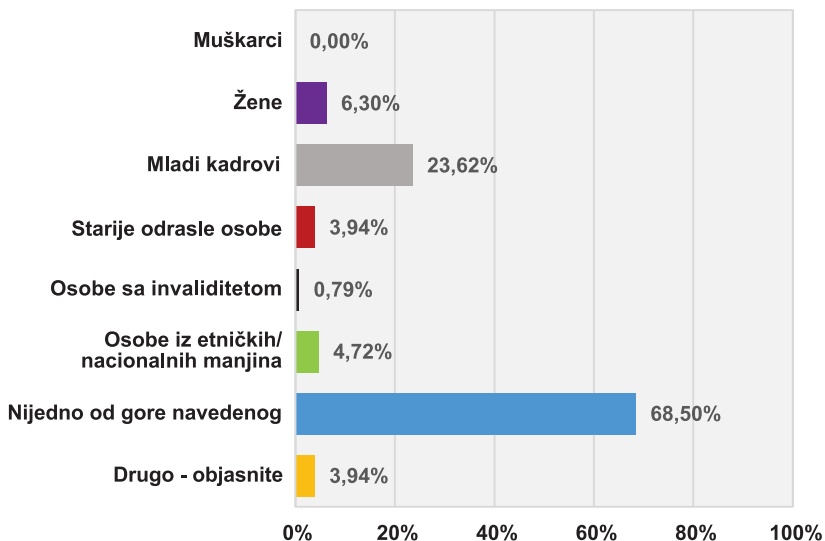
Ipak, jedna advokatica je iznijela sljedeće mišljenje:

Mlađe sudije češće koriste ženske oblike imenica od starijih. Ja u radnim dokumentima uvijek koristim ženske oblike imenica, uključujući i svoju titulu, npr. advokatica ili braniteljica.

Upitnik je sadržavao i pitanje koga se od osoblja na sudu tretira s najmanje poštovanja (vidi grafikon u nastavku). Značajna većina ispitanika je navela da se nijedna od navedenih grupa ne tretira s manje poštovanja, iako je skoro četvrtina ispitanika navela da se mladi članovi profesionalnog osoblja tretiraju s manjkom poštovanja. Tek nešto više od 6 posto ispitanika je navelo da se sa ženama postupa s manje poštovanja, nakon čega slijede pripadnici nacionalnih ili etničkih manjina; međutim, nijedan ispitanik nije odgovorio da muškarci u pravosuđu BiH dobijaju manje poštovanja.

Prema kojim grupama se u sudskom sistemu ophodi s manje poštovanja? Označite sve grupe za koje smatrate da je to tačno:

Odgovoreno: 127 Preskočeno: 4

Analiza i komentari

Oslovljavanje nekoga sa “dušo” ili “slatkice” u sudskom okruženju je deminutiv, čak i kada se to čini odmila. U situaciji kada druge pravosudne stručnjake u zgradi suda ili sudnici oslovljavaju njihovim profesionalnim titulama, nadimci

odmila i deminutivi mogu dovesti nečiji profesionalni kredibilitet u pitanje. Zvanične ili profesionalne titule se doista koriste kao znak uvažavanja nečijeg kredibiliteta ili autoriteta. Titule kao što su advokat, tužilac ili profesor označavaju nadređeni položaj, dok intimni nazivi, nadimci odmila ili deminutivi upućuju na podređen položaj.⁷⁵

Osim toga, koncept kredibiliteta je od ogromnog značaja za pravne stručnjake. Ranija međunarodna istraživanja su pokazala da je znatno veća vjerovatnoća da će se žene u pravosuđu, bilo da se radi o advokaticama, svjedokinjama, strankama u parnici ili zaposlenicama suda, smatrati manje sposobnima, manje inteligentnima, manje stručnima i manje prijatnima od njihovih muških kolega.⁷⁶ Ustvari, jedan pravni naučnik je izjavio:

Za advokatice se zna unaprijed pretpostaviti da su nestručne, što one mogu prevazići samo besprijekornim radom, dok su njihove muške kolege u prednosti jer se unaprijed pretpostavlja da posjeduju odgovarajući stručnost, a ta se pretpostavka izgubi tek nakon što naprave niz značajnih grešaka.⁷⁷

Stoga je od presudne važnosti da se, u sudnici i sudu uopće, u komunikaciji i ophođenju među pravnicima i pripadnicima pravosuđa izbjegavaju pojmovi kojima bi se mogao dovesti u pitanje kredibilitet neke osobe koja se bavi pravom.

Pored toga, iako u okviru ovog istraživanja nisu prikupljeni opširni podaci o korištenju jezika, ova tema predstavlja važnu oblast koja se odnosi na pristojnost i komunikaciju u zgradi suda. Jezik je doista odraz širih društveno-kulturnih vrijednosti i običaja, kao i individualnih uvjerenja, a samo pravo je profesija koja se zasniva na jeziku. Ipak, nivo uvjerljivosti usmenog ili pismenog argumenta igra odlučujuću ulogu u uspješnosti ili neuspjehu nekog predmeta. Dakle, jezik, a naročito rodno određen, nije trivijalno pitanje u pravnom okruženju. Ustvari, postoje jaki dokazi o tome da rodno pristran jezik ili korištenje muških imenica kao generičkih postavlja zapreke ženskoj ravnopravnosti i iskrivljuje percepcije.⁷⁸ Procjenom uputa poroti, zakletve svjedoka i pravnog kodeksa često se u osnovi

75 Levine, "Preventing Gender Bias in the Courts: A Question of Judicial Ethics", 778-779.

76 Vidi, npr.: Schafran, "Credibility in the Courts: Why Is There a Gender Gap"; Lynn Hecht Schafran, "Women as Litigators: Abilities vs. Assumptions", *Trial* 19, br. 37 (1983): 41-100.

77 Kathleen L. Soll, "Gender Bias Task Forces: How They Have Fulfilled Their Mandate and Recommendations for Change", *Southern California Review of Law & Women's Studies* 2 (1992): 637.

78 Za pregled 14 studija o seksističkom jeziku, vidi: William R. Todd-Mancillas, "Masculine generics = Sexist Language: A Review of Literature and Implications for Speech Communication Professionals", *Communication Quarterly* 29, br. 2 (mart 1981): 107-115.

ustanovi postojanje kulturološke pretpostavke da su žene obuhvaćene imenicama u muškom rodu, ali ne i obratno. To može zasjeniti poruku koju sud želi poslati i ojačati rodno pristrane stavove i pretpostavke.

Važan materijal na temu rodno osjetljivog jezika u BiH je priručnik pod nazivom "Načini za prevladavanje diskriminacije u jeziku u obrazovanju, medijima i pravnim dokumentima".⁷⁹ Autorice tvrde da rodno osjetljiv jezik predstavlja alat za prevazilaženje neravnopravnosti i važan mehanizam putem kojeg žene mogu ostvariti veću vidljivost u svojim profesionalnim ulogama. Pravna osnova za ovaj priručnik sadržana je u Zakonu o ravnopravnosti spolova u BiH. U članu 9. ovog zakona je navedeno: "Diskriminacija u jeziku postoji kada se koristi isključivo jedan gramatički rod kao generički pojam."⁸⁰

Stoga se preporučuje da sudovi u BiH reformiraju politike o upotrebi jezika na sudovima, uz korištenje priručnika "Načini za prevladavanje diskriminacije u jeziku" kao smjernice. Sudovima u BiH se preporučuje da posebnu pažnju posvete korištenju imenica u muškom rodu kao generičkog oblika za žene i muškarce. Umjesto toga, u zvanične sudske dokumente, kao što su zakletve za svjedoke, pravni kodeksi, sudske odluke, pravila dokaznog postupka i poslovnici, trebaju se uključiti imenice i u muškom i u ženskom rodu, kada je to primjereno.

Također se preporučuje da pravosuđe BiH institucionalizira praksu korištenja profesionalnih titula u sudnici i tokom postupaka. Iako se razumno može očekivati da je zgrada suda mjesto gdje dolazi do neformalne komunikacije, sudovima u BiH se skreće pažnja da ne previde općeniti utjecaj upotrebe deminutiva i nadimaka odmila na radnom mjestu. Umjesto toga, oslovljavanje imenom umjesto prezimenom i titulom predstavlja profesionalniji, a ipak neformalan model komunikacije.

3.2. KOLEGIJALNI ODNOSI I ŠALE

Rezultati istraživanja u BiH

Rezultati *online* upitnika su pokazali da je 28 posto ispitanika svjedočilo ili bilo predmetom šala o ženama, uključujući aluzije na privlačnost ili neprivlačnost, kao i šale o 'glupim plavušama'. Pripadnici pravosuđa su svjedočili ili bili predmetom šala o ženama češće nego drugih šala iako su šale na račun

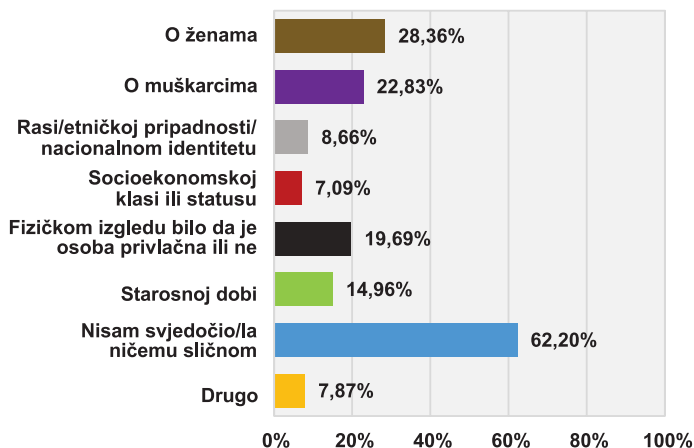
79 Jasmina Čaušević i Sandra Zlotrg, *Načini za prevladavanje diskriminacije u jeziku u obrazovanju, medijima i pravnim dokumentima* (Sarajevo: Udruženje za jezik i kulturu Lingvisti i Centar za interdisciplinarnu postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu, 2011). Dostupno samo na bosanskom jeziku.

80 Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine, *Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini*, Službeni list Bosne i Hercegovine 16/03 i 102/09, konsolidirana verzija od 25. marta 2010, član 9 § 2.

muškaraca na relativno bliskom drugom mjestu. Iako je većina ispitanika – preko 60 posto – navela da nikada nije svjedočila niti doživjela šale na račun žena, muškaraca, rasne pripadnosti, nacionalnog identiteta, društveno-ekonomskog statusa, fizičkog izgleda, dobi, ili o drugim temama, primjetno je da tri najveće kategorije šala koje su ispitanici spomenuli uključuju žene, muškarce i fizički izgled (vidi grafikon u nastavku). Međutim, u upitniku nije navedeno da li se takve šale dešavaju u sudnici, zgradi suda uopće ili u sasvim drugom kontekstu. Pored toga, u podacima iz ankete nije navedeno ko smišlja šale o kome, tj. spol osobe koja se šali u odnosu na spol osobe koja je predmet šale. Ipak, i žene mogu imati rodne stereotipe i stavove o drugim ženama, jednako kao što muškarci mogu imati rodne stereotipe i stavove o drugim muškarcima.

Jeste li ikada prisustvovali šalama sudskog osoblja ili pravosudnog kadra suda o bilo kojoj od sljedećih tema ili ih lično iskusili? Označite sve vrste šala kojima ste prisustvovali ili označite nešto dugo.

Odgovoreno: 127 Preskočeno: 4

Od ispitanika je zatraženo da navedu primjere šala ili komentara kojima su svjedočili ili su ih lično doživjeli. Primjeri naročito rodno obojenih šala uključuju sljedeće:

- *Ona je seksi*
- *Debela krava*
- *[Glupa] plavuša*
- *Muževi-papučari*
- *Žena je univerzalni stroj*
- *Muškarci upravljaju samo jednim uglom kuće, a žene upravljaju sa tri*
- *Pokrivene žene su licemjerne*

Pored toga, 41 ispitanik/ispitanica je u upitniku dao/dala narativne odgovore na pitanje o šalama, od kojih je devet navelo da šale ne smatra uvredljivim, nego načinom opuštanja na pauzama. S druge strane, u jednom narativnom objašnjenju je navedeno da su homoseksualci ponekad predmet šale, i da one mogu biti nevjerovatno grube. Druga ispitanica je objasnila:

Prema pravilima etičkog ponašanja državnih službenika šale iz navedenih kategorija su neprimjerene. Takve šale se obično odnose na fizički izgled i kao žena izrazila sam svoje nezadovoljstvo njima.

Ipak, većina intervjuiranih osoba je navela da neprimjerene šale i komentari nisu prisutni u sudnici. Međutim, nekoliko osoba je otkrilo da može doći do šala ili komentara u zgradi suda u cjelini. U intervjuima je nekoliko učesnika izrazilo nelagodu zbog šala, ali su mnogi potcijenili njihov utjecaj, dok su neki ustvrdili da one “nikom ne smetaju”.

Analiza i komentari

Primjeri šala koje su navele osobe koje su popunjavale upitnik pokazuju da su mnoge šale izrazito rodno obojene. Većina je usmjerena na muškarce ili žene – uz naročito fokusiranje na žene, njihov izgled i ponašanje. Čini se da podaci pokazuju da, iako ne postoji prožimajući problem s neprimjerenim šalama u pravosuđu BiH, ima prostora da se ponašanje popravi. Istraživanje možda također pokazuje nedostatak svijesti o tome kako ovakve šale mogu predstavljati seksualno ili rodno uznemiravanje i tako doprinijeti stvaranju pristranog ili diskriminirajućeg radnog okruženja. Osim toga, šale koje su naročito fokusirane na žene mogu dovesti u pitanje kredibilitet žena i njihovu profesionalnost kao grupe. To može utjecati na percepcije stranaka suda, žrtava, svjedoka i optuženih, ako su svjesni takvog ponašanja.

3.3. SEKSUALNO I RODNO ZASNOVANO UZNEMIRAVANJE

Istraživanje u BiH na temu seksualnog i rodnog uznemiravanja

Ne postoji precizno mjerenje trenutne učestalosti pojave seksualnog uznemiravanja u organizacijama i institucijama u BiH, niti postoje podaci sa sudova ili iz pravosuđa. Međutim, u okviru istraživanja iz 2013. godine o spremnosti institucija da izvrše obaveze iz Zakona o ravnopravnosti spolova putem ankete je ispitivana učestalost seksualnog uznemiravanja u državnim institucijama u BiH. Ovom studijom je utvrđeno da 16 posto vladinih zaposlenika smatra da seksualno uznemiravanje postoji u njihovoj instituciji, a

većina ispitanika je priznala da seksualno uznemiravanje može imati različite oblike – uključujući fizičko i verbalno, kao i neprimjerene neverbalne insinuacije i uvredljive šale seksualne prirode.⁸¹

Rezultati istraživanja u BiH

U okviru ovog istraživanja utvrđena su ponašanja i komentari koji mogu predstavljati seksualno uznemiravanje na radnom mjestu. Doista, usprkos tvrdnji jednog sudije da je “...ova tema precijenjena, a i žene to misle”, nekoliko intervjua je otkrilo postojanje upitnog ponašanja, uključujući sudnicu. Naprimjer, jedan advokat je ispričao sljedeću anegdotu:

Jedan kolega je rekao tužiteljici u sudnici da ima problem kad je ona tu zato što ima seksualne fantazije o njoj.

Drugi advokat je naveo da njegove kolege na sudu ponekad iznose neprimjerene ili uvredljive komentare na račun kolegica. On je ispričao:

Dešava se da se, kada prolazi neka atraktivna pripravnica, čuju komentari kao npr. ‘Uh, ja bih nju...!’ Ti komentari se izgovaraju tako da ih osoba koja prolazi ne može čuti. Ovo ponašanje je stvar odgoja koji se nosi iz kuće.

Isti advokat je iznio mišljenje da su ovakvi komentari najčešće ograničeni na “hej slatkice” i slično, te ih stoga pravosudni stručnjaci i sudsko osoblje ne smatraju negativnim. Ipak, kasnije je dodao da pripisivanje negativnih asocijacija takvim komentarima zavisi od toga kako ih vidi osoba na koju se komentar odnosi. Jedna advokatica je potvrdila da kolege pričaju priče o seksu i razgovaraju o njemu. Navela je da se to dešava u sobi sa sudskim spisima, ali ne i u sudnici. Rekla je kako ne smatra da su takvi razgovori uvijek problematični, ali je dodala da je nervira jedan kolega koji se često hvali kako ima ljubavnicu, iako je oženjen. I ispitanici i ispitanice su naveli da se ovakvi razgovori obično vode u malim grupama, tako da ih druge kolege “ne mogu čuti”.

Tokom drugog intervjua, jedan advokat je naveo da bi se “mogao napisati roman [o seksualnom uznemiravanju]”. Rekao je da jedna osoba komentar kako ima lijepe oči može smatrati komplimentom, a druga seksualnim uznemiravanjem. Naveo je da postoji opći nedostatak svijesti među pravnicima

81 Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine i Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, “Istraživanje o spremnosti institucija BiH da provode obaveze iz Zakona o ravnopravnosti spolova u BiH” (2013).

i pripadnicima pravosuđa o tome šta čini seksualno uznemiravanje. Dodao je da ta nejasnoća stvara probleme zaposlenicima suda i saradnicima u komunikaciji i razvoju profesionalnih odnosa s kolegama.

Jedan tužilac je otkrio kako je meta zlonamjernih šala na račun svog izgleda, odnosno kilaže – nekoliko kolega ga otvoreno zadirkuje i naziva “debelim”. Prema opisu koji je naveo, radno mjesto uglavnom doživljava kao neprijateljsko okruženje. Nejasno je da li uznemiravanje ove osobe predstavlja neki oblik rodnog uznemiravanja; naprimjer, da li ga šalama i komentarima optužuju da je manje muževan zbog svog fizičkog izgleda.⁸²

Analiza i komentari

Tema seksualnog uznemiravanja je složena i osjetljiva, a ipak je dokumentirano prisutna na radnim mjestima širom svijeta.⁸³ Prema procjenama, 30-50 posto žena i 10 posto muškaraca doživjelo je neki oblik seksualnog uznemiravanja.⁸⁴ Osim toga, seksualno i rodno uznemiravanje duboko je isprepletено s rodnim stereotipima i stavovima. Seksualno i rodno uznemiravanje može uključivati niz različitih ponašanja, uključujući šale o ženama ili muškarcima, oslovljavanje kolega nazivima odmila ili deminutivima, ili seksualne aluzije i prijedloge. Sva ova ponašanja mogu doprinijeti stvaranju nelagodnih, nefer i diskriminirajućih uvjeta rada.

Nekoliko anegdota o neprimjerenim ili sugestivnim komentarima seksualne prirode od strane pravnika koji rade u sudskom sistemu BiH ne upućuju na definitivni zaključak da je seksualno i rodno uznemiravanje rasprostranjeno. Ipak, ove anegdote u kombinaciji s nekoliko drugih opaski ispitanika i studijom kojom je utvrđeno da 16 posto zaposlenika u BiH vjeruje da je seksualno uznemiravanje prisutno na njihovom radnom mjestu upućuju na to da bi pravosudni stručnjaci imali koristi od obuke na temu seksualnog i rodnog uznemiravanja. Istraživanja iz SAD-a su pokazala da otvoreno negativni ili seksualno obojeni stavovi prema ženama mogu direktno utjecati na njihov kredibilitet – njihov vlastiti osjećaj kredibiliteta, kao i njihov kredibilitet u očima drugih osoba.⁸⁵ To može *de facto* dovesti do stvaranja okruženja na sudu u kojem nedostaje nepristranosti i pravičnosti.

82 U članu 5 § 1 Zakona o ravnopravnosti spolova je definirano *rodno uznemiravanje*.

83 Anne M. Fiedler i R. Ivan Blanco, “The Challenge of Varying Perceptions of Sexual Harassment: An International Study”, *Journal of Behavioral & Applied Management* 7, br. 3 (april 2006).

84 Evropska komisija, “Sexual harassment at the workplace in the European Union” (Bruxelles, 1998).

85 Vidi, npr.: Lynn Hecht Schafran, “Credibility in the Courts: Why Is There a Gender Gap”, *Judges Journal* 34 (1995): 5; Lynn Hecht Schafran, “The Less Credible Sex”, *Judges Journal* 24, br. 16 (zima 1985): 16; Wendy Murphy, “Gender Bias in the Criminal Justice System”, *Harvard Women’s Law Journal* 20 (1997): 14-26.; Shari Hodgson and Bert Pryor, “Sex Discrimination in the Courtroom: Attorney’s Gender and Credibility”, *Psychological Reports* 55, br. 2 (oktobar 1984.): 483-486; Jennifer A. Levine, “Preventing Gender Bias in the Courts: A Question of Judicial Ethics”, *Georgetown Journal of Legal Ethics* 1 (1987): 783-786.

Također, istraživanje je pokazalo da, kada su muškarci meta udvaranja, manja je vjerovatnoća da će to prepoznati kao uznemiravanje i stoga ne ulažu pritužbe. Međutim, muškarci govore o tome da se osjećaju uznemiravanim, naročito kada smatraju da ih ismijavaju jer se ne uklapaju u "tradicionalne rodne uloge heteroseksualnih muškaraca".⁸⁶ Naprimjer, kada ih ismijavaju jer su feminizirani. U takvim slučajevima, utvrđeno je da je seksualno uznemiravanje muškaraca od drugih muškaraca jednako učestalo ili čak učestalije nego uznemiravanje muškaraca od žena.⁸⁷

Možda je najveći argument u korist podizanja svijesti i obuke na temu uznemiravanja za pripadnike pravosuđa u BiH mjera u kojoj su međunarodnim istraživanjima dokumentirani značajni negativni utjecaji na žrtve seksualnog i rodnog uznemiravanja. Žrtve mogu pretrpjeti oštećenje mentalnog zdravlja, doživjeti stanja kao što su samookrivljavanje, sumnja u sebe, gubitak samopoštovanja i dugotrajna depresija. Ustvari, žene i muškarci koji su izloženi učestalom seksualnom uznemiravanju na radnom mjestu imaju znatno veće nivoe depresije od zaposlenika koji nisu uznemiravani, a seksualno uznemiravanje u ranoj fazi karijere može imati dugotrajne efekte na simptome depresije kasnije tokom života.⁸⁸ Ljudi koji su izloženi seksualnom uznemiravanju vjerovatnije će biti pod visokim nivoima stresa koji negativno utječu na njihovo fizičko zdravlje, povećavajući učestalost problema kao što su visok krvni pritisak, teškoće sa spavanjem i hronični bolovi.⁸⁹

Preko 15 studija na temu seksualnog uznemiravanja pokazalo je ozbiljne negativne profesionalne ishode za organizacije ili institucije u kojima je prisutno uznemiravanje.⁹⁰ Naprimjer, u brojnim studijama je utvrđena radna pasivnost zaposlenika kao ishod seksualnog uznemiravanja, što može značiti da zaposlenik da otkaz ili ostane na radnom mjestu, ali gubi zanimanje za posao, što se manifestira čestim odsustvima, zamorom i zanemarivanjem radnih zadataka. Ovakva ponašanja se smatraju zaštitom od daljnje izloženosti seksualnom uznemiravanju.⁹¹ Pored toga, seksualno uznemiravanje se povezuje s manjkom posvećenosti organizaciji, slabijim učinkom i produktivnošću, kao i oštećenim

86 Craig R. Waldo, Jennifer L. Berdahl, and Louise F. Fitzgerald, "Are Men Sexually Harassed? If So, by Whom?" *Law and Human Behavior* 22, br. 1 (februar 1998): 61.

87 Ibid., 72.

88 J. Houle, J. Staff, J. T. Mortimer, C. Uggen i A. Blackstone, "The Impact of Sexual Harassment on Depressive Symptoms during the Early Occupational Career", *Society and Mental Health* 1 (juli 2011): 89-105.

89 Rachael Rettner, "6 Ways Sexual Harassment Damages Women's Health", 9. 11. 2011, LiveScience, <http://www.livescience.com/16949-sexual-harassment-health-effects.html>

90 L. M. Cortina i J. L. Berdahl, "Sexual Harassment in Organizations: A Decade of Research in Review", u: *The SAGE Handbook of Organizational Behavior*, vol. 1, *Micro Approaches*, eds. Julian Barling i Cary L. Cooper (London: Sage Publications, 2008), 469-497.

91 Ibid.

odnosima u okviru tima, povećanim brojem sukoba u timu i sniženom percepcijom pravičnosti u organizaciji.⁹²

Rodno obojene šale koje su spomenute u odgovorima u *online* upitniku, uz podatke iz intervjua, ukazuju na to da ponašanje koje predstavlja seksualno ili rodno uznemiravanje može biti prisutno na sudu i među pravosudnim stručnjacima koji tamo rade. Čini se da su naročito žene predmet seksualne pažnje – što pokazuje da se sa ženama možda ne postupa uvijek jednako na radnom mjestu. Preporučuje se da pravosuđe i sudovi u BiH riješe ovo pitanje u svojim radnim okruženjima kroz izradu i provedbu politika, obuku, podizanje svijesti i otvoreni pristup.

3.4. POLITIKE O SEKSUALNOM UZNEMIRAVANJU, SVIJEST I PREVENTIVNI MEHANIZMI

Rezultati istraživanja u BiH

Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH donesen je 2003. godine, a izmjene i dopune su usvojene 2009. godine. Ovim zakonom je prvi put u historiji BiH definirano i priznato seksualno (i rodno) uznemiravanje kao:

... svaki neželjeni oblik verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja spolne prirode kojim se želi povrijediti dostojanstvo osobe ili grupe osoba, ili kojim se postiže takav učinak, naročito kad to ponašanje stvara zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje.⁹³

Iako postoje “pravilnici” koji se primjenjuju u radnom okruženju na sudovima i etički kodeksi za sudije i tužioce, u navedenim aktima se posebna pažnja ne posvećuje pitanju seksualnog ili rodnog uznemiravanja. Drugim riječima, ne postoje interne politike o seksualnom uznemiravanju za sudove u BiH, niti se u individualnim sudovima primjenjuju preventivne prakse, kao ni procedure za interno rješavanje pritužbi.

92 S. Parker i M. A. Griffin, “What is so bad about a little name-calling? Negative consequences of gender harassment, over performance demands, and psychological distress”. *Journal of Occupational Health Psychology* 7 (2002): 195-210.

93 *Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini*, član 5 § 2. Zakon je prvi put donesen 2003, a izmijenjen i dopunjen 2009. godine.

Od ukupnog broja pravnih stručnjaka koji su popunili upitnik u okviru ovog istraživanja njih 57 posto nije upoznato s politikama ili zakonima o seksualnom i rodnom uznemiravanju na sudu. To upućuje na zaključak da pravnici i pripadnici pravosuđa Zakon o ravnopravnosti spolova, pravilnike sudova ili njihove etičke kodekse ne smatraju relevantnim pravnim aktima kojima je regulirano pitanje seksualnog i rodnog uznemiravanja na sudovima. Također pokazuje da se u pravosuđu ulaže malo ili nimalo napora na uvođenju normativnog standarda na temu seksualnog i rodnog uznemiravanja.

Pored toga, intervjui su pokazali još veću nepodudarnost između postojećih politika (zakoni nisu uzeti u obzir tokom intervjua) i poznavanja takvih politika među pravosudnim stručnjacima (pravilnici i etički kodeksi). Svih 30 intervjuiranih ispitanika naveli su da nisu upoznati s bilo kakvim važećim politikama, niti su ikad bili na internoj obuci ili seminaru na temu seksualnog ili rodnog uznemiravanja.⁹⁴ Jedan tužilac je objasnio:

Na sastancima kolegija ne razgovaramo o seksualnom uznemiravanju i diskriminaciji, niti postoji svijest o tome. Veoma je teško razlučiti šta predstavlja seksualno uznemiravanje. Mislim da se to svuda dešava. Naprimjer, u šali kažemo stvari koje doista i mislimo [koje smatramo tačnim].

Isti tužilac je ispričao anegdotu o jednoj kolegici koju smatra “zgodnom”. Ona mu je rekla da bi bila nesretna ako bi joj ljudi prestali upućivati komplimente na račun izgleda zbog potencijalnih optužbi za seksualno uznemiravanje.

Čini se da nekoliko intervjuiranih ispitanika ne shvaća ozbiljno problem seksualnog uznemiravanja. Naprimjer, jedan od njih je pitao: “Šta ako nekome uputim kompliment? Hoće li me optužiti za seksualno uznemiravanje?” Na pitanje postoji li potreba za politikama o seksualnom uznemiravanju, drugi ispitanik je odgovorio “Bojat ćemo se da ostanemo sami s nekom ženom.” Ipak, oko trećine ispitanika je eksplicitno izrazilo potrebu za jasnijim smjernicama u rješavanju pitanja seksualnog uznemiravanja u sudskom sistemu.

⁹⁴ Nekoliko intervjuiranih ispitanika naveli su da znaju za zakone o seksualnom uznemiravanju, naročito Zakon o ravnopravnosti spolova. Među onima koji poznaju zakone o seksualnom uznemiravanju nekoliko ih je pohađalo obuku na ovu temu putem Udruženja žena sudija u Bosni i Hercegovini, koju su organizirali DCAF i Atlantska inicijativa u okviru višegodišnjeg projekta “Rod i reforma pravosuđa”, koji finansira Ministarstvo vanjskih poslova Kraljevine Norveške.

Analiza i komentari

Istraživanja iz SAD-a su pokazala i nedostatak politika i praksi za sprečavanje, eliminiranje i reagiranje na seksualno uznemiravanje na sudovima. Naprimjer, pregledom preko 100 okružnih sudova u Virdžiniji utvrđeno je da su samo četiri usvojila interne politike o seksualnom uznemiravanju. Osim toga, službenici u navedena četiri suda uglavnom nisu znali za važeće politike.⁹⁵ Dakle, postojanje interne politike za sprečavanje i reagiranje na seksualno uznemiravanje na radnom mjestu samo je prvi korak; također je od presudnog značaja da se postojeća politika pretvori u praksu kroz učinkovite aktivnosti podizanja svijesti i obuke.

Istraživanje doista pokazuje da samo postojanje politike o seksualnom uznemiravanju nije dovoljno i da ta politika mora biti popraćena nizom razvojnih procesa kako bi se seksualno uznemiravanje efikasno suzbilo, a radno okruženje učinilo sigurnijim za sve zaposlene.⁹⁶ Naprimjer, politike koje se izrađuju uz učešće različitih zainteresiranih grupa i zasnivaju na dovoljno širokoj definiciji koja uključuje konkretne primjere ponašanja smatraju se najboljim praksama.⁹⁷ Konačno, od ključnog je značaja osigurati obuku i podizanje svijesti o svakoj politici kako bi se osigurala njena sveobuhvatna provedba i efikasno izvršenje.⁹⁸

Ovo istraživanje je pokazalo da nedostaju konkretne politike o seksualnom i rodnom uznemiravanju na sudovima u BiH, kao i svijest o tome na koji su način ta pitanja regulirana važećim politikama. Čini se da pravni stručnjaci i pripadnici pravosuđa posjeduju ograničeno znanje o Zakonu o ravnopravnosti spolova – što možda pokazuje da u pravosuđu BiH ne postoji široko razumijevanje seksualnog i rodnog uznemiravanja. Ipak, Zakonom o ravnopravnosti spolova je propisano uvođenje preventivnih mehanizama i izrada institucionalnih politika od zaposlenih i institucija kako bi se pomoglo u

95 Coleman, "Gender Bias Task Force: Comments on Courtroom Environment", 1105.

96 Vidi i: Mark I. Schickman, "Sexual Harassment: The Employer's Role in Prevention", *The Complete Lawyer* 13, br. 1 (zima 1996): 24; Joy A. Livingston, "Responses to Sexual Harassment on the Job: Legal, Organizational, and Individual Actions", *Journal of Social Issues* 38, br. 4 (januar 1982): 5-22.

97 Za više informacija o procesu i učešću više zainteresiranih grupa, vidi: Goldstein Hode, "Wicked Problems Defy Simple Solutions: Why Sexual Harassment Policy Doesn't Work", 4. Za više informacija o najboljim praksama u odnosu na definicije uznemiravanja, vidi: James E. Gruber, "The Impact of Male Work Environments and Organizational Policies on Women's Experiences of Sexual Harassment", *Gender & Society* 12, br. 3 (juni 1998): 301-320.

98 Vidi: Laura A. Reese i Karen E. Lindenberg, "The Importance of Training on Sexual Harassment Policy Outcomes", *Review of Public Personnel Administration* 23, br. 3 (septembar 2003): 175-191.

suzbijanju i borbi protiv seksualnog i rodnog uznemiravanja.⁹⁹ To je razuman zahtjev, jer se neželjeno ponašanje može efikasnije spriječiti i riješiti na institucionalnom nivou nego putem sudova. Dakle, preporučuje se da sudovi u BiH izrade interne politike o seksualnom uznemiravanju i provedu ih putem obuka, otvorenog pristupa i aktivnosti na podizanju svijesti.

3.5. STAVOVI O ZASTUPLJENOSTI ŽENA U PRAVOSUĐU BIH

Rezultati istraživanja u BiH

U 2013. godini 64 posto od ukupnog broja sudija u BiH su činile žene.¹⁰⁰ Ova zemlja po navedenom procentu spada u prvih deset država u Evropi kada se radi o zastupljenosti žena na sudačkim pozicijama.¹⁰¹ Ipak, iako žene čine relativnu većinu na sudačkim pozicijama, uopće nisu jednako zastupljene na najvišoj poziciji u pravosuđu – poziciji predsjednika suda, na kojoj ih ima 40 posto. Što se tiče tužilaca, žene zauzimaju 48 posto tužilačkih mjesta, a 33 posto su glavne tužiteljice.¹⁰² Ova neravnoteža postoji i u sastavu Visokog sudskog i tužilačkog vijeća (VSTV), koje čini devet muškaraca i šest žena. VSTV je odgovoran za sva imenovanja sudija i tužilaca, uz rješavanje etičkih pritužbi i nadgledanja obuka i zahtjeva u pogledu politika za sudije i tužioce.¹⁰³

Na pitanje zašto ima više žena na sudačkim pozicijama u BiH ispitanici su u početku uglavnom bili iznenađeni navedenim brojkama. Međutim, nekoliko objašnjenja ove pojave otkrilo je postojanje rodnih stereotipa i stavova među ispitanicama i ispitanicima. Također, odgovori su bili jasno izdiferencirani prema rodu ispitanika. Drugim riječima, žene su uglavnom pozitivno govorile o ulozi sudije, a naročito o radu sutkinja, dok su muškarci bili skloniji umanjivanju sudačke uloge, a time i sposobnosti žena kao sudija.

99 "... Poslodavac je dužan preduzeti efikasne mjere u cilju sprečavanja uznemiravanja, seksualnog uznemiravanja i diskriminacije po osnovu spola u radu i radnim odnosima [...] te ne smije preduzimati nikakve mjere prema zaposleniku/ci zbog činjenice da se on/ona žalio/la na uznemiravanje, seksualno uznemiravanje i diskriminaciju po osnovu spola." *Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini*, član 13 § 2.

100 Visoko sudsko i tužilačko vijeće BiH, *Godišnji izvještaj: 2013*. (VSTV, 2013), 68.

101 Evropska komisija za efikasnost pravosuđa, *Evaluation Report on European Judicial Systems: 2012* (CEPEJ, 2012), http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/cepej/evaluation/2012/Rapport_en.pdf

102 Visoko sudsko i tužilačko vijeće BiH, *Godišnji izvještaj: 2013*, 69.

103 Vidi članove VSTV-a na web stranici Vijeća (na bosanskom jeziku): Visoko sudsko i tužilačko vijeće BiH, "Članovi VSTV," <http://www.hjpc.ba/intro/bios/?cid=18,2,1>.

Naprimjer, jedna sutkinja je ovako opisala rodnu ravnotežu među sudijama:

Žena ima više [na sudačkim pozicijama] zato što je ovo vrlo težak posao, s velikim obimom posla, a žene su vrednije i odgovornije od muškaraca. Muškarci se klone sudačke pozicije zato što se taj posao više ne cijeni i adekvatno ne nagrađuje.

Ovo mišljenje je bilo dosljedno mišljenju druge sutkinje, koja je navela da “sud podrazumijeva rad na velikom broju predmeta, a žene su tu više posvećene”. Jedna advokatica je ponovila ovo uvjerenje rekavši da su “žene više posvećene poslu”.

Nasuprot tome, jedan sudija je naveo da je sudački posao lagan:

Pravosuđe je sada pretežno ženski posao zato što je lakši – to je sjedilački posao koji ne zahtijeva fizičke napore. ... Sada ima više muškaraca među advokatima, ali žene polako zauzimaju i tu sferu.

Jedan tužilac je otišao tako daleko da povezuje rodno određene odnose moći između muškaraca i žena kod kuće sa zastupljenošću žena u pravosuđu BiH. On pretpostavlja:

Možda je to što su žene kod kuće podređene muškarcima razlog zašto se prijavljuju na sudačke pozicije; zato što su na toj poziciji dominantne na radnom mjestu, pa tako kompenziraju situaciju kod kuće.

Pored toga, dva od 131 ispitanika koji su popunjavali *online* upitnik i naveli da rade kao sudije upisali su dobrovoljne komentare i objašnjenja u kojima su istaknuli svoje uvjerenje da “rodna neravnoteža” u pravosuđu BiH “utječe na njihov rad”. Nije sasvim jasno zašto ova dvojica sudija smatraju da zastupljenost žena “utječe” na sudački posao, ali komentari ispitanika upućuju na to da su možda zabrinuti da žene ne ispunjavaju profesionalni standard muških sudija.¹⁰⁴

104 Profesorica Reg Graycar je dokumentirala tvrdnju da su žene i sudije pripadnici manjinskih grupa izloženi naročito strogoj kontroli nižeg standarda rada od strane muških kolega bijelaca. Vidi: Graycar, “Gender, Race, Bias and Perspective”, 73-86.

U odgovorima na pitanje o pristupu žena liderskim pozicijama u pravosuđu razmišljanja pripadnica pravosuđa nisu se razlikovala od perspektiva koje su iznijeli muškarci. Jedna tužiteljica je navela da žene osjećaju veliku odgovornost da brinu o porodici. Ona ističe:

Ne bih se prijavila za poziciju glavnog tužioca. Ta pozicija zahtijeva nekog istaknutog muškarca. Smatram da ne posjedujem potrebne vještine za to mjesto. Međutim, [imam] mlađe kolegice koje bi željele biti na vodećoj poziciji. Ja ne bih željela biti glavna tužiteljica zato što imam djecu o kojoj se moram brinuti, a posao glavnog tužioca bi bio previše.

Upravo ova žena ima rodno specifičan pogled na ono što je potrebno da bi neko bio glavni tužilac – mora biti *istaknut muškarac*. Međutim, u procjeni porodičnih obaveza njeno mišljenje dijeli sutkinja koja, na pitanje da li bi se prijavila za radno mjesto predsjednika suda, navodi da ne bi zbog obaveza prema porodici. Dodatno objašnjava da ne bi imala dovoljno vremena zbog brige o djeci i kućnih poslova, dok muškarci nisu opterećeni takvim očekivanjima kod kuće.

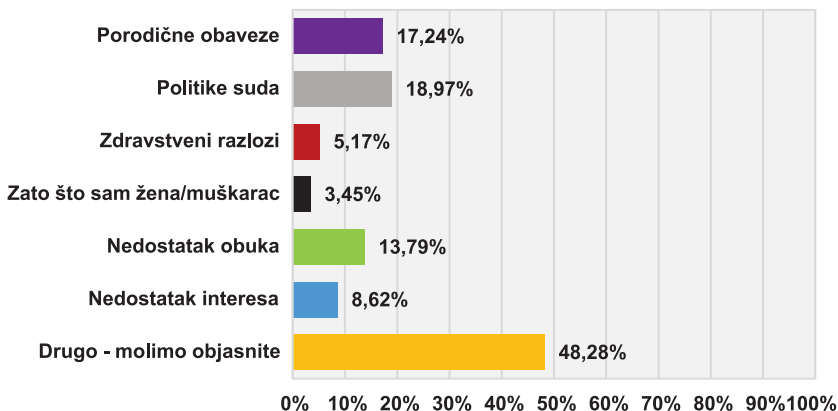
Razmatrajući zbog čega žene nisu bolje zastupljene na liderskim pozicijama iako čine većinu među sudijama, drugi sudija je iznio sljedeće mišljenje:

Muškarci se ne zadržavaju dugo na radnom mjestu sudije. Postaju advokati ili tužioci. Žene su spremnije da se nose s teškoćama. Mislim da ako bi se plaće [na liderskim pozicijama] smanjile, većina muškaraca bi otišla, a žene bi ostale. Možda su one više naviknute da trpe razne stvari u svojim porodicama...

Nažalost, samo 58 ispitanika (44 posto) u upitniku je odgovorilo na pitanje o izazovima ili teškoćama s kojima se suočavaju kod napredovanja u karijeri. Međutim, među onima koji su odgovorili, samo 37 posto je navelo da su imali teškoće u napredovanju u karijeri, a samo je neznatno više žena nego muškaraca dalo takav odgovor. Na grafikonu u nastavku su prikazani razlozi zbog kojih i žene i muškarci smatraju da je teško napredovati u pravosudnoj hijerarhiji. Rezultati istraživanja podijeljeni prema spolu pokazuju da neznatno više žena nego muškaraca navedene teškoće pripisuje porodičnim obavezama, politikama sudova ili svom spolu. Oni koji su dali odgovor “drugo” naveli su sljedeće prepreke u napredovanju u karijeri: nepotizam, korupcija, neutvrđeni kriteriji za napredovanje, nejednako postupanje rukovodstva, politički pritisak i politika suda.

Razlozi zbog kojih pravosudni stručnjaci teško napreduju u karijeri

Odgovoreno: 58 Preskočeno: 73

Analiza i komentari

Odgovori dati tokom intervjua na pitanje zašto žene čine blagu većinu u pravosuđu sadrže primjere rodni stereotipa i kod žena i kod muškaraca. Žene smatraju da su adekvatnije za pravne pozicije zbog svoje “prirodne” osobine da budu vrednije i odgovornije od muškaraca – čime sugeriraju da muškarci nisu vrijedni i odgovorni. Muškarci opisuju žene kao prirodno manje sposobne (jer sam posao opisuju kao lagan) ili motivirane željom za moći i dominacijom (a ne zanimanjem za pravo ili pravdu).

Čini se da odgovori otkrivaju rodno obojenu praktičnu stvarnost za žene u BiH, u kojoj one snose veću odgovornost za brigu o djeci, brigu o porodici i kućne poslove, bez obzira na profesiju. Podaci iz VSTV-a također ukazuju na postojanje *feminizacije* pravosuđa u BiH. Pojam “feminizacija” općenito se odnosi na proces integracije žena u određenu oblast ili profesiju kojom tradicionalno dominiraju muškarci. U nekoliko istraživanja je ispitivan gubitak prestiža i priznanja koji može biti rezultat feminizacije, uz napomenu da feminizacija može podrivati rad i/ili utjecati na iznos nagrade koja se isplaćuje za taj profesionalni rad.¹⁰⁵ Istraživanje provedeno u istočnoj Evropi je pokazalo da u pravosuđima mnogih bivših socijalističkih zemalja žene čine većinu, a

105 Za više podataka o pojavi feminizacije vidi: Sharon Bolton i Daniel Muzio, “The Paradoxical Processes of Feminization in the Professions: The Case of Established, Aspiring and Semi-Professions”, *Work, Employment & Society* 22, br. 2 (juni 2008): 281-299; za podatke o istraživanju na temu feminizacije pravosuđa, vidi: Carrie Menkel-Meadow, “The Comparative Sociology of Women Lawyers: The ‘Feminization’ of the Legal Profession”, *Women at Work: The Conference Papers* 3, br. 4 (maj 1987); Boigeol, “Feminisation of the French ‘Magistrature’”.

pozicija sudije nije posebno cijenjena, niti dobro plaćena.¹⁰⁶ Stoga je naročito zanimljiva izjava jednog sudije da muškarci koji rade kao sudije ne bi ostali na liderskim pozicijama (npr. predsjednik suda) ako bi im se plaće smanjile.

Evropska komisija za efikasnost pravosuđa također primjećuje feminizaciju pravosuđa u Evropi, u kombinaciji s očiglednom barijerom koja sprečava većinu sutkinja da zauzmu najviše liderske pozicije u pravosuđu.

Općenito je primjetna feminizacija u pravosuđu, koja rezultira približnim ostvarivanjem rodne ravnopravnosti kada se posmatra cjelokupno osoblje. Međutim, da bi ravnopravnost muškaraca i žena postala praktična realnost, potrebno je uložiti dodatne napore: doista je primjetan opći trend smanjenja procenta žena vis-à-vis muškaraca kada se radi o napredovanju sudija, a naročito tužilaca u hijerarhiji; "stakleni plafon" i dalje predstavlja realnost...

Ovim istraživanjem su pokazane značajne razlike u načinu na koji pravnici i pravnice, pripadnice i pripadnici pravosuđa doživljavaju poziciju sudije. Njihovi komentari također otkrivaju i rodne stereotipe i stavove i žena i muškaraca o sposobnostima, preuzetim odgovornostima i profesionalnoj motivaciji onih drugih. Istraživanjem nije utvrđeno u kojoj mjeri navedeni stereotipi i stavovi utječu na odabir kandidata za sudije i unapređenje na liderske pozicije. Međutim, preporučuje se dalje istraživanje ovog pitanja, uz naročito fokusiranje na utvrđivanje kako i zbog čega žene nisu jednako zastupljene na liderskim pozicijama u pravosuđu BiH.

3.6. UTJECAJ RODA NA PERCEPCIJE O NEPRISTRANOSTI

Rezultati istraživanja u BiH

Istraživači su pitali ispitanike o postojanju prijateljskih veza među tužiocima, sudijama i advokatima, i da li su one evidentne na sudu. Većina ispitanika je navela da su odnosi profesionalni, te da bilo kakve veze koje postoje izvan suda nisu vidljive stranama na sudu.

Samo dvoje intervjuiranih ispitanika je naročito istaknulo kompliciranost muško-ženskih odnosa, uključujući flert. Jedna sutkinja je navela kako joj je druga

106 Zdeněk Kúhn, *The Judiciary in Central and Eastern Europe: Mechanical Jurisprudence in Transformations?* (Martinus Nijhoff, 2011), 53-54.

107 *Evaluation Report on European Judicial Systems: 2012*, 389.

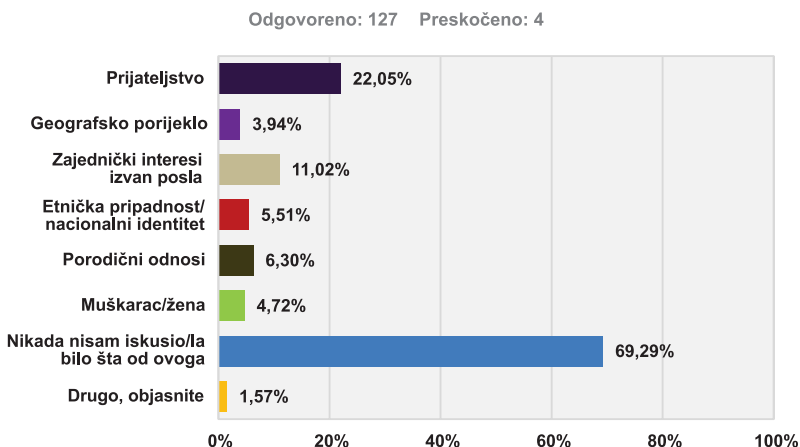
sutkinja ispričala da je dobila kutiju čokolade od jednog advokata na sudu – koju je odbila da primi. Sutkinja koja je ovo ispričala izjavila je kako smatra da je taj poklon neprimjeren, naročito ako advokat i sutkinja rade na istim predmetima.

Jedan tužilac je iznio mišljenje da se posebna pažnja posvećuje ženama na sudu. On navodi:

Na sudu postoji naklonost prema suprotnom spolu [ženama]. Ne znam u kojoj to mjeri utječe na proces odlučivanja, vjerovatno ne utječe ni na koji način, ali u procesnom smislu postoji takva mogućnost. Mislim da ovo pitanje nije toliko važno, ne postoji način da se ono riješi i da se ljudi nauče da to ne rade. Puno je lakše flertovati izvan sudnice nego kad kolegica, naprimjer, dođe u moj ured.

U *online* upitniku je tretirana i tema poklanjanja posebne pažnje i obzira na osnovu određenih karakteristika ili veza, kao što su porodične veze ili etničko porijeklo. Preko 69 posto ispitanika koji su popunili upitnik navelo je da im nikada nije poklonjena nikakva posebna pažnja ili obzir, niti su vidjeli da se drugim pravnim stručnjacima u sudnici pristupa s posebnim obzirom (vidi grafikon u nastavku). U ovom slučaju, prijateljstvo je najčešće istican razlog posebne pažnje usprkos činjenici da su ispitanici tvrdili da odnosi koji izlaze izvan profesionalnih granica nisu vidljivi u sudnici.

Jeste li kada bili svjedokom ili lično iskusili da se sudskom uposleniku/ci koji Vam je kolega/ica posvećuje posebna pažnja ili više vremena na sudu zbog nekog od sljedećih faktora. Označite sve što se odnosi na Vas ili upišite nešto drugo, pod Drugo.

Analiza i komentari

Iako su podaci u ovom dijelu istraživanja vidno ograničeni, a samo 4,72 posto ispitanika je navelo da je svjedočilo poklanjanju posebne pažnje nekome po osnovu spola, mišljenje spomenutog tužioca o “naklonosti” prema ženama na sudu ipak je zanimljivo jer upućuje na to da rodna pristranost ponekad ženama može donijeti prednost u odnosu na muškarce, ili stvoriti percepciju o njihovom povoljnijem položaju. Ovo je navedeno i u istraživanju koje pokazuje da žene mogu imati povlašten tretman u formi veće ljubaznosti i popustljivosti u sudnici.¹⁰⁸ Navedeni komentar također pokazuje da je osjećaj nepristranosti jednako važan kao i činjenična nepristranost. Tužilac je naveo da razumije da je mogućnost utjecaja roda ili spola na donošenje sudačkih odluka sama po sebi problematična, čak i kada takav utjecaj ne postoji.

---

108 Eich, 1985.

4. UTJECAJ RODA NA TEME IZ MATERIJALNOG PRAVA

Oblast i funkcije materijalnog prava odnose se na pravne prakse i donošenje odluka. U principu, implikacije roda u ovoj oblasti odnose se na način na koji rod utječe ili prividno utječe na donošenje sudačkih odluka i pravne ishode, uključujući suđenja u krivičnim predmetima, dodjele u građanskim predmetima i tumačenje procesnog prava. Donošenje sudačkih odluka i pravni ishodi predstavljaju važan pokazatelj nepristranog i pravičnog pravosudnog sistema; oni mogu služiti za reproduciranje i jačanje rodne neravnopravnosti ili, u idealnom slučaju, za smanjenje i eliminiranje neravnopravnosti.

4.1. PREDMETI DODJELE STARATELJSTVA NAD DJECOM

Rezultati istraživanja u BiH

U okviru ovog istraživanja utvrđeni su snažni rodni stereotipi među pravnicima i pripadnicima pravosuđa u BiH u odnosu na roditeljstvo i odgoj djece. Sve osim 4 od ukupno 30 intervjuiranih osoba u okviru ove studije navele su kako smatraju da je djeci najbolje s majkom. Sudije, pravni stručnjaci i branitelji su ustvrdili da je povjeravanje djece majci pravedno i u najboljem interesu djece. Jedan advokat je otišao još dalje izjavivši da je zakonima u BiH propisano da majke trebaju dobiti starateljstvo nad djecom – što je činjenično netačno. To pokazuje kako rodni stereotipi i stavovi ponekad mogu nadvladati i zakonsku realnost.

Intervjuirane osobe su dosljedno navodile da je djeci najbolje uz majku zbog “prirodne povezanosti između majke i djeteta”. Neka od dodatnih objašnjenja koja navode su:

- Majke su jače povezane s djecom
- Majke se po prirodi brinu o drugima
- Majke se bolje brinu o djeci

Ispitanici smatraju da su navedeni faktori naročito važni u slučajevima koji uključuju djecu u dobi do pet godina života. Navode da su u takvim slučajevima vrsta smještaja koji majka ima na raspolaganju, posao kojim se roditelji bave i finansijska situacija oba roditelja manje važni od toga da djeca ostanu uz majku. Pored toga, nekoliko ispitanika je izjavilo da se očevima općenito dodjeljuje starateljstvo u slučaju kada ga majka ne želi ili je ovisnica o alkoholu ili drogama.

Ispitanici su također izrazili uvjerenje da majke često dobiju primarno starateljstvo nad djecom zato što su očevi pasivni i uopće ga i ne traže; u nekim slučajevima čak ne traže ni pravo da posjećuju djecu. Na osnovu nekoliko intervjua s advokatima u okviru ovog istraživanja može se zaključiti da očevi nekad ne traže starateljstvo zato što smatraju da će sud automatski djecu povjeriti majci, bez obzira na faktore koji idu u korist davanja starateljstva ocu. Oko trećine intervjuiranih nosilaca pravosudnih funkcija smatra da očevi općenito ne žele puno starateljstvo.¹⁰⁹ Međutim, priznaju da ne znaju pravi razlog zbog kojeg očevi ne traže starateljstvo. Ipak, jedna sutkinja je navela da sudovi razmatraju opciju davanja starateljstva očevima. Ona tvrdi:

Puno toga zavisi od konkretne situacije, jer znam za mnogo situacija u kojima je dijete povjereno ocu. Nije to toliko rijetko, ali se dijete češće povjerava majci zbog prirodne povezanosti.

Ovaj komentar i dalje odražava uvjerenje da majke imaju prirodnu vezu s djecom, koju očevi nemaju. Ova sutkinja je također ustvrdila da se dijete povjerava ocu u “mnogim situacijama”. Međutim, na osnovu većine drugih intervjua i *online* podataka može se zaključiti da se žene daleko češće preferiraju kao primarni staratelj; ali, ako se pažljivo ne procijeni, to ne mora uvijek biti izbor u najboljem interesu djeteta, što je pravni standard u BiH.

Također, oko trećine intervjuiranih osoba je izrazilo uvjerenje da očevi često nakon razvoda ili razdvajanja dobiju nepravedno ograničena prava posjećivanja djece. Prema riječima jednog tužioca:

Otac koji živi s djetetom kojem je posvećen odjednom svoje dijete može viđati samo svakog drugog vikenda i nekoliko sati sedmično.

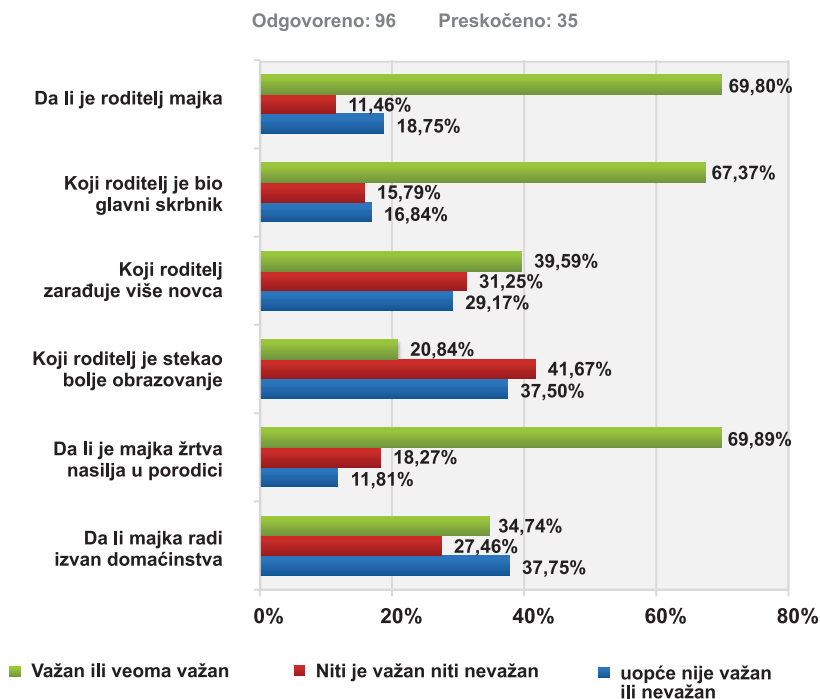
Slično tome, nekoliko ispitanika je spomenulo borbu očeva da održavaju kontakt s djecom i dobiju potrebnu pomoć kako bi osporili odluku o dodjeli starateljstva i/ili izvršili naloge o posjećivanju.

Podaci iz *online* upitnika također pokazuju da veliki broj ispitanika pridaje iznimnu važnost pitanju da li je “roditelj majka” u odlučivanju o dodjeli starateljstva nad djecom. Iako ovi podaci ne pokazuju da li je činjenica da se radi o

¹⁰⁹ Ovo mišljenje je dosljedno nalazima opsežne studije o predmetima starateljstva koja je nedavno provedena u Francuskoj, u kojoj je zaključeno da se u većini slučajeva roditelji slažu da djeca primarno trebaju živjeti s majkama. Vidi: Le collectif onze, *Au tribunal des couples enquête sur des affaires familiales* (Odile Jacob, 2013).

majci pozitivna ili negativna, odgovori ispitanika tokom intervjua dosljedno idu u prilog pozitivnim predznacima. U upitniku je od ispitanika zatraženo da prema važnosti ocijene faktore koji su relevantni u predmetima dodjele starateljstva nad djecom, a njihovi odgovori su otkrili da pitanje da li je roditelj majka predstavlja ključni faktor (vidi grafikon u nastavku). Za razliku od intervjua, ispitanici koji su popunjavali upitnik su pitanje koji roditelj je primarni staratelj ocijenili kao važno ili veoma važno. Pod pretpostavkom da ovaj odgovor ima pozitivan predznak, on može ukazivati na nepristran ili manje rodno obojen pristup pitanju starateljstva.

Koliko je svaki od navedenih faktora bitan prilikom donošenja odluke s kojim roditeljem će malodobno dijete živjeti?

Istraživači su u intervjuima također pitali šta čini “dobrog roditelja” ili “dobrog suprurnika”. Ispitanici su naveli da se u predmetima dodjele starateljstva nad djecom i razvoda u sudnici pažljivo proučava moral i ponašanje supruge i majke, dok se ponašanje muža ili oca općenito ne razmatra. Naprimjer, nekoliko intervjuiranih osoba je navelo da sudije općenito prihvaćaju praksu iznošenja optužbi protiv supruge ili majke za preljubu iako tema preljube ne bi trebala biti relevantna za dodjelu starateljstva nad djecom. Također, dvije

sutkinje su u intervjuima izjavile da se pitanje preljube muževa ili očeva ne razmatra. Više od trećine ispitanika je u upitniku navelo da je važno da li majka radi izvan kuće. U upitniku nije zatraženo od ispitanika da navedu pozitivnu ili negativnu povezanost s ovim faktorom, te je stoga nejasno da li se činjenica da majka ne radi smatra pozitivnom, ili je pozitivno ako majka radi izvan kuće. Ipak, ovo predstavlja zanimljivu oblast za daljnje istraživanje.

Analiza i komentari

Rezultati intervjuja i upitnika pokazuju da rodni stereotipi o roditeljstvu utječu na mišljenja i perspektive pravnih stručnjaka i pripadnika pravosuđa BiH. Takvi rodni stereotipi i stavovi nedvojbeno mogu utjecati na donošenje sudačkih odluka i materijalnopravne ishode. U novijoj studiji je otkriven jedan primjer navedenog u SAD-u, gdje je pronađen porodični sud koji je prvo ukinuo formalnu doktrinu prema kojoj se majkama daje prednost u dodjeli starateljstva nad malom djecom, a potom opet nastavio majkama pružati povlašten tretman.¹¹⁰

Ovo istraživanje je pokazalo da, iako žene u BiH ne gube starateljstvo po osnovu roda, vjerovatno će biti izložene strožijem javnom i pravnom nadzoru i proučavanju nego muškarci. Nekoliko ispitanika je u intervjuu navelo da sudije prelaze preko ispitivanja seksualnog ponašanja žena u predmetima razvoda. Međutim, nije spomenuto da se u sudnici ispituje seksualno ponašanje muškaraca, ili bar ne u istoj mjeri ili jednako učestalo kao ponašanje žena. Slično tome, neka istraživanja iz SAD-a su pokazala da sudije možda primjenjuju drugačiji standard na žene u odnosu na muškarce koji traže starateljstvo nad djecom. Naprimjer, zbog stereotipa o tome šta čini "podobnu" ili "dobru" majku, u nekim sudnicama je strogo proučavano lično i društveno ponašanje žena s djecom, čemu nisu podvrgnuti muškarci zbog istog takvog ponašanja. U nekim slučajevima radne grupe za pitanja rodne pristranosti u SAD-u su utvrdile da su neke majke kažnjene jer rade izvan kuće.¹¹¹

Pravni stručnjaci i akademici u SAD-u su u ranijim studijama povezivali rodne stereotipe prema roditeljstvu s odlučivanjem u predmetima dodjele starateljstva nad djecom. Lynn Hecht Schafran, direktorica Nacionalnog programa za pravosudnu edukaciju u SAD-u već više od dvadeset godina, ustvrdila je sljedeće:

110 Julie E. Artis, "Judging the Best Interests of the Child: Judges' Accounts of the Tender Years Doctrine", *Law and Society Review* 38 (2004): 769-771.

111 Hecht Schafran, "Gender Bias in Family Courts", 26.

Mnoge sudije, povjerenici za porodične odnose, službenici porodičnih službi i procjenitelji u predmetima dodjele starateljstva u osnovi smatraju da žene pripadaju u privatnu, kućnu sferu, gdje se staraju o mladima i starima, dok muškarci pripadaju javnoj sferi i svijetu plaćenih poslova, koji donose kući slaninu, ali je nikada ne kuhaju.¹¹²

Drugim riječima, muškarci se mogu suočiti s rodnim stereotipima zbog kojih stručnjaci na sudu pretpostavljaju da oni nisu jednako sposobni ili podobni za ulogu primarnog staratelja kao žene. To možda ima malo veze s njihovim stvarnim interesima, sposobnošću ili roditeljskim iskustvom. Bez obzira na to koji roditelj se stavlja u povoljniji ili nepovoljniji položaj, jasno je da rodni stereotipi kao osnova za donošenje sudačkih odluka mogu biti problematični u rješavanju predmeta dodjele starateljstva nad djecom, a naročito u nastojanjima da se donese nepristrana odluka. Praksa automatske dodjele starateljstva po osnovu roda nije dosljedna konceptu pravičnog i nepristranog pravosuđa, a, kao što je Hecht Schafran primijetila prije dvije decenije, "različiti standardi koji se primjenjuju na majke i očeve odraz su duboko ukorijenjenih uvjerenja o podjeli privatne i javne sfere između spolova".¹¹³

Evropski sud za ljudska prava (ECHR) pozabavio se različitim standardima kroz uvođenje sudske prakse o zakonitosti korištenja rodnih uloga i stereotipa u utvrđivanju politika o roditeljskom odsustvu. ECHR navodi:

...pozivanja na tradiciju, opće pretpostavke ili dominantni društveni stavovi u nekoj zemlji nedovoljno su opravdanje za različito postupanje po osnovu spola.¹¹⁴

ECHR također smatra da države ne mogu nametati tradicionalne rodne uloge i rodne stereotipe kroz donošenje sudačkih odluka, te navodi:

112 Lynn Hecht Schafran, "Gender Bias in Family Courts: Why Prejudice Permeates the Process", *Family Advocate* 17 (1994): 26.

113 Schafran, "Gender Bias in Family Courts", 26.

114 Evropski sud za ljudska prava, Veliko vijeće, *Konstantin Markin v. Rusije*, br. 30078/06 (Strasbourg, 22. 3. 2012)

Rodni stereotipi o ženi kao osobi koja se primarno brine o djeci i muškarcima kao primarnim hraniteljima ne mogu se sami po sebi smatrati dovoljnim opravdanjem za različito postupanje, jednako kao ni slični stereotipi po osnovu rase, porijekla, boje kože ili seksualne orijentacije.¹¹⁵

Dakle, iako majke u BiH u nekim slučajevima možda imaju veći interes ili razvijenije sposobnosti za odgoj djece, postoje očevi koji su sposobniji i u boljoj poziciji da budu primarni staratelji. Preporučuje se da sudovi u BiH izbjegavaju *de facto* donošenje pravnih odluka na osnovu rodnih stereotipa o ženama kao boljim roditeljima od muškaraca. Preporučuje se da sudovi usvoje politiku kojom se podržavaju najbolji interesi djece, uz definiranje mjera za kritičku procjenu koji je roditelj u boljoj poziciji da bude primarni staratelj.

4.2. RODNO ZASNOVANO NASILJE

Rodno zasnovano nasilje je zajednički pojam za sva štetna djela protiv neke osobe na osnovu društveno pripisanih (rodnih) razlika između muškaraca i žena.¹¹⁶ Za potrebe ovog istraživanja ispitivano je nasilje u porodici i seksualno nasilje – silovanje, pokušaj silovanja i drugi oblici seksualnog napada. Istraživači su pokušali otkriti postojanje rodnih stereotipa i stavova u pravnoj zajednici i među pripadnicima pravosuđa u BiH prema žrtvama i počiniocima nasilja u porodici i seksualnog nasilja. U okviru istraživanja se potom pokušalo utvrditi da li se navedeni stereotipi i stavovi mogu povezati s rodnom pristranošću i, na kraju, sa utjecajima na donošenje odluka u pravosuđu i materijalnopravne ishode.

4.2.1. NASILJE U PORODICI

Postojeća istraživanja o nasilju u porodici u BiH

Prema izvještaju iz 2013. godine “Rasprostranjenost i karakteristike nasilja prema ženama u Bosni i Hercegovini” 47 posto žena obuhvaćenih anketom navelo je da su od petnaeste godine doživjele bar jedan oblik rodno zasnovanog nasilja.¹¹⁷ U izvještaju je utvrđeno da je fizičko nasilje drugi najčešći oblik

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ Stalna međuagencijska komisija, *Guidelines for Gender-based Violence Interventions in Humanitarian Settings, Focusing on Prevention of and Responses to Sexual Violence in Emergencies* (Ženeva: septembar, 2005).

¹¹⁷ Marija Babović, Olivera Pavlović, Katarina Ginić i Nina Karađinović, *Rasprostranjenost i karakteristike nasilja prema ženama u BiH: 2013.* (Agencija za ravnopravnost spolova BiH, 2013), 13.

nasilja nad ženama u BiH, a 24 posto ispitanica je navelo da su bile žrtve nasilja u porodici.¹¹⁸ Šest posto žena je navelo da su bile izložene seksualnom nasilju. U istraživanju je utvrđeno da su počinioci nasilja u porodici uglavnom bivši ili aktuelni partneri, a njihova nasilna djela nisu **izolirana**, nego se radi o “sistematskom ponavljanju”, obrascu poznatom kao zlostavljanje.¹¹⁹ U izvještaju se navodi da će do nasilja vjerovatnije doći ako su partner i žrtva neobrazovani, žive u ruralnom području, ili su u teškoj materijalnoj situaciji.

Istraživanja na temu izricanja kazni u predmetima nasilja u porodici u BiH (i SAD-u) pokazala su da se počiniteljima nasilja u porodici uglavnom izriču uvjetne osude, period kušnje i obavezno liječenje umjesto kazne zatvora ili težih kazni.¹²⁰ Misija OSCE-a u BiH je analizirala prakse u izricanju kazni u predmetima nasilja u porodici i zaključila da su one minimalne, ili čak ispod minimalnih kazni propisanih zakonima BiH; to uključuje i pretjerano izricanje uvjetnih osuda.¹²¹ U istom izvještaju je zaključeno da tužioci često ne iznose adekvatne optužbe, oklijevaju da optužbe za nasilje u porodici kombiniraju s drugim optužbama, te da se uvjetne osude ne povlače kada dođe do kršenja. Prema praksama opisanim u izvještaju OSCE-a, čini se da sudovi u BiH krivična djela počinjena u porodici smatraju manje ozbiljnim od krivičnih djela izvan porodice. Nije jasno da li je to odraz šireg društveno-kulturnog prihvaćanja nasilja u porodici ili pretpostavke nosilaca pravosudnih funkcija da se privatne stvari ne trebaju rješavati u javnim institucijama (npr. kroz pravosuđe). U bilo kom slučaju, rezultat je isti.

Rezultati istraživanja u BiH (stanovišta o sankcijama)

Za potrebe ove studije istraživači su odlučili da analiziraju mišljenja i perspektive nosilaca pravosudnih funkcija o krivičnim sankcijama protiv počinitelja nasilja u porodici. Neki od rezultata ovog istraživanja su bili dosljedni nalazima iz izvještaja OSCE-a: profesionalni pravници i pripadnici pravosudne zajednice u BiH općenito vjeruju da nasilje u porodici ne treba kažnjavati zatvorom ili novčanom kaznom. Doista, oko polovine pravosudnih stručnjaka intervjuiranih za potrebe ovog istraživanja iznijeli su uvjerenje da su uvjetne osude u predmetima nasilja u porodici učinkovite. Daljnja analiza je pokazala

118 Ibid. U istraživanju je utvrđeno da je najčešći oblik nasilja psihološko nasilje, kojem je bilo izloženo 42 posto ispitanica.

119 Ibid., 56. Na temu zlostavljanja, vidi: Nenad Galić i Heather Huhtanen, eds., *Priručnik: Sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: DCAF, 2014), 10.

120 Vidi: Cheryl Hanna, “The Paradox of Hope: The Crime and Punishment of Domestic Violence”, *William and Mary Law Review* 39, br. 5 (1998): 1507-1508; a za BiH, vidi: Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, *Krivična odgovornost i sankcioniranje počinitelja nasilja u porodici*, 32.

121 Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, *Krivična odgovornost i sankcioniranje počinitelja nasilja u porodici*, 32-33.

da se prividno nepostojanje recidivizma u slučajevima nasilja u porodici smatra dokazom kojim se podržava ovakav pristup.

Ipak, nešto više od četvrtine intervjuiranih je konstatalo da postoji potreba za strožijim sankcioniranjem nasilja u porodici. Jedan ispitanik smatra da su uvjetne osude neefikasne jer počinioci nastavljaju ponavljati nasilje dok ih ne uhvate i osude na zatvorsku kaznu. Neki smatraju da bi zatvorska kazna trebala biti samo dio šireg rješenja koje bi uključivalo nastojanja da se počinioci educiraju i krivično djelo spriječi.

Jedna sutkinja je oštro izjavila:

Mi u pravosuđu ne vodimo dovoljno računa o slučajevima nasilja u porodici. Oni se ne smatraju prioritetom.

Istraživanje je općenito pokazalo da, iako donosioci odluka uzimaju u obzir određene faktore u razmatranju slučaja nasilja u porodici, to obično nisu isti faktori koji se razmatraju u slučajevima fizičkog napada od neznanca. Naprimjer, neki od intervjuiranih ispitanika su izrazili bojazni u vezi s utjecajem na žrtve i njihovu porodicu ako se počinitelj pošalje u zatvor i oni tako izgube izvor prihoda. Nekoliko ispitanika je ustvrdilo da žrtve često vrše pritisak na pravosudne organe da odbace optužbe jer se tokom pravnog postupka predomisle. U takvim slučajevima tužilac može zatražiti blažu kaznu i/ili sudija može odlučiti da izrekne blažu sankciju.

Analiza i komentari (stanovišta o sankcijama)

Tokom intervjua je izneseno nekoliko važnih perspektiva o nasilju u porodici. Većina intervjuiranih ispitanika podržava primjenu uvjetnih osuda u slučajevima nasilja u porodici – to je zaključak koji je potkrijepljen izvještajem OSCE-a. Upitno je i uvjerenje određenog broja ispitanika da je nepostojanje recidivizma u slučajevima nasilja u porodici dokaz učinkovitosti ove prakse. Savremena krivičnopravna istraživanja o nasilju u porodici u SAD-u pokazuju da je manja vjerovatnoća da će žrtve nasilja u porodici drugi put prijaviti krivično djelo ako vjeruju da ih je sistem (policija, tužilaštvo i pravosuđe) prvi put iznevjerio.¹²² Osim toga, ova je perspektiva suprotna nalazima ankete iz najnovijeg izvještaja o rasprostranjenosti nasilja nad ženama u BiH, koji upućuju na to da se djela nasilja u porodici u

122 Usporediti sa: Laura J. Hickman i Sally S. Simpson, "Fair Treatment or Preferred Outcome? The Impact of Police Behavior on Victim Reports of Domestic Violence Incidents", *Law & Society Review* 37, br. 3 (septembar 2003): 607-634.

BiH **ne dešavaju izolirano**, nego su dio obrasca nasilničkog ponašanja koje se ponavlja.¹²³

Civilno društvo i socijalni radnici su na sastancima s interesnim grupama održanim u okviru pripremne faze za izradu publikacije "Priručnik: Sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici u BiH" naveli da su žrtve često razočarane načinom rješavanja predmeta nasilja u porodici na sudovima.¹²⁴ Predstavnici policije, centara za socijalni rad i organizacija civilnog društva koji rade sa žrtvama nasilja u porodici općenito su govorili o frustraciji zbog načina postupanja u predmetima nasilja u porodici u pravosuđu. Naprimjer, jedan policajac je izjavio:

*Smatram da je nasilje u porodici potpuno marginalizirano u BiH i da je ono osnova svih ostalih krivičnih djela... Kada nasilje u porodici prođe nekažnjeno, a dešava se pred očima malog djeteta, to dijete postaje maloljetni delinkvent i kasnije odrasli kriminalac.*¹²⁵

Ova tvrdnja da nasilje u porodici ostavlja posljedice na djecu svjedoke kasnije, u odrasloj dobi, potkrijepljena je i međunarodnim istraživanjima. Niz studija je povezano prirustvo ili izloženost nasilju u porodici u djetinjstvu s povećanim rizikom od maloljetničke delinkvencije i kriminalnog ponašanja i nasilničkog kriminalnog ponašanja u odrasloj dobi.¹²⁶

Generalno, učesnici na sastancima interesnih grupa su naveli da sudovi u BiH po svoj prilici prihvaćaju nasilje u porodici kao normalnu pojavu u bh. društvu, što je i dokazano blagim sudskim presudama. Interesne grupe su potvrdile ono što je pokazalo i istraživanje: zbog nepozivanja počinitelaca na odgovornost,

123 Babović, i dr., *Rasprostranjenost i karakteristike nasilja prema ženama u BiH: 2013*, 56.

124 DCAF i AI su održali sastanke s interesnim grupama širom zemlje tokom zime 2013. godine kako bi istražili pitanja od značaja za nasilje u porodici u BiH u okviru priprema za izradu Priručnika o nasilju u porodici. Sastancima su prisustvovali predstavnici agencija za izvršenje zakona te agencija i organizacija koje rade s porodicama u kriznim situacijama, kao i s počiniocima i žrtvama. Sastanci su održani u Doboju 15. februara, u Banjoj Luci 22. februara i Sarajevu 28. februara 2013. godine.

125 Ibid.

126 Vidi, npr.: Robert H. DuRant et al., "Intentions to Use Violence among Young Adolescents", *Pediatrics* 98, br. 6 (decembar 1996): 1104-1108; Joy D. Osofsky, "Children Who Witness Domestic Violence: The Invisible Victims", *Social Policy Report* 9, br. 3 (1995): 1-16; Cathy Spatz Widom, "The Cycle of Violence", *Science* 244, br. 4901 (april 1989): 160-166. Također je navedeno: "Općenito, izloženost nasilju u porodici u djetinjstvu može se povezati s intenzivnijim ispoljavanjem agresivnog ponašanja, povećanim emocionalnim problemima kao što su depresija i/ili nemir, nižim nivoima socijalnih vještina i slabijim akademskim funkcioniranjem." Vidi: John W. Fantuzzo i Wanda K. Mohr, "Prevalence and Effects of Child Exposure to Domestic Violence", *The Future of Children* 9, br. 3 (zima 1999): 21-32; i, Ured pravobranitelja, Ministarstvo pravde Kalifornije, "First Impressions: Exposure to Violence and a Child's Developing Brain", YouTube video 14:43, 22. septembar 2011, <http://youtu.be/brVOYtNmMkK>.

žrtve ne prijavljuju kasnija krivična djela ili odbijaju učestvovati u odgovoru pravosuđa.

Pored toga, predstavnici civilnog društva koji imaju iskustva u praćenju suđenja iznijeli su utisak da sudije često razmatraju finansijsko stanje porodice u predmetima nasilja u porodici, dok slične bojazni ne pokazuju pri izricanju novčanih kazni za saobraćajne prekršaje ili drugih novčanih kazni koje bi predstavljale jednako opterećenje za porodicu.¹²⁷

Rezultati istraživanja u BiH (faktori koji se smatraju važnim u izricanju kazni)

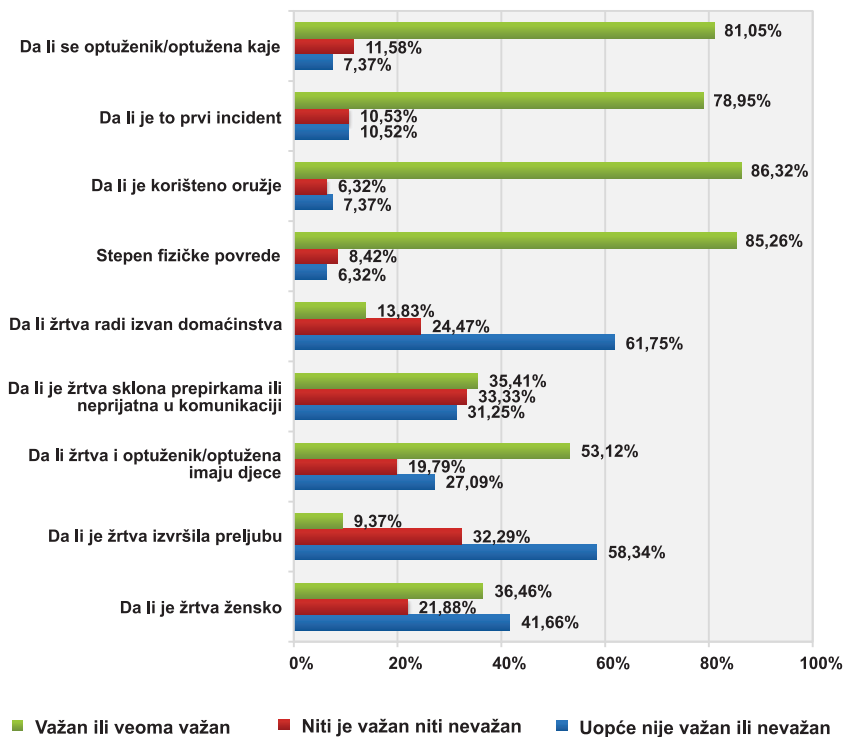
U okviru ovog istraživanja su ispitivani i faktori koji su razmatrani ili su smatrani važnim pri izricanju odgovarajuće kazne počiniocima nasilja u porodici. U *online* upitniku je od ispitanika zatraženo da procijene važnost niza faktora u donošenju takvih odluka. Sudeći po odgovorima, relevantni faktori predstavljaju kombinaciju zvaničnih krivičnopravnih standarda, kao što su upotreba oružja ili stepen fizičke povrede, i socijalnih faktora, kao npr. da li se optuženi kaje i da li je žrtva sklona svađi ili “teška” (vidi grafikon u nastavku). Iz podataka iz upitnika nije jasna usmjerenost procjene, ali u kombinaciji s podacima iz intervjua mogu se donijeti razumne pretpostavke o njenom pozitivnom ili negativnom predznaku.

---

127 Vidi fusnotu 124.

Koji od sljedećih faktora su značajni prilikom donošenja presude optuženiku/optuženoj u slučaju nasilja u porodici?

Odgovoreno: 96 Preskočeno: 35

Dosljedno podacima iz upitnika, većina intervjuiranih osoba ne smatra da je preljuba žrtve važan faktor u slučajevima nasilja u porodici. Ipak, jedan ispitanik je naveo da bi se preljuba mogla smatrati olakšavajućom okolnošću u predmetu nasilja u porodici. On objašnjava:

Šamar kao [reakcija] na preljubu može biti olakšavajuća okolnost, ali zavisi od sudije u predmetu.

Slično tome, neki ispitanici smatraju da, ako se smatra da je žrtva “doprinijela” nasilju, to može biti potencijalna olakšavajuća okolnost u korist optuženog. Jedna ispitanica je ispričala:

...žrtva ponekad traži da se počinitelj ne kazni, ili da mu se ublaži kazna. Obično kažu da su one tome doprinijele. Znači, mislim da je ponekad potrebno povući se i te stvari zadržati u porodici.

Analiza i komentari (faktori koji se smatraju važnim u izricanju kazni)

Iako stepen fizičkih povreda i upotreba oružja predstavljaju otežavajuće okolnosti u krivičnopravnom smislu, kajanje optuženog nije utvrđeno kao olakšavajuća okolnost u krivičnopravnom okviru BiH. Svih devet sudija iz sudijskog panela koji je izradio "Priručnik: Sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici u BiH" preporučuje da se kajanje optuženog ne cijeni automatski kao olakšavajuća okolnost.¹²⁸ Oni predlažu da se izvinjenja optuženih cijene s velikom dozom skepse zato što je teško utvrditi njihovu iskrenost. Osim toga, neiskreno izvinjenje čija je svrha ublažavanje kazne legitimno može dovesti u pitanje ideju jednakog pristupa pravdi za žrtve nasilja u porodici. Panel također preporučuje da, umjesto toga, sudije i drugi pravници prvenstveno razmotre da li je u domaćinstvu prisutan stalni obrazac nasilja.¹²⁹

Više od 35 posto ispitanika je ocijenilo da je u određivanju kazne za počinioca bitno da li je žrtva sklona svađi ili "teška". Iako ispitanicima nije postavljeno direktno pitanje da li bi ovaj faktor pozitivno ili negativno utjecao na težinu njihove presude, postojeća istraživanja pokazuju da žrtve mogu biti izložene duboko ukorijenjenim stereotipima o osobinama "pravih žrtava", što upućuje na negativnu korelaciju. "Prava žrtva" je osoba koja se smatra vjerodostojnom i dopadljivom. Prema zaključcima radne grupe za pitanja rodne pristranosti u Marylandu, SAD:

Sudije i sudsko osoblje prečesto negiraju iskustva žrtve, optužuju je da laže o svojim povredama, takve predmete smatraju trivijalnim i nevažnim, krive žrtvu zato što je pretučena i zato što nije napustila nasilnika.¹³⁰

Procjene da li je žrtva sklona svađi ili teška u osnovi mogu otkriti rodne stereotipe i stavove o žrtvama nasilja u porodici. Važnost ovog faktora može odražavati opasni stereotip da je nasilje u porodici ponekad razumljivo, ako ne i op-

128 Galić i Huhtanen, *Priručnik*, 28.

129 Ibid.

130 Karen Czapan斯基 i Tricia O'Neill, Specijalna zajednička komisija Marylanda za pitanja rodne pristranosti na sudovima, *Izveštaj specijalne zajedničke komisije o rodnoj pristranosti na sudovima* (1989), v.

navršeno, jer žene mogu biti zahtjevne, svadljive ili provokativne. Također može odražavati stereotip o žrtvama – ko su, kako izgledaju i kako zvuče; drugim riječima, da li se uklapaju u model “dobre žrtve” ili “nevine žrtve”, za koju se smatra da nije ni na koji način doprinijela vlastitoj viktimizaciji.

Iako se ovaj faktor ne smatra jednako važnim kao drugi faktori, ovi podaci ipak mogu upućivati na postojanje kaznenog stava prema ženama koje se smatraju “teškim” (žene čine većinu žrtava nasilja u porodici u BiH i drugim mjestima).¹³¹ Taj kazneni stav može proizlaziti iz rodni stereotipa koji vode do pretpostavki i očekivanja u pogledu primjerenog ponašanja žena (i žrtava). Iako nisu konačni, ovi zaključci pokazuju da rodni stereotipi o ženama žrtvama nasilja u porodici mogu utjecati na donošenje sudskih odluka. Ako se rodna pitanja doista ocjenjuju u određivanju kazne, sudovi u BiH su pod rizikom od jačanja rodne pristranosti i donošenja rodno pristranih sudskih odluka.

Također se da primijetiti da je tek nešto više od polovine ispitanika (53 posto) ocijenilo važnom ili veoma važnom činjenicu da li žrtva i optuženi imaju djecu. Studije iz drugih zemalja pokazuju da se očinstvo često smatra olakšavajućom okolnošću. Naprimjer, istraživanje provedeno u Hrvatskoj, u okviru kojeg je analiziran način sankcioniranja u predmetima silovanja na jednom sudu u Zagrebu, pokazalo je da je očinstvo silovatelja u intimnoj vezi uvijek iznova cijenjeno kao olakšavajuća okolnost.¹³² Također, radna grupa za pitanja rodne pristranosti u SAD-u utvrdila je postojanje duboko ukorijenjenog uvjerenja da počinioci nasilja u porodici mogu biti dobri očevi a da djeca ne trpe posljedice nasilja usmjerenog na njihovu majku.¹³³ To uvjerenje postoji iako međunarodna istraživanja jasno pokazuju da postoji značajan rizik od traumatiziranja djece koja žive u domovima u kojima je prisutno nasilje u porodici, svjedoče nasilju u porodici ili su sama izložena nasilju.¹³⁴ Podaci iz ovog istraživanja pokazuju da sudski i pravni stručnjaci u BiH ne prepoznaju svu ozbiljnost nasilja u porodici i njegove dalekosežne društveno-kulturne posljedice.

131 Više od polovine anketiranih žena (47,2 posto u BiH, 47,2 posto u FBiH i 47,3 posto u RS) doživjelo je bar jedan oblik nasilja od petnaeste godine. U periodu od 12 mjeseci prije ankete, 11,9 posto žena u BiH doživjelo je neki oblik nasilja: Babović i dr., *Rasprostranjenost i karakteristike nasilja prema ženama u BiH: 2013*, 13; Prema studiji Svjetske zdravstvene organizacije iz 2005. godine, koja je zasnovana na podacima prikupljenim od preko 24.000 žena iz 15 različitih mjesta u 10 zemalja na svim kontinentima, omjer žena koje su ikada živjele s partnerom i koje su doživjele fizičko ili seksualno nasilje, ili oboje, od intimnog partnera kretao se od 15 posto do 71 posto, a u većini mjesta taj je procent iznosio između 29 posto i 62 posto: Svjetska zdravstvena organizacija, *WHO Multi-Country Study on Women's Health and Domestic Violence against Women: Summary Report: Initial Results on Prevalence, Health Outcomes and Women's Responses* (Ženeva: SZO, 2005), 5.

132 Radačić, “Kazneno djelo silovanja”, 115.

133 Radna grupa New Yorka za pitanje žena na sudovima, “New York Task Force Report”, 42.

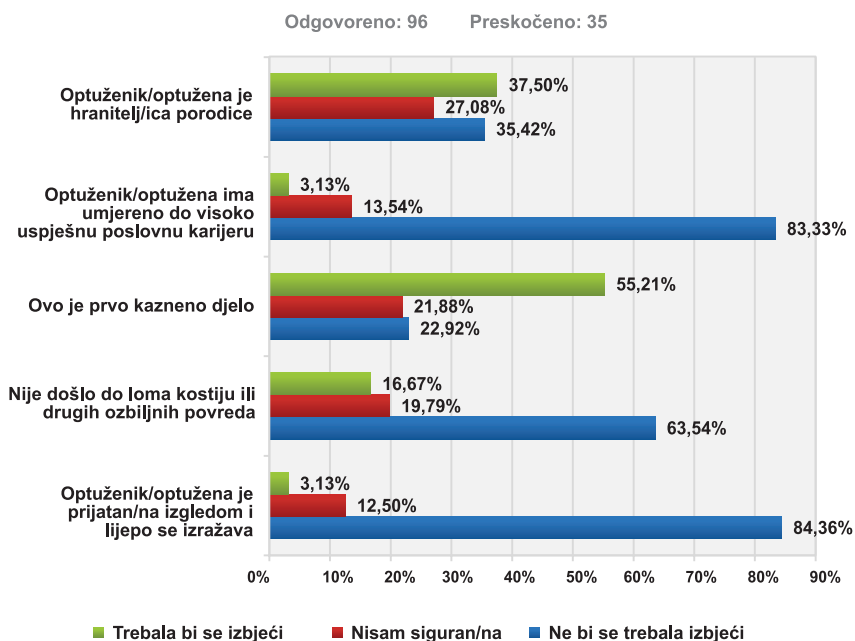
134 Vidi fusnotu 126.

Rezultati istraživanja u BiH i komentari (pitanje zatvorske kazne za počinioc nasilja u porodici)

Online upitnik je sadržavao i seriju hipotetičkih situacija u vezi sa slučajevima nasilja u porodici, a od ispitanika je zatraženo da odrede u kojim od navedenih okolnosti treba izbjegavati zatvorsku kaznu. Najveći broj ispitanika je naveo da zatvorsku kaznu treba izbjegavati kada se radi o prvom djelu (vidi grafikon u nastavku). Iako je ovo mišljenje navedeno u izvještaju OSCE-a, ono je u suprotnosti s međunarodnim krivičnopravnim istraživanjima koja pokazuju značaj snažnog i jasnog inicijalnog odgovora krivičnopravnog sistema kako bi se počinitelj odvratilo od ponavljanja djela nasilja u porodici.¹³⁵

Pored toga, rezultati *online* upitnika i intervjua ukazuju na postojanje uobičajenog stanovišta da treba izbjegavati zatvorsku kaznu u situacijama kada je optuženi primarni hranitelj porodice.

U kojim slučajevima nasilja u porodici bi se trebala izbjeći zatvorska kazna?

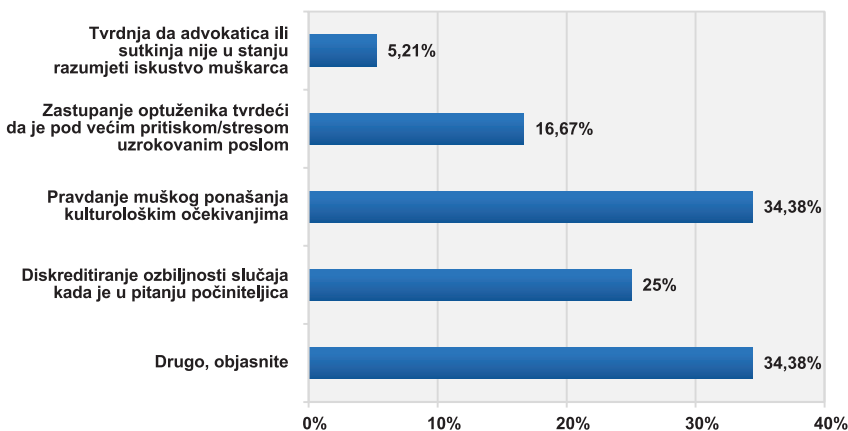

135 Andrew R. Klein, *Practical Implications of Current Domestic Violence Research: For Law Enforcement, Prosecutors and Judges*, National Institute of Justice Special Report (Ministarstvo pravde SAD-a, Office of Justice Programs, 2009), 16-17, 55-58.

Rezultati istraživanja u BiH (procesna taktika odbrane u slučajevima nasilja u porodici)

U *online* upitniku je analizirana i tema procesne taktike koja se primjenjuje na sudu u predmetima nasilja u porodici. Od ispitanika je zatraženo da navedu da li su ikada primijetili specifične argumente koje koriste branitelji optuženih za nasilje u porodici (vidi grafikon u nastavku). Odgovori upućuju na postojanje rodno obojene dimenzije u procesnoj taktici odbrane pred sudom. Više od trećine ispitanika je primijetilo da se ponašanje muških počinitelja nasilja u porodici opravdava društveno-kulturnim normama. Također, u odgovorima je navedeno da se ponekad počinioci brane kao hranitelji porodice koji su pod većim pritiskom i stresom na poslu. Iako rijetko, navedeno je da odbrana koristi i taktiku u kojoj tvrdi da advokatica ili sutkinja ne može razumjeti iskustva muškarca. S druge strane, kada je počinitelj žena, ozbiljnost predmeta može biti dovedena u pitanje ili diskreditirana.

U slučajevima nasilja u porodici jeste li primijetili bilo koju od sljedećih taktika u postupcima na sudovima koje su zasnovane na spolu advokata/advokaticе, tužitelja/tužiteljice ili sudije/sutkinje? Molimo označite sve taktike koje ste primijetili.

Neki od dodatnih odgovora u *online* upitniku o taktici odbrane su:

- *Muškarci će vjerovatno opravdavati i braniti muško ponašanje*
- *Pravosudni stručnjaci se ponašaju u skladu s ličnim uvjerenjima*

Analiza i komentari (procesna taktika odbrane u slučajevima nasilja u porodici)

Utjecaj roda se ogleda u činjenici da je taktika “opravdavanja muškog ponašanja kulturnim normama” birana češće nego druge opcije, a da je druga najčešće birana opcija “podrivanje ozbiljnosti predmeta kada je počinitelj žena”. Kombinacija ovih dviju procesnih taktika pokazuje da se muškarci povezuju (kulturološki prihvaćeno) s nasiljem, a žene s odsustvom (ozbiljnog) kriminaliteta. Korisno je imati na umu da pravnici iznose argumente i koriste taktiku koju smatraju najefektivnijom u svjetlu postojećih društveno-kulturnih uvjerenja i vrijednosti. Dakle, razmatranje argumenata i procesnih strategija koje se koriste u predmetima nasilja u porodici može biti korisno u prepoznavanju temeljnih stereotipa i stavova pravnika koji rade u sudnici ili njihovih pogleda na šire društveno-kulturne stereotipe.

Rezultati istraživanja u BiH (uvjerenja o razlozima zbog kojih muškarci vrše rodno zasnovano nasilje)

Istraživači su pitali sagovornike u intervjuima zbog čega muškarci vrše rodno zasnovano nasilje. Oko polovine ispitanika je rodno zasnovano nasilje pripisalo fizičkim osobinama muškaraca i njihovoj “urođenoj sklonosti” primjeni nasilja. Jedna advokatica je iznijela navedeno uvjerenje rekavši:

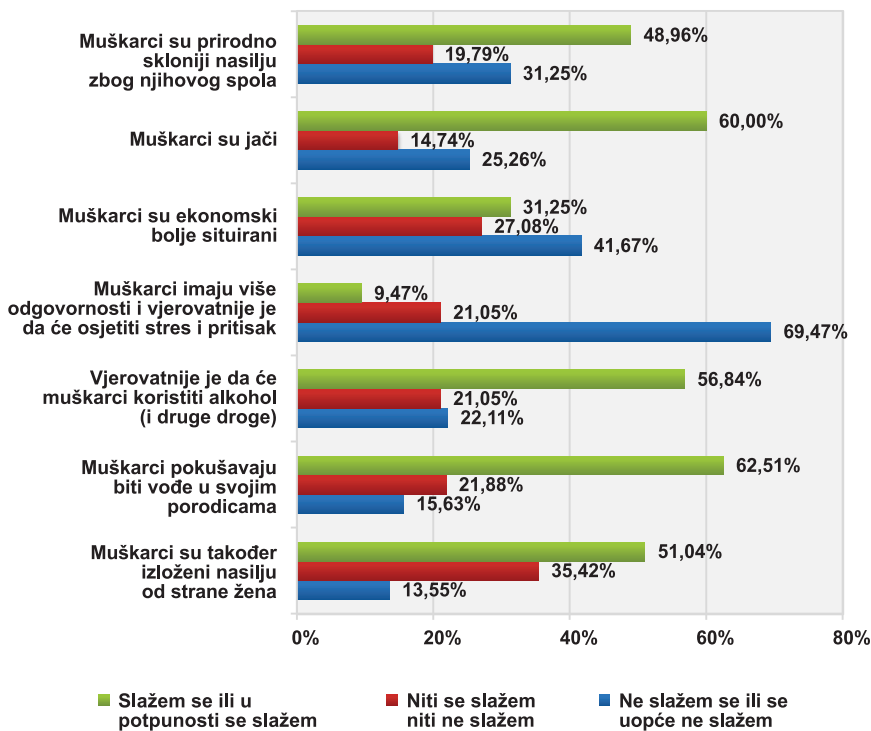
Muškarci su agresivniji. Samo pogledajte historiju – uvijek su vodili ratove. To im je u genetskom kodu, dok su žene puno posvećenije porodici.

Ispitanici koji su popunjavali upitnik su zamoljeni da naznače u kojoj mjeri se slažu s različitim tvrdnjama o tome zašto muškarci češće vrše rodno zasnovano nasilje. Najmanje 60 posto ispitanika se složilo sa izjavama da muškarci češće vrše rodno zasnovano nasilje zato što “pokušavaju porodicu držati pod kontrolom” i da su “muškarci snažniji”. Skoro polovina ispitanika se složila s tvrdnjom da su “muškarci prirodno skloniji nasilju”. Ovi rezultati i informacije prikupljene tokom intervjua otkrivaju sličnu perspektivu – da je veća učestalost rodno zasnovanog nasilja koje vrše muškarci povezana s fizičkim osobinama i prirodom muškaraca. Čini se da su muškarci skloniji ovoj perspektivi od žena. Neznatno više muškaraca nego žena se složilo s tvrdnjom da su “muškarci prirodno skloniji nasilju”, dok se znatno više muškaraca nego žena složilo s tvrdnjom da muškarci vrše rodno zasnovano nasilje zato što su snažniji.

Statistički podaci ukazuju na to da muškarci češće vrše rodno zasnovano nasilje od žena. Označite svoj nivo slaganja ili neslaganja sa svakom od sljedećih tvrdnji:

Odgovoreno: 96 Preskočeno: 35

Analiza i komentari (uvjerenja o razlozima zbog kojih muškarci vrše rodno zasnovano nasilje)

Uvjerenje nekih ispitanika da je “priroda” muškaraca povezana sa češćim vršenjem rodno zasnovanog nasilja pobijeno je međunarodnim istraživanjima. Studije umjesto toga povezuju nasilje u porodici (i seksualno nasilje) s rodnom neravnošću, dominacijom muškaraca i njihovih prava, a ne s biološkim razlikama između žena i muškaraca ili fizičkom snagom.¹³⁶ Značajno je da se tokom intervjua (ili u narativnim odgovorima na *online* upitnik) skoro nikako nije spominjala rodna neravnošć, dominacija muškaraca, patrijarhalna

¹³⁶ Generalna skupština UN-a, *In-Depth Study on All Forms of Violence against Women: Report of the Secretary-General* (New York: UN, 6. 7. 2006), 28-30. Vidi i: Marianne Hester, Liz Kelly i Jill Radford, eds. *Women, Violence and Male Power* (Buckingham: Open University Press, 1996).

kultura ili prihvaćanje nasilja u bh. društvu.¹³⁷ Podaci prikupljeni iz intervjua također pokazuju da se neke sudije, advokati i tužioci ne smatraju odgovornim za bavljenje pitanjima rodno zasnovanog nasilja ili slanje poruke zajednici da je takvo ponašanje neprihvatljivo. Moguće je da uvjerenje da je nasilničko ponašanje muškaraca “prirodno” može poslužiti kao izgovor za takvo ponašanje. Drugim riječima, ako se muško nasilje smatra prirodnim proizvodom pripadnosti muškom spolu, onda ima smisla u tome što se sudije, advokati i tužioci ne osjećaju obaveznim da riješe ovo pitanje putem intervencije krivičnog pravnog sistema.

U ovom izvješčaju se preporučuje poduzimanje sveobuhvatnih napora na unapređenju pravosudnog odgovora na nasilje u porodici. To uključuje i kritičku procjenu utjecaja roda na materijalnopravne ishode u predmetima nasilja u porodici – te da li pravosuđe poštuje utvrđene pravne standarde, kao što su minimalne kazne. Preporučuje se i da sudije i tužioci koji rade na predmetima nasilja u porodici prođu specijalnu obuku koja uključuje savremena empirijska istraživanja profila počinioca i žrtve; opis najčešćih vrsta nasilja u porodici, učinkovite strategije za pravosudnu intervenciju i rizike po djecu; te pregled relevantnog krivičnog prava u BiH. Također se preporučuje da se Priručnik o slučajevima nasilja u porodici koji je izradio panel od devet sudija iz svih dijelova BiH koristi na svim sudovima u BiH.

4.2.2. SILOVANJE, POKUŠAJ SILOVANJA I SEKSUALNI NAPAD

Rezultati istraživanja u BiH

U ovom istraživanju je analiziran i način tretiranja tema silovanja, pokušaja silovanja i seksualnog napada. Iako su nalazi istraživanja ograničeni, oni ipak ukazuju na mogućnost postojanja rodnih stereotipa o seksualnim napadima u sudskom sistemu BiH. Naprimjer, jedna sutkinja je komentirala tok ispitivanja do kojeg može doći kada su mlade žene izložene viktimizaciji i načinu utvrđivanja njihovog kredibiliteta kao svjedokinja, za razliku od mlađih muškaraca:

137 Vidi: Babović, i dr., *Rasprostranjenost i karakteristike nasilja prema ženama u BiH: 2013*, 86. i 88. “Kulturni faktori su također snažno povezani s rizicima od nasilja u porodici nad ženama. Iako cjelokupan uzorak izražava visok stepen slaganja sa iznimno patrijarhalnim mišljenjima o rodnim ulogama ... to je slaganje snažnije u domaćinstvima u kojima je prisutno nasilje u porodici ...” a “kultura toleriranja metoda nasilnog rješavanja sukoba povećava rizik od nasilja nad ženama u porodici ...”

Sve igra ulogu, naročito ako je svjedok mlada žena; ako ona svjedoči o krivičnom djelu [koje se desilo] kasno noću, čujem komentare o tome šta je ona radila u kafiću tako kasno. Pitaju da li često mijenja momke. Advokati pokušavaju da unište kredibilitet svjedokinja na taj način. Neka ponašanja su prihvatljiva za mladiće, ali za djevojke nisu. Iz tog razloga, mlade žene ... izbjegavaju svjedočenje na sudu. [Advokati] komentiraju njenu odjeću, dok muškarci nisu izloženi takvim komentarima.

Također, nekoliko branitelja je dalo poučne komentare kojima se dovodi u pitanje kredibilitet žrtvinih navoda ili legitimnost žrtve kao istinske žrtve seksualnog napada. Jedan advokat je komentirao da u nekim predmetima postoje nejasne okolnosti, iako je on kao primjer naveo predmet u kojem su postojali forenzički dokazi. Ipak, tvrdi da takve nejasnoće mogu otežati utvrđivanje postojanja nedjela ili ko je doista odgovoran. On objašnjava:

Slučaj je bio malo nejasan. Postojali su medicinski dokazi o prisilnoj penetraciji i PTSP-u koji je nastao kao rezultat silovanja, ali je prijateljica žrtve svjedočila protiv nje. Vještak je svjedočio da PTSP nije rezultat silovanja. Sud je ipak povjerovao da je do silovanja došlo, ali ja još uvijek nisam siguran da li se ono stvarno desilo.

Druga braniteljica je, govoreći o optuženom kojeg je zastupala u jednom slučaju seksualnog napada, priznala da je njen klijent imao “seksualni odnos” s maloljetnicom, ali je dodala kako je djevojčica manipulativna i “poznata po promiskuitetu”. Advokatica dalje navodi da, iako je optuženi priznao “grubi seks”, ona ne vjeruje da se djevojčica nije mogla oduprijeti, jer je njen klijent bio pijan. Dodala je da je djevojčica, prema tvrdnjama psihijatrijskog vještaka koji je svjedočio u korist odbrane, psihopata, zavodljiva i seksualno liberalna. Konačno, advokatica je objasnila da je njen klijent osuđen samo na dvije godine zatvora zbog silovanja zato što je sud ispravno utvrdio navedene okolnosti kao olakšavajuće.

Ova anegdota predstavlja potencijalno problematično krivičnopravno rezoniranje – kojim se sugerira da je optuženi bio posebno ranjiv na zavođenje od maloljetnice zato što je bio pijan. U ovom predmetu su možda prisutne i dvije krivičnopravne kontradikcije. Prvo, u krivičnim zakonima u BiH “spolni odnos” s djetetom (ili spolno nasilje nad djetetom) jasno je kategoriziran kao krivično

djelo.¹³⁸ Ako je djevojčica mlađa od 14 godina, svaki spolni odnos s njom sam po sebi predstavlja krivično djelo. Drugo, usprkos tvrdnjama ovog advokata da pijanstvo predstavlja olakšavajuću okolnost, u krivičnim zakonima u BiH se konkretno navodi da namjerno izazvana alkoholiziranost *ne* predstavlja olakšavajuću okolnost.¹³⁹ Ishod ovog predmeta pokazuje da pripadnici pravosudne zajednice možda također dijele uvjerenje da su navodni promiskuitet, zavodljivost i seksualno liberalni stavovi maloljetnice i pijanstvo počinioa olakšavajuće okolnosti.

U drugom komentaru, jedan advokat osporava tvrdnju da pokušaj silovanja predstavlja legitimno krivično djelo. Izrazio je iznenađenje činjenicom da neko može biti osuđen za pokušaj silovanja kad nije bilo nasilja, bar po njegovoj procjeni. Ispričao je sljedeću anegdotu:

Imao samo jedan predmet [u kojem je] žena prijavila obučara zbog silovanja, i taj je čovjek u zatvoru zbog pokušaja silovanja. Tvrdila je da je on zaključao vrata, dirao joj grudi i poljubio je. Ne razumijem zašto je osuđen s obzirom na to da nije otkopčao pantalone niti je bio nasilan prema njoj.

Ovo je primjer mišljenja da pokušaj silovanja nije silovanje, te da stoga ne predstavlja ozbiljan krivičnopravni problem. Ova anegdota pokazuje i uvjerenje da prisilno ljubljenje i dodirivanje druge osobe iza zaključanih vrata ne predstavlja nasilje. Pored toga, ovaj komentar ukazuje i na određeni nivo skepse koji je prisutan nakon krivične osude – kojom su krivični elementi slučaja dokazani izvan razumne sumnje. Iako se takva skepsa može pripisati nastavljenoj odbrani izgubljenog slučaja ili bojaznima u vezi sa žalbom, ona pokazuje da je ovo oblast koju vrijedi dalje istraživati.

138 Dijete je definirano kao osoba mlađa od četrnaest (14) godina. U članu 207 Krivičnog zakona FBiH se navodi da je "spolni odnos s djetetom" krivično djelo; članom 195 Krivičnog zakona RS je utvrđeno da "polno nasilje nad djetetom" predstavlja krivično djelo; a članom 204 Krivičnog zakona Brčko Distrikta je utvrđeno da "spolni odnos s djetetom" predstavlja krivično djelo. Maloljetnik je definiran kao osoba mlađa od osamnaest godina. Spolno nasilje nad maloljetnicima, iako se ne smatra posebnim krivičnim djelom, predstavlja otežavajuću okolnost te stoga uključuje strožiju minimalnu kaznu prema članu 203 Krivičnog zakona FBiH. Krivični zakon Federacije BiH ("Službene novine Federacije BiH", 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11); Krivični zakon Republike Srpske ("Službeni glasnik Republike Srpske", 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12, 67/13); i Krivični zakon Brčko Distrikta ("Službeni glasnik Distrikta Brčko", 10/03, 45/04, 06/05, 21/10, 52/11).

139 Krivični zakon Federacije BiH, Službene novine Federacije BiH 36/03. Izmjene i dopune u 37/03, 21/04, 69/04, 18/05 i 42/10., 2003., član 36 § 3; Krivični zakon Republike Srpske, Službeni glasnik 49/03, 2003, član 14 § 3; Krivični zakon Brčko Distrikta, Službeni glasnik Distrikta Brčko 10/03. Izmjene i dopune u 6/05, 21/10 i 9/13, 2013, član 36 § 3.

Uz komentare branitelja, jedna sutkinja je spomenula slučaj spolnog nasilja nad djetetom u kojem je sudila. Ona je izrazila zabrinutost zbog načina na koji je tužilac vodio predmet koji mu je naknadno dodijeljen. Ona je ispričala:

Bio je jedan slučaj kada je maloljetna kćerka prijavila da ju je otac silovao. Tužiteljica je pripremila optužnicu i intenzivno se uključila u slučaj. Međutim, ona je otišla na porodiljski dopust i slučaj je preuzeo tužilac koji je imao potpuno drugačiji stav o predmetu. Bio je veoma subjektivan – jednom je čak rekao kako smatra da posao tog čovjeka nepravedno trpi zbog slučaja.

Navedeno upućuje na potencijalno problematičan stav nosioca pravosudne funkcije – da procesuiranje ozbiljnog krivičnog djela nekako nije jednako važno kao integritet poslovnog ugleda optuženog. Ova anegdota možda pokazuje rodni stav kojim se veća vrijednost pridaje profesionalnom životu počinioca (muškarca) i njegovoj sposobnosti da zaradi novac nego ostvarivanju pravde za njegovu žrtvu ženskog spola.

Nekoliko intervjuiranih ispitanika iznijelo je indiferentne stavove o silovanju muškaraca. Ustvari, pitanja na ovu temu uglavnom su izazivala smijeh i šale. Jedan advokat je čak ustvrdio da muškarac ne može biti silovan.

Ipak, pripadnici pravosudne zajednice su iznijeli neka obećavajuća mišljenja o seksualnom napadu. Naprimjer, sudije i tužioc i su općenito konstatirali potrebu za zaštitom žrtava i svjedoka kroz svjedočenje putem videolinka. Naveli su da je zaštita žrtava od kontakta s počiniocem prioritet, zato što se time sprečava mogućnost uznemiravanja, prijetnji i izazivanja dodatne traume. Jedan sudija je to dodatno istaknuo ispričavši anekdotu o slučaju seksualnog napada na dijete. Objasnio je da njegova sudnica nije posjedovala tehnologiju za svjedočenje putem videolinka, pa je odlučio da improvizira, koristeći audio-video opremu za snimanje svjedočenja žrtve unaprijed. Kada je CD sa svjedočenjem oštećen, a branitelj zahtijevao da se od žrtve zatraži ponovno svjedočenje, sudija je odbacio zahtjev na osnovu Konvencije UN-a o pravima djeteta, ističući odgovornost suda da spriječi daljnje traumatiziranje djeteta. Jedna tužiteljica je također istaknula važnost pripreme žrtava za svjedočenje u predmetima seksualnog napada i navela da ona značajan dio vremena posvećuje tome.

Analiza i komentari

Ovo istraživanje je otkrilo niz rodni stereotipa i stavova o seksualnom napadu među pripadnicima pravosudne zajednice. Navedeni stereotipi i stavovi su pronađeni i u drugim krivičnopravnim i pravosudnim kontekstima. Možda je najistaknutiji stereotip o promiskuitetnoj, seksualno provokativnoj ili zavodljivoj ženi – koja stoga nije mogla biti žrtva seksualnog napada. Na taj način se seksualno ponašanje žene izjednačava s nemoralnošću, a seksualna nemoralnost žene s većom vjerovatnoćom da je ona neiskrena ili, u najmanju ruku, da joj nedostaje kredibilitet.¹⁴⁰ Drugim riječima, ako je žena seksualno aktivna, ili, još gore, promiskuitetna, smatra se da je “raspuštena” – raspuštena u pogledu moralnih načela, raspuštena kada se radi o njenom tijelu, te raspuštena s riječima – i da stoga ne govori uvijek istinu. Seksualno aktivna ili promiskuitetna žena također dovodi u pitanje duboko ukorijenjene društveno-kulturne stereotipe o muškarcima kao seksualnim agresorima i ženama kao pasivnim (i čestitim) metama muških udvaranja. Seksualno aktivna žena prkosi i temeljnoj rodnoj ulozi koja oblikuje mnoga društva. Stoga ne iznenađuje činjenica da su u nekim intervjuima izneseni ovakvi stavovi o ženama i muškarcima, njihovom seksualnom ponašanju i odgovornostima.

Pored toga, u međunarodnim istraživanjima je utvrđen i stereotip o “pravoj žrtvi” u slučajevima seksualnog napada. On se u pravilu odnosi na profil i žrtve i počinioca – i poziva se na niz rodni stereotipa. Naprimjer, takva žrtva bi se mogla opisati kao:

...[Žena] koja nema nikakav ili skoro nikakav odnos s počiniocem, čedna je i bavi se svojim poslom, čije ponašanje je bilo besprijekorno prije silovanja, prijavljuje izolirani incident silovanja, silovao ju je nedvojbeno loš počinitelj, njene demografske karakteristike odaju moć, utjecaj ili simpatiju, na vidljiv, primjeren način izražava doživljenu traumu, i otvorena je za primanje pomoći.¹⁴¹

Doista, radne grupe za pitanja rodne pristranosti iz svih dijelova SAD-a utvrdile su da sudije rutinski oštro procjenjuju žene žrtve silovanja i seksualnog napada na osnovu njihovog izgleda, držanja, načina života i reputacije, dok optuženi nisu izloženi takvom strogom proučavanju.¹⁴² Hrvatska naučnica Radačić

140 Vidi: Julia Ann Simon-Kerr, “Unchaste and Incredible: The Use of Gendered Conceptions of Honor in Impeachment”, *Yale Law Journal* 117, br. 1854 (2008.): 1854-1898.

141 Mary P. Koss, “Restoring Rape Survivors: Justice, Advocacy, and a Call to Action”, *Annals of the New York Academy of Sciences* 1087, br. 1 (novembar 2006): 212.

142 Kearney i Sellers, “Sex on the Docket”, 590.

ustvrdila je da se navedeno odnosi na Okružni sud u Zagrebu. Naprimjer, u jednom od predmeta koje je analizirala kredibilitet žrtve je doveden u pitanje zato što nije odmah prijavila silovanje, iako je to učinila već naredni dan.¹⁴³ U istraživanjima je također utvrđeno da, počevši od policije pa kroz cjelokupan odgovor pravosuđa, žrtve silovanja i seksualnog napada koje ne ispunjavaju standard “prave žrtve” rutinski se tretiraju s nepovjerenjem i izložene su optužbama za lažno prijavljivanje (navodno zbog želje za osvetom ili kajanja zbog dobrovoljnog spolnog odnosa).¹⁴⁴ To odgovara različitim “mitovima o silovanju” kojima se jača ideja da žene uživaju u silovanju, da žele da budu silovane, ili “same to traže”.¹⁴⁵

Ovo istraživanje navodi na konačan zaključak da rodni stereotipi i stavovi dovode do donošenja rodno pristranih sudačkih odluka ili pravnih ishoda u predmetima silovanja i seksualnog napada u BiH. Osim toga, svakako je legitimno da pravosudni stručnjaci pažljivo ispituju kredibilitet svjedoka i optuženih, kao i žrtava. Ipak, razmišljanja niza pravosudnih stručnjaka ukazuju na njihovu sklonost da se fokusiraju na društvene osobine i ponašanja žrtava, umjesto na samo krivično djelo – čak i nakon osude. To ukazuje na prisustvo rodni stereotipa i stavova barem među nekim pripadnicima pravosudne zajednice u BiH; a dokazano je da takvi stereotipi i stavovi negativno utječu na materijalnopravne ishode u drugim kontekstima. Doista, tema spolnog nasilja je duboko rodno obojena i može rezultirati nizom različitih stereotipa, stavova i vrijednosti kada se radi o tome ko može biti žrtva, a ko počinitelj. Dakle, iako ograničeno, ovo istraživanje pokazuje da rodni stereotipi i stavovi o spolnom nasilju mogu igrati ulogu u krivičnopравnim ishodima u BiH.

Preporučuje se da sve sudije i tužioci koji rade na predmetima silovanja, pokušaja silovanja i seksualnog napada prođu specijalnu obuku, uključujući maloljetničke predmete. Obuka se treba direktno baviti rodni stereotipima i stavovima kako bi se izgradio kapacitet sudija i tužilaca da se suprotstave zahtjevima, argumentaciji i vještačenjima koja uključuju rodne stereotipe kao dio strategije odbrane, kao i da lakše prepoznaju da li rodni stereotipi utječu na njihovo viđenje olakšavajućih i otežavajućih okolnosti u izricanju kazne.

143 Radačić, “Kazneno djelo silovanja”, 117.

144 Philip Rumney, “False Allegations of Rape”, *The Cambridge Law Journal* 65, br. 1 (2006): 125-158.

145 Renae Franiuk, Jennifer L. Seefeldt i Joseph A. Vandello, “Prevalence of Rape Myths in Headlines and Their Effects on Attitudes Toward Rape”, *Sex Roles* 58, br. 11-12. (juni 2008): 790-801.

4.3. KAKO ROD UTJEČE NA PERCEPCIJE O KREDIBILITETU U SUDNICI

Rezultati istraživanja u BiH

Osobe koje su intervjuirane u okviru ovog istraživanja općenito tvrde da kredibilitet svjedoka prvenstveno, ako ne i u potpunosti, određuje dosljednost njegove izjave, kao i stepen uvjerljivosti svjedočenja. Ipak, ova tvrdnja ponekad je bila u suprotnosti s anegdotama koje su ispričane tokom intervjua, kao i podacima iz *online* upitnika. Naprimjer, jedan tužilac je otvoreno izjavio da se u određivanju kredibiliteta svjedoka može razmatrati niz faktora – ali da rod nije jedan od tih faktora. On objašnjava da:

Sve igra ulogu. Ako ste sudija, sve se uzima u obzir, uključujući obrazovanje i porijeklo, ali nije važno da li je neko muško ili žensko.

S druge strane, ovaj komentar je realan i navodi na razmišljanje. Ipak, teško je zamisliti da se obrazovanje i porijeklo razmatraju, a rod ne, naročito ako “sve igra ulogu”.

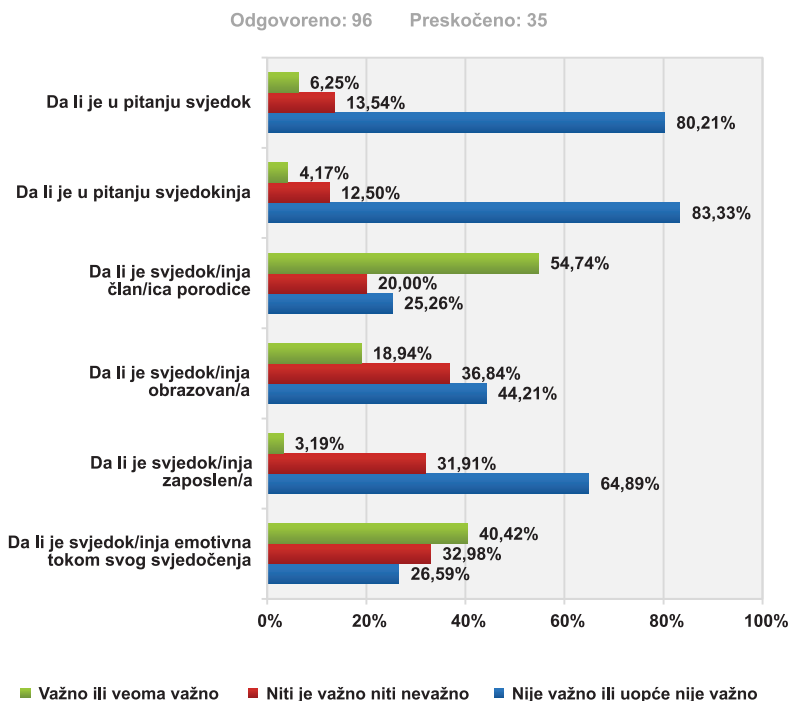
U *online* upitniku je analizirana i tema kredibiliteta svjedoka (vidi grafikon u nastavku). Podaci iz upitnika pokazuju da 55 posto ispitanika smatra kako je za utvrđivanje kredibiliteta važno ili veoma važno je li svjedok povezan sa žrtvom ili optuženim. Devetnaest posto drugih ispitanika je navelo da je važan i nivo obrazovanja svjedoka. Konačno, oko 40 posto ispitanika je odgovorilo da je za utvrđivanje kredibiliteta važno je li žrtva emotivna tokom svjedočenja. Iako je nejasno da li ispitanici smatraju nivo emocija koje svjedok ispoljava pozitivnim ili negativnim faktorom u utvrđivanju kredibiliteta, dominantni društveno-kulturni stavovi o prihvatljivim emotivnim reakcijama žena i muškaraca su, prema drugim istraživanjima, izraženi i utjecajni. Naprimjer, dobro je dokumentirano da su daleko manje šanse da će se vjerovati ženskim žrtvama silovanja koje ne izgledaju izbezumljeno, uplakano i uplašeno tokom svjedočenja.¹⁴⁶ Također, muškarci mogu biti kažnjeni, posramljeni ili optuženi da imaju skrivene motive

146 Lynn Hecht Schafran, “Maiming the Soul: Judges, Sentencing and the Myth of the Nonviolent Rapist”, *Fordham Urban Law Journal* 20, br. 3 (1993): 450-451; Lynn Hecht Schafran, “Writing and Reading about Rape: A Primer”, *St. John’s Law Review* 66, br. 4 (zima/jesen 1993): 988; Vidi i: David Lisak, “The Neurobiology of Trauma”, u: *Unpublished Paper* (Univerzitet u Massachusettsu, Boston, 2002). Dio sadržaja ovog rada nalazi se na DVD-u “Understanding Sexual Violence: Prosecuting Adult Rape and Sexual Assault Cases”, koji je objavio Nacionalni program edukacije u pravosuđu 2000. godine. Snimljeno predavanje dr. Lisaka na istu temu dostupno je i *online*: David Lisak, Arkansas Coalition against Sexual Assault, “The Neurobiology of Trauma”, *YouTube* video 34:31, 5. 2. 2013, <https://www.youtube.com/watch?v=py0mVt2Z7nc/>.

ako plaću, pokazuju bol ili ne izgledaju dovoljno muževno. Dakle, ovo istraživanje pokazuje da bi rodne uloge i stereotipi o primjerenim emotivnim reakcijama mogli igrati ulogu u formiranju percepcija o kredibilitetu svjedoka.

Molimo Vas ocijenite koliko je svaki od navedenih faktora bitan prilikom određivanja da li je svjedok/inja pouzdan/a.

Tokom intervjua je izneseno nekoliko suprotnih mišljenja o odabiru vještaka. Naprimjer, jedna sutkinja je iznijela mišljenje da branitelj i tužilaštvo češće biraju vještake nego vještakinje, naročito ekonomske struke. Ovo mišljenje je potvrdilo nekoliko intervjuiranih osoba koje su navele da postoji dominantni stereotip da žene nisu dobre u ekonomiji ili matematici, te stoga ne mogu ponuditi vjerodostojna i čvrsta stručna mišljenja na ove teme. Prema izjavi jednog sudije svaki tužilac je odgovoran za odabir svojih vještaka, a oni najčešće biraju muškarce.

Nasuprot tome, druga sutkinja navodi:

Postoji spisak, i vještaci se biraju s tog spiska. Nije važno je li u pitanju muško ili žensko, oni traže nekoga ko je relativno blizu kako bi smanjili troškove [prijeva]. Znam primjer jedne žene koja je vještakinja građevinske struke i koju svi zovu zato što je dobra.¹⁴⁷

Čini se razumnim smatrati obje navedene priče tačnima – odbrana ili tužilaštvo biraju svjedoke sa spiska na osnovu svoje procjene o tome ko će najefikasnije podržati njihove argumente. Dakle, odabir vještaka se uglavnom bazira na procjeni o tome ko najvjerovatnije uživa najveći kredibilitet i autoritet u određenoj oblasti. Ako muškarce doista češće pozivaju kao vještake nego žene, to se može pripisati činjenici da ih je više u određenim profesijama, ili može biti povezano s percepcijom da su oni po prirodi vjerodostojniji. Utvrđivanje stepena rodne neravnoteže među vještacima u BiH i razloga koji do nje dovode je druga oblast koju vrijedi dalje istraživati.

Analiza i komentari

Ranija istraživanja u drugim zemljama o angažiranju vještaka dosljedno pokazuju da ne samo da se muškarci češće pojavljuju u toj ulozi nego da je i znatno veća vjerovatnoća da će se pojaviti kao samostalni vještaci, dok su žene češće dio tima vještaka.¹⁴⁸ To možda govori o preferiranju muških vještaka, bilo zato što ih zastupnici koji ih pozivaju smatraju vjerodostojnijim ili zato što advokat smatra da će ih druge strane u postupku – uključujući sudije – smatrati takvima.

Na simpoziju pod nazivom “Sudija je žena”, održanom u Bruxellesu u novembru 2013. godine, nekoliko sudija iz Evrope govorilo je o sličnom problemu sutkinja koje njihove muške kolege čuju, ali ih istinski ne slušaju. Primijetili su da se sudije često pozivaju jedan na drugog, “kao što je kolega ispravno primijetio”, ali su skloni da ignoriraju izjave svojih kolegica. To je na simpoziju prva iznijela

147 Spiskovi sudskih vještaka za FBiH i RS su javno dostupni (na bosanskom jeziku). Pregledom navedenih spiskova je općenito ustanovljena jasna rodna neravnoteža u korist muškaraca. U medicini je taj nesrazmjer naročito istaknut; samo 15 posto od 137 vještaka na spisku su žene. U okviru nekoliko istraživanja i inicijativa za reformu zdravstva zabilježen je znatno veći broj žena u oblasti medicine nego što su zastupljene na spisku sudskih vještaka, u procentu većem od 50 posto, naročito u određenim specijalističkim oblastima. Vidi, npr.: “From Family Medicine to Community Nursing: A Project in Bosnia-Herzegovina and its Potential for NCD Control and Prevention”, *Bulletin of Medicus Mundi Switzerland*, br. 128 (juni 2013).

148 Walters, “Gender and the Role of Expert Witnesses in the Federal Courts”, 638.

Françoise Tulkens, a kasnije i Brenda Hale i Susanne Baer.¹⁴⁹ Ovakvo ponašanje muških sudija na raspravama doprinosi smanjenom kredibilitetu sutkinja u očima stranaka na sudu, kao i optuženih, svjedoka i žrtava. Ono je pojačano jezikom tijela ili neverbalnom komunikacijom, koja može predstavljati oblik rodne pristranosti koji je pervazivan, ali se ipak teško otkriva. Takvo ponašanje može imati duboke implikacije na suđenje. Naprimjer:

Ako porota osjeti nezainteresiranost sudije kada neka žena govori, a nije upozorena da je takvo ponašanje rodno pristrano, advokatica i njen klijent gube pravo na nepristranost. Osim toga, u transkriptima se ne bilježi jezik tijela sudije, te stoga takva pristranost nije evidentna u žalbenom postupku.¹⁵⁰

Što se tiče svjedočenja vještaka, čini se da su žene suočene sa istim preprekama u pogledu kredibiliteta. Pregledom završenih predmeta iz perioda od 1980. do 1993. godine na dva savezna suda u SAD-u utvrđeno je da je od ukupnog broja vještaka koji su svjedočili bilo 11 posto žena, koje su puno rjeđe od muških kolega svjedočile kao jedine vještakinje u predmetu.¹⁵¹ Iako su ovi podaci datirani, oni mogu poslužiti kao polazna osnova za savremene analize percepcija o kredibilitetu svjedoka koje su povezane s rodom.

Realno gledajući, rod predstavlja faktor u zastupljenosti žena i muškaraca u određenim profesijama, kao i u odabiru vještaka u tim profesijama. Program za procjenu pravosudnog sistema (JSAP) Misije UN-a u BiH (UNMBiH) objavio je 2000. godine tematski izvještaj o vještacima. U izvještaju se dovodi u pitanje odabir sudskih vještaka i izražava bojazan da spisak vještaka uključuje veoma mali broj žena.¹⁵²

149 François Tulkens je belgijska advokatica i stručnjakinja za krivično i kazneno pravo, te potpredsjednica Evropskog suda za ljudska prava. Članica Suda je od 1998. godine, predsjednica Odjeljenja od 2007. a potpredsjednica od februara 2011. godine. Brenda Marjorie Hale, Baronessa Hale od Richmonda je britanska pravna akademkinja, advokatica, sutkinja i zamjenica predsjednika Vrhovnog suda Ujedinjenog Kraljevstva, te prva i jedina sutkinja koja je ikada radila na sudu najviše instance u UK-u. Susan Baer je sutkinja na Saveznom ustavnom sudu Njemačke i pravna naučnica i profesorica prava na Univerzitetu Humboldt u Berlinu.

150 Levine, "Preventing Gender Bias in the Courts: A Question of Judicial Ethics", 779-780.

151 Amy P. Walters, "Gender and the Role of Expert Witnesses in the Federal Courts", *Georgetown Law Journal* 83 (n.d.): 638.

152 UNMBiH JSAP, *Svjedočenje sudskih vještaka: Upotreba i zloupotreba vještačenja*, Tematski izvještaj VI (Sarajevo: UNMBiH, 2000), 8-9; 9, 20-21, 23, 26.

Preporučuje se godišnje ažuriranje spiska vještaka kako bi se dodavala imena novih stručnjaka u toj oblasti. Osim toga, potrebno je uložiti napore da se osigura šira rodna zastupljenost u različitim stručnim oblastima. Konačno, preporučuje se da sudovi i profesionalno osoblje sudova u BiH aktivno rade na izbjegavanju rodnih stereotipa u sudskoj praksi (tj. ispitivanje svjedokinja i svjedoka na različite načine ili pozivanje određenih vještaka po osnovu roda).

5. UTJECAJ RODA NA MATERIJALNU PODRŠKU ŽRTVAMA I SVJEDOCIMA

Za potrebe ovog istraživanja, materijalna podrška podrazumijeva fizičku infrastrukturu i postojanje organizacijske podrške žrtvama i svjedocima (i drugim korisnicima sudskih usluga) u sudskom sistemu BiH. Naprimjer, to može uključivati usluge brige o djeci i tehnologiju za podršku saslušanjima putem videolinka. Oblici materijalne podrške koji su dostupni žrtvama i svjedocima mogu pokazati u kojoj mjeri su rodna pitanja uključena u sve tokove ili integrirana u sudske procedure i poslovanje. To opet može poslužiti kao pokazatelj (u kombinaciji s drugim podacima) u kojoj mjeri je pravosuđe kao institucija uzelo u obzir različite potrebe i iskustva žena, muškaraca, djevojčica i dječaka. U ovom istraživanju su analizirana pitanja materijalne podrške, i to kroz dvije teme – briga o djeci i podrška žrtvama i svjedocima rodno zasnovanog nasilja – koje se značajno prepliću s rodnim pitanjima.

5.1. PODRŠKA ŽRTVAMA I SVJEDOCIMA U PREDMETIMA RODNO ZASNOVANOG NASILJA

Istraživanje u BiH o podršci i zaštiti žrtava i svjedoka

U okviru studije OSCE-a iz 2010. godine o zaštiti i podršci svjedoka u predmetima ratnih zločina pred domaćim sudovima utvrđeno je da je takva podrška u pravosuđu BiH bila općenito neadekvatna i da taj nedostatak ometa pristup pravdi.¹⁵³ Prema izvještaju Impunity Watcha iz 2012. godine ovaj manjak podrške je naročito evidentan na entitetskom nivou. Autorica izvještaja Maja Šošćarić primjećuje: “Iako uredi za podršku svjedocima Suda BiH i Državnog tužilaštva još uvijek nisu dosegli standarde [ICTY-a], oni su dobar primjer za entitetske sudove koji skoro da nemaju nikakve politike kojima bi osigurali podršku i zaštitu svjedoka.”¹⁵⁴

Rezultati istraživanja u BiH

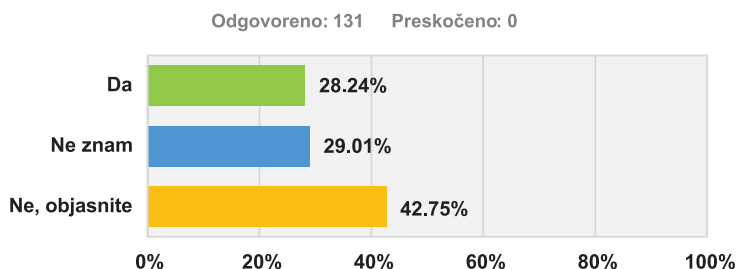
Izvještaji OSCE-a i Impunity Watcha konkretno se odnose na predmete ratnih zločina koji su procesuirani pred domaćim sudovima, dok je ova studija

¹⁵³ Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi, Misija u Bosni i Hercegovini, *Zaštita i podrška svjedoka u predmetima ratnih zločina u Bosni i Hercegovini: Prepreke i preporuke godinu dana nakon usvajanja Državne strategije za rad na predmetima ratnih zločina*, Izvještaj u sklopu Projekta za izgradnju kapaciteta i implementaciju nasljeđa (Sarajevo: OSCE, 2010).

¹⁵⁴ Šošćarić, *Žrtve rata i rodno osjetljiva istina*, 44.

fokusirana na podršku koju sudski sistem BiH pruža žrtvama i svjedocima u predmetima rodno zasnovanog nasilja. Oko 43 posto ispitanika koji su popunjavali upitnik smatra da na njihovom sudu *nije* omogućeno svjedočenje žrtava rodno zasnovanog nasilja izvan sudnice, putem videolinka – naziva se i “saslušanje *en camera*” (vidi grafikon u nastavku). U narativnim odgovorima je navedeno da sudovima nedostaje potrebna oprema za saslušanja putem videolinka i da će oni prije ignorirati nego udovoljiti specijalnim potrebama žrtava i svjedoka u predmetima rodno zasnovanog nasilja.

Da li žrtve/svjedoci/inje rodno zasnovanog nasilja (nasilje u porodici, silovanje, trgovina ljudima itd.) mogu svjedočiti putem video prijenosa iz druge prostorije?

Ipak, postoje naznake da se uvode poboljšanja, a pripadnici pravosudne zajednice su svjesni značaja infrastrukture za podršku žrtvama tokom sudskih postupaka. Jedan ispitanik je primijetio sljedeći pozitivan napredak:

Svjedokinja može zatražiti podršku od predsjednika sudskog vijeća, koji, u saradnji s timom za podršku tog suda, rješava individualni zahtjev. U 2012. godini je formiran odjel za podršku svjedocima kako bi se navedena pitanja mogla riješiti prije glavnog pretresa. Ovaj projekt još uvijek nije završen, ali već postiže dobre rezultate.

Analiza i komentari

Efikasnost korištenja svjedočenja putem videolinka kako bi se izbjeglo dodatno traumatiziranje žrtava i svjedoka dobro je dokumentirano; time se sprečava njihovo suočavanje s počiniocem na sudu, što ne samo da može biti strašno iskustvo nego ponekad može dovesti i do izolacije ili odmazde.¹⁵⁵ Međunarodni

155 Mandy Burton, Roger Evans i Andrew Sanders, “Are Special Measures for Vulnerable and Intimidated Witnesses Working? Evidence from the Criminal Justice Agencies”, *Home Office Online Report 1*, br. 6 (2006): 2-3.

krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (ICTY) je zbog velike osjetljivosti slučajeve silovanja i seksualnog delikta usvojio poseban pravilnik o dokazima za ovu vrstu predmeta.¹⁵⁶ Uvođenjem politika, programa i infrastrukture kojima se rješavaju potrebe žrtava i svjedoka rodno zasnovanog nasilja olakšava se njihovo učešće na sudskim raspravama, a ujedno se jača i pristup pravdi. Osim toga, prilagođavanje infrastrukture i politike kako bi se takve potrebe ispunile pokazuje u kojoj je mjeri pravosuđe svjesno rodni implikacija nasilja u porodici i spolnog nasilja.

Pored toga, osiguravanje službi za čuvanje djece i pokrivanje putnih troškova su drugi oblici materijalne podrške kojom se olakšava učešće žrtava i svjedoka u sudskim postupcima. Naprimjer, u sudskom sistemu UK-a se određenim kategorijama žrtava i svjedoka isplaćuje naknada kako bi se osiguralo njihovo učešće prije i tokom suđenja.¹⁵⁷ Ovakva podrška generalno nije dostupna na sudovima u BiH iako su neki od njih krenuli u tom pravcu uvođenjem podrške žrtvama i svjedocima ratnih zločina prije i tokom istrage te tokom glavnog pretresa. To je ostvareno putem programa UNDP-ja "Podrška procesuiranju predmeta ratnih zločina", koji je osmišljen u saradnji s VSTV-om. U okružnim sudovima i tužilaštvima u Banjoj Luci i Istočnom Sarajevu, kao i kantonalnim sudovima i tužilaštvima u Sarajevu, Unsko-sanskom kantonu i Srednjobosanskom kantonu, 2013. godine osnovani su odjeli za podršku žrtvama ratnih zločina.¹⁵⁸

156 U Pravilu 96 iz "Pravilnika o postupku i dokazima" ICTY-a o "Dokazima u predmetima seksualnog napada" (usvojeno 11. 2. 1994) navedeno je da:

U slučajevima seksualnog delikta:

(i) neće se tražiti dodatno potkrepljivanje svjedočenja žrtve;

(ii) pristanak se ne može upotrijebiti kao odbrana ako je žrtva

(a) bila izložena nasilju, prisili, zatočenju ili psihičkom pritisku, ili joj se time prijetilo, ili je imala razloga da se toga boji, ili

(b) razumno vjerovala da bi, ako se ona ne povinuje, neko drugi mogao biti tome izložen, ili bi mu se time moglo prijetiti ili ga time zastrašivati; (izmijenjeno 3. maja 1995)

(iii) prije nego što se prihvate dokazi o pristanku žrtve, optuženi mora uvjeriti pretresno vijeće *in camera* da su ti dokazi relevantni i vjerodostojni; (izmijenjeno 30. januara 1995)

Vidi: Međunarodni tribunal za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. (ICTY), *Pravilnik o postupku i dokazima, Ujedinjene nacije IT/32/Rev. 48*, zadnji put izmijenjeno 19. 11. 2012.

157 The Crown Prosecution Service, "Witnesses Expenses and Allowances: Legal Guidance: The Crown Prosecution Service", http://www.cps.gov.uk/legal/v_to_z/witnesses_expenses_and_allowances (posjećeno 21. 1. 2014).

158 Za više informacija o ome, vidi sljedeći novinski članak: "Sud u Bihaću dobija Odjel za podršku svjedocima", *Balkan Insight*, 12. 12. 2012, <http://www.balkaninsight.com/en/article/bihac-court-to-get-witness-support-section>; vidi i saopćenje za javnost VSTV-a na ovu temu (na bosanskom jeziku): Visoko sudsko i tužilačko vijeće BiH, "Početak rada Odjela za podršku svjedocima pri Kantonalnom sudu u Novom Travniku i Kantonalnom tužilaštvu Srednjobosanskog kantona", 9. 11. 2013, <http://www.hjpc.ba/pr/preleases/1/?cid=5746,2,1>.

Na Sudu BiH je također uspostavljeno Odjeljenje za podršku svjedocima kako bi pružalo psihološku podršku žrtvama i svjedocima ratnih zločina.¹⁵⁹

Nastojanja nekih sudova u BiH ukazuju na rastuću svijest pravosuđa o važnosti pružanja podrške tokom krivičnih postupaka za rodno zasnovano nasilje. Nažalost, ta svijest još uvijek nije dovoljno razvijena u svim dijelovima BiH. S obzirom na činjenicu da samo manjina sudova poduzima mjere za rješavanje problema s nepružanjem podrške žrtvama i svjedocima u predmetima rodno zasnovanog nasilja, još uvijek ima mnogo prostora za unapređenja. Stoga se preporučuje da sudovi u BiH ulože napor na pružanju materijalne podrške žrtvama i svjedocima kako bi se olakšalo njihovo učešće i izbjegla *ad hoc* rješenja u različitim predmetima i na različitim sudovima.

5.2. SLUŽBE ZA ČUVANJE DJECE

Rezultati istraživanja u BiH

Ovo istraživanje je pokazalo da službe za čuvanje djece nisu dostupne u zgradama sudova ili njihovoj blizini kako bi se žrtvi, svjedoku, optuženom ili stranci suda olakšalo učešće u sudskom postupku. Istraživanjem je utvrđeno i da sudovi nemaju dostupne informacije niti lokalne službe za čuvanje djece na koje bi mogli uputiti stranke. Ipak, za razliku od sličnog istraživanja koje je provedeno u SAD-u, u okviru ove studije je također utvrđeno da se advokatice i druge zaposlenice sudova u BiH ne izdvajaju kako bi brinule o djeci tokom sudskih postupaka. Ispitanici koji su popunjavali upitnik navode da kada svjedok dođe na sud u pratnji djeteta najčešće se zamoli portir (obično muškarac), administrativna službenica ili zaposlenica suda (obično se radi o ženama) da pripazi na dijete.

Jedan od mogućih razloga zbog kojih se sudovi u BiH ne bave potrebom za čuvanjem djece, pa čak i ne upućuju stranke na službe za čuvanje djece, jest postojanje neformalnih mreža u BiH koje tradicionalno zadovoljavaju potrebe zaposlenih roditelja i onih kojima je potrebna sporadična pomoć u čuvanju djece. Djedovi i bake, rođaci, prijatelji i susjedi često pružaju ovakvu pomoć u BiH. Međutim, priroda bh. društva se mijenja i neprestano evoluiru, djelimično i zbog značajnih migracija stanovništva. Stoga nemaju svi na raspolaganju navedene neformalne mreže, i moguće je da raste potreba stranaka suda za pomoći u čuvanju djece. Jedan učesnik u anketi navodi:

159 Šoštarčić, Žrtve rata i rodno osjetljiva istina, 46.

Sudovi nemaju osoblje koje bi se brinulo za te stvari. To se omogućava na izričit zahtjev sudije, ili nikako. U svakom slučaju, sudovi imaju loše uvjete za brigu o djeci.

Analiza i komentari

Pravosuđe u BiH trenutno nema sistem za provođenje ankete o zadovoljstvu korisnika sudskih usluga.¹⁶⁰ Međutim, jedan od načina da se utvrdi eventualno postojanje potrebe za službom za čuvanje djece na sudu ili za upućivanjem na takve službe je provođenje ankete među korisnicima usluga suda. Takvom anketom bi se sudovima omogućilo da utvrde nivo potreba stranaka na sudu, kao i da li tradicionalne neformalne mreže i dalje zadovoljavaju te potrebe.

VSTV je 2006. godine objavio Strategiju za brigu o korisnicima sudova u BiH i usvojio akcioni plan za implementaciju 2012. godine.¹⁶¹ Cilj ove Strategije je povećanje povjerenja javnosti u sudske sisteme i jačanje vladavine zakona; izražena je kao odraz principa neovisnosti, objektivnosti, pravednosti, jednakosti i transparentnosti pravosuđa. Od objavljivanja Strategije 2006. godine BiH omogućava građanima *online* pristup web stranici na kojoj mogu pratiti napredovanje svojih predmeta na sudu.¹⁶² BiH je iste ciljeve i principe integrirala i u Strategiju za reformu sektora pravde koja se trenutno revidira, što će uključivati i konsultacije sa zainteresiranim stranama.¹⁶³ Preporučuje se da se u okviru revidiranja i provedbe Strategije za reformu sektora pravde u BiH razmotri i pitanje brige o djeci, kao i drugi oblici materijalne podrške, uključujući *en camera* infrastrukturu za žrtve i svjedoke seksualnog napada i nasilja u porodici. Također se preporučuje da sudovi u BiH naprave spiskove preporučenih službi za čuvanje djece za korisnike sudskih usluga.

160 *Izveštaj o procjeni sudskih sistema u Evropi 2012*, 94.

161 Strategija je dostupna na web stranici Visokog sudskog i tužilačkog vijeća (na bosanskom jeziku): Visoko sudsko i tužilačko vijeće BiH, "Strategija za brigu o korisnicima sudova u Bosni i Hercegovini", 26. 11. 2006, <http://hjpc.ba/docs/odocs/?cid=3172,2,1>.

162 Vidi: <http://pravosudje.ba/predmeti>.

163 Vidi: "Strategija za reformu sektora pravde BiH 2008-2012" (Sarajevo, juni 2008); Ministarska konferencija BiH, "Akcioni plan za provedbu Strategije za reformu sektora pravde u BiH za period 2009-2013. (revidiran četvrti put)" (Ministarska konferencija BiH, Sarajevo, januar 2013); vidi i redovne izvještaje o implementaciji koje objavljuju institucije sektora pravde i organizacije civilnog društva koje su aktivne u ovoj oblasti: "Izveštaj institucija sektora pravde u Bosni i Hercegovini o provođenju Akcionog plana Strategije za reformu sektora pravde u Bosni i Hercegovini za period januar-juni 2013." (Ministarska konferencija BiH, Sarajevo, juli 2013); Vaša prava BiH - Mreža za pružanje pravne pomoći et al., "Godišnji izvještaj organizacija civilnog društva (OCD) o provedbi Akcionog plana za provedbu Strategije za reformu sektora pravde u Bosni i Hercegovini (SRSP). Izvještajni period: 1. januar - 31. decembar 2012", 30. 1. 2013.

Rod i pravosuđe:

Implikacije roda u pravosuđu Bosne i Hercegovine

---

6. ZAKLJUČAK: IMPLIKACIJE RODA U PRAVOSUĐU

Svrha ovog istraživanja je bila da se otkriju mišljenja, stavovi i uvjerenja pravnih stručnjaka koji rade u pravosuđu BiH o rodnim pitanjima te da se utvrdi na koji način rod može koristiti ili nanijeti štetu ženama ili muškarcima – bilo da se radi o sudiji, tužiocu, advokatu ili stranci suda. Ovo istraživanje je pokazalo prisutnost rodnih stereotipa i stavova među nekim pravnim stručnjacima i pripadnicima pravosudne zajednice u BiH. Osim toga, prema nekim nalazima istraživanja rodni stereotipi i stavovi utječu na rad i praksu pravosuđa. U nekim slučajevima se čini da su muškarci u povoljnijem položaju nego žene, dok je u drugim situacija suprotna. Pored toga, navedeno je da utjecaj rodnih stereotipa i stavova utječe na kolegijalne odnose među pravnim stručnjacima i pripadnicima pravosudne zajednice, kao i na atmosferu na sudu uopće; a sve to ima implikacije na percipiranu i stvarnu nepristranost pravosuđa.

Ipak, otvoreno izražavanje rodnih stereotipa i stavova nije isto što i svijest o tome da navedena uvjerenja mogu predstavljati ili dovesti do rodne pristranosti. Ograničeno razumijevanje rodnih pitanja među pravosudnim stručnjacima u BiH doista može značiti da se rodni stereotipi smatraju odrazom urođenih bioloških osobina spola, a ne društveno pripisanih, konstruiranih i osnaženih uloga. Navedeno upućuje na zaključak da obuka i edukacija na temu roda i postojanja rodnih stereotipa i stavova predstavlja prvi korak ka unapređenju atmosfere na sudu, kolegijalnih odnosa i nepristranog provođenja zakona i pravde.

Istraživanje je također pokazalo da profesionalni pravnici u BiH dosljedno vjeruju kako zakon primjenjuju na strogo objektivni i nepristran način. Drugim riječima, da primjena (neutralnih) zakona dovodi do nepristranog pravnog ishoda. To je vjerovatno povezano s tradicijom građanskog prava u BiH, kao i temama na koje se fokusiraju pravna obuka i edukacija u zemlji. Ipak, značajan broj međunarodnih istraživanja sve više otkriva granice do kojih pojedinac može biti neutralan i objektivni bez obzira na zanimanje.¹⁶⁴ Studije utjecaja podsvjesnih stavova, pretpostavki i stereotipa na odlučivanje pokazale su da *implicitna pristranost* utječe na skoro sve aspekte ponašanja, od našeg odnosa

164 Meta-analiza 122 izvještaja o istraživanju, koji uključuju ukupno 14.900 predmeta, pokazala je da rezultati testa implicitne pristranosti (IAT) u slučajevima kada se utvrdi postojanje stereotipa i predrasuda bolje mogu predvidjeti ponašanje nego samostalno dostavljeni podaci. Anthony G. Greenwald, et al., "Understanding and Using the Implicit Association Test: III. Meta-Analysis of Predictive Validity", *Journal of Personality and Social Psychology* 97, br. 1 (2009): 17-41.

prema ljudima koji su drugačiji od nas do biranja proizvoda koje kupujemo.¹⁶⁵

Dakle, pored utvrđivanja eksplicitnih rodnih stereotipa i stavova, u ovom izvještaju se tvrdi da su pravosudni stručnjaci u BiH skloni implicitnoj pristranosti zasnovanoj na postojećim društvenim hijerarhijama i stereotipima. Tvrdnja da donošenje pravnih odluka i sudska praksa u BiH nisu lišeni društveno-kulturnog utjecaja i rodne pristranosti dosljedna je nalazima međunarodnih istraživanja. Stoga obuka u cilju podizanja svijesti o postojanju implicitne i eksplicitne pristranosti predstavlja važan drugi korak u unapređenju sposobnosti pravosuđa da nepristrano primjenjuje zakone.

Na osnovu ovog istraživanja, u kombinaciji s međunarodnom literaturom, istraživači su utvrdili da ključ za ublažavanje efekata rodnih stereotipa i stavova, a time i mogućnost pojave rodne pristranosti na sudovima u BiH, leži u edukaciji, obuci i podizanju svijesti. Istraživanje i najbolje međunarodne prakse pokazuju da postoji nekoliko načina da se ovo ostvari; naprimjer, u SAD-u se pokazalo uspješnim podsticanje i podržavanje motiviranosti profesionalnih pravnika da promoviraju ravnopravnost.¹⁶⁶ Drugi pristup je da se u obaveznu obuku pripadnika pravosudne zajednice i nastavne programe na pravnim fakultetima uključi tema eksplicitne i implicitne rodne pristranosti. Još jedna strategija podrazumijeva preispitivanje samouvjerenosti profesionalnih pravnika u pogledu njihove sposobnosti da budu objektivni, jer su oni koji sebe smatraju objektivnim češće skloniji rodno pristranom načinu razmišljanja i djelovanja.¹⁶⁷ Pored toga, učinkovitom se pokazala specijalizirana obuka koja uključuje konkretne primjere mnoštva načina na koje rodna pristranost, bilo implicitna ili eksplicitna, može utjecati na pravno rezoniranje i odlučivanje.¹⁶⁸ Također je važno da se obuka i edukacija fokusira i na kategorije identiteta i razlike, umjesto zauzimanja neutralnog ili "slijepog" pristupa (npr. nepriznavanje postojanja rodnih uloga i karakteristika).¹⁶⁹ Neke eksperimentalne studije su pokazale da ako se sudije i sudske osoblje ponašaju nepristrano i ostali bi automatski mogli usvojiti slično ponašanje samo slijedeći

165 Vidi: Kang et al., "Implicit Bias in the Courtroom", naročito strane 1135-1152. Vidi i web stranicu Project Implicita: <https://www.projectimplicit.net/index.html>, i spisak publikacija o istraživanjima koji su kreirali alati Project Implicita: <https://www.projectimplicit.net/papers.html>

166 Nilanjana Dasgupta i Luis M. Rivera, "From Automatic Antigay Prejudice to Behavior: The Moderating Role of Conscious Beliefs About Gender and Behavioral Control", *Journal of Personality and Social Psychology* 91, br. 2 (2006): 268-280.

167 Kang, et al. "Implicit Bias in the Courtroom", 1124-1186.

168 Pamela M. Casey, Roger K. Warren, Fred L. Cheesman i Jennifer K. Elek, "Helping Courts Address Implicit Bias: Resources for Education" (National Center for State Courts, 2012). Dostupno na: http://www.ncsc.org/~media/Files/PDF/Topics/Gender%20and%20Racial%20Fairness/IB_report_033012.ashx

169 Evan P. Apfelbaum, Michael I. Norton i Samuel R. Sommers, "Racial Color Blindness: Emergence, Practice, and Implications", *Current Directions in Psychological Science* 21, br. 3 (juni 2012): 205-209.

njihov uzor.¹⁷⁰ Konačno, u SAD-u postoji niz primjera i najboljih praksi u različitim pravnim i pravosudnim smjernicama o rodnoj pristranosti koji bi mogli koristiti u razvoju procesnih i edukativnih pristupa rješavanju pitanja utjecaja rodne pristranosti u BiH.¹⁷¹

Dakle, opća preporuka ovog istraživanja je da pravosuđe u BiH, u saradnji s centrima za edukaciju sudija i tužilaca i Visokim sudskim i tužilačkim vijećem, pokrene sveobuhvatne korake u cilju rješavanja pitanja utjecaja rodni stereotipa i stavova na sudsko poslovanje, procedure i odlučivanje. Iako su pripadnici pravosuđa suočeni s teškim zadatkom da budu profesionalno nepristrani usprkos vlastitom mišljenju i društveno-kulturnom okruženju, edukacija, podizanje svijesti i otvoreni um mogu ublažiti navedene utjecaje. Doista, posvećene pravosudne institucije trebaju promovirati, ako ne i insistirati na provođenju obuke i aktivnosti na podizanju svijesti, kako bi se pozabavili utjecajem eksplicitnih i implicitnih rodni stereotipa i stavova. Najzad, da bi se osigurala nepristranost pravosuđa, potrebno je suočiti se sa stvarnošću i činjenicom da svjesna stanovišta i predrasude, kao i automatski i podsvjesni stereotipi i stavovi, mogu i doista utječu na provođenje pravde.

Na osnovu specifičnih nalaza istraživanja definirano je još nekoliko preporuka. Te preporuke su komplementarne i dosljedne sveobuhvatnom programu obuke, edukacije i podizanja svijesti.

170 Henk Aarts, Peter M. Gollwitzer i Ran R. Hassin, "Goal contagion: Perceiving Is For Pursuing", *Journal of Personality and Social Psychology* 87, br. 1 (2004): 23-37.

171 Vidi: Radna grupa Vrhovnog suda u Teksasu za pitanja rodne pristranosti, "Guidelines for Practicing Gender Neutral Courtroom Procedures" (2004), <https://www.supreme.courts.state.tx.us/rules/pdf/GenderNeutralCourtroomProcedures-NoCovers.pdf>; ili: Casey, Warren, Cheesman i Elek, "Helping Courts Address Implicit Bias: Resources for Education"; ili: Legal Momentum, "Legal Resource Kit: A Guide to Court Watching in Domestic Violence and Sexual Assault Cases" (2005), <https://www.legalmomentum.org/sites/default/files/kits/courtwatching.pdf>; i: Hecht Schafran i Winkler, "Operating a Task Force on Gender Bias in the Courts."

Korištenje jezika u formalnom i neformalnom okruženju

Ovo istraživanje je pokazalo da se u sudnici ne koriste uvijek formalne titule. Također, primjeri koje su naveli ispitanici u intervjuima i upitniku pokazuju da se u sudnici i zgradi suda općenito ponekad koriste rodno zasnovani nadimci odmila i deminutivi. Preporučuje se da sudovi u BiH institucionaliziraju praksu oslovljavanja formalnim nazivom (titulom) u sudnici (formalno okruženje) i imenom u zgradi suda općenito (neformalno okruženje). Profesionalnom osoblju sudova u BiH se savjetuje da izbjegava neformalnu komunikaciju koja uključuje nadimke, deminutive i nazive odmila.

Korištenje rodno neutralnog i rodno specifičnog jezika

Ovo istraživanje je pokazalo da rodno neutralan i rodno specifičan jezik općenito nije institucionaliziran u bh. sudovima. Jezik je identificiran kao važan izvor društveno-kulturnih vrijednosti, a zakon je odraz društveno-kulturnih i pravnih vrijednosti. Dakle, pravni jezik može igrati važnu ulogu u propagiranju ili ublažavanju rodne pristranosti. Preporučuje se da sudovi u BiH koriste priručnik "Načini za prevladavanje diskriminacije u jeziku u obrazovanju, medijima i pravnim dokumentima" kako bi se prestala podrazumijevati upotreba imenica i zamjenica u muškom rodu u pravnim dokumentima, pisanju i procedurama.

Poznavanje Zakona o ravnopravnosti spolova

Rezultati istraživanja pokazuju da profesionalni pravници koji su učestvovali u ovom istraživanju ne poznaju dobro Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH. Bosanskohercegovački sudovi se ohrabruju da, u saradnji s VSTV-om i centrima za edukaciju sudija i tužilaca, učestvuju u obuci i aktivnostima na podizanju svijesti kako bi se povećala svijest i promovirala provedba politika u skladu sa Zakonom o ravnopravnosti spolova.

Interne politike o seksualnom i rodnom uznemiravanju

Ovo istraživanje ukazuje na ograničeno znanje među profesionalnim pravnicima u BiH o tome šta čini seksualno i rodno uznemiravanje i kako ono može biti štetno na radnom mjestu. Također navodi na zaključak da pravnici općenito ne prepoznaju pravilnike sudova ili etičke kodekse kao materijal koji se bavi pitanjem seksualnog uznemiravanja. Stoga se preporučuje da sudovi izrade interne politike o seksualnom i rodnom uznemiravanju, u cilju sprečavanja i reagiranja na seksualno i rodno uznemiravanje na radnom mjestu (u skladu sa Zakonom o ravnopravnosti spolova).

Zastupljenost žena u liderskim ulogama u pravosuđu BiH

Prema postojećim podacima iz VSTV-a, iako žene zauzimaju 64 posto sudačkih pozicija, samo ih je 40 posto na liderskim pozicijama, kao npr. na poziciji predsjednika suda. Slično tome, 48 posto tužilaca su žene, a samo 33 posto su glavne tužiteljice. U okviru ovog istraživanja utvrđeno je postojanje niza rodni stereotipa i stavova u vezi s navedenim podacima među pripadnicima pravosuđa. Na osnovu ovog istraživanja se ne tvrdi da rodni stereotipi i stavovi ili rodna pristranost dovode do neimenovanja žena na liderske pozicije, ali se ipak preporučuje da se izvrši analiza procesa apliciranja i odabira.

Odlučivanje u predmetima dodjele starateljstva nad djecom

U okviru ovog istraživanja utvrđeno je da se u predmetima dodjele starateljstva nad djecom prednost vjerovatno daje majkama. Iako je povjeravanje djece majci možda u njihovom najboljem interesu u većini slučajeva, preporučuje se da sudovi u BiH izbjegavaju *de facto* pravno odlučivanje na osnovu rodni stereotipa da su žene bolji roditelji od muškaraca. Preporučuje se da pravosuđe BiH ili odgovarajuće tijelo izradi politiku kojom se utvrđuju kriteriji za donošenje odluka u predmetima dodjele starateljstva nad djecom.

Specijalizirana obuka za tužioce i sudije na temu nasilja u porodici

Nasilje u porodici je složen pravni i društveni problem koji se snažno isprepliće s rodom i rodnim stereotipima. Prema rezultatima ovog istraživanja, profesionalni pravnici mogu imati niz rodnih stereotipa o nasilju u porodici. Čini se da ovaj zaključak potkrepljuje i drugo empirijsko istraživanje u BiH kojim je utvrđeno da sankcije rutinski ne ispunjavaju ni minimalne zakonske standarde. Preporučuje se da sudije i tužiocima koji rade na predmetima nasilja u porodici prođu specijaliziranu obuku koja obuhvata savremena empirijska istraživanja o profilima počinioca i žrtve, najčešće oblike nasilja u porodici, učinkovite strategije pravosudne intervencije i štetne efekte nasilja u porodici na djecu; uz pregled krivičnih zakona u BiH. Također se preporučuje da se priručnik koji je izradio panel od devet sudija iz svih dijelova BiH – “Priručnik: Sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici u BiH” koristi kao zvanična smjernica na svim sudovima u BiH. Ove prakse mogu pomoći u izgradnji kapaciteta sudija i tužilaca koji rade na predmetima nasilja u porodici kako bi mogli izbjegavati korištenje štetnih rodnih stereotipa i stavova kao osnove za utvrđivanje krivnje ili olakšavajućih i otežavajućih okolnosti pri izricanju kazne.

Specijalizirana obuka o seksualnom (spolnom) nasilju za tužioce i sudije

Ovo istraživanje je otkrilo tendenciju među nekim pravnicima da svoju pažnju usmjeravaju na ponašanje i kredibilitet žrtve – čak i nakon osude – u slučajevima silovanja i pokušaja silovanja. Iako je ispitivanje žrtve i njenog kredibiliteta važna komponenta temeljite krivične istrage, krivične istrage i tužilaštva se trebaju fokusirati na navodnog počinitelja krivičnog djela. Osim toga, slično kao i kod nasilja u porodici, seksualno nasilje predstavlja društveno-kulturnu i pravnu temu koja se prepliće s rodnim stereotipima i stavovima. Stoga se preporučuje da sudije i tužiocima koji rade na predmetima silovanja, pokušaja silovanja i seksualnog napada (uključujući maloljetne žrtve) prođu specijalnu obuku koja uključuje savremena empirijska istraživanja o profilima počinitelja i žrtve, uobičajenim krivičnim obrascima spolnog nasilja, te učinkovitim strategijama pravosudne intervencije; uz pregled krivičnih zakona u BiH. Ovakvom obukom se može izgraditi kapacitet sudija i tužilaca koji rade na ovim predmetima kako bi mogli izbjegavati korištenje štetnih rodnih stereotipa i stavova kao osnove za utvrđivanje krivnje ili olakšavajućih i otežavajućih okolnosti pri izricanju kazne.

Korištenje vještaka

Iako su podaci o vještacima u ovom istraživanju ograničeni, ipak se čini da ukazuju na rjeđe angažiranje vještakinja nego vještaka u određenim kategorijama, kao i da njihova zastupljenost na sudu možda nije odraz njihove šire zastupljenosti u profesionalnim oblastima. Stoga se preporučuje da sudovi redovno ažuriraju spiskove vještaka i aktivno ulažu napore kako bi izbjegli jačanje postojećih rodni stereotipa koji povezuju žene s jednim a muškarce s drugim zanimanjima.

Materijalna podrška žrtvama i svjedocima rodno zasnovanog nasilja

Ovo istraživanje, u kombinaciji s drugim podacima, ukazuje na to da sudovi u BiH sve više prepoznaju značaj pružanja podrške žrtvama rodno zasnovanog nasilja tokom postupka krivičnog gonjenja. Ipak, još uvijek postoje naznake općeg nedostatka infrastrukture za materijalnu podršku žrtvama. Dakle, preporučuje se da sudovi u BiH ulože napor na pružanju materijalne podrške žrtvama i svjedocima kako bi se olakšalo njihovo učešće i izbjegla *ad hoc* rješenja.

Kao zaključak, osnovni cilj ovog istraživanja je utvrđivanje da li su rodni stereotipi i stavovi prisutni među profesionalnim pravnicima i pripadnicima pravosuđa, te da li se oni mogu povezati s rodnom pristranošću. Cilj ovih preporuka je podizanje svijesti i preispitivanje pretpostavljene nepristranosti pravnih stručnjaka u BiH. Iako revnost, stručnost i posvećenost profesionalnog sudskog osoblja u BiH nije upitna, značajna međunarodna istraživanja upućuju na potrebu za osvješćivanjem profesionalnih pravnika i njihovim suočavanjem s vlastitim predrasudama. Utjecaj roda nije uvijek samo u tome da li sudija u donošenju presude uzima u obzir rod, nego "da li je rod utjecao ili naizgled utjecao na taj proces tako što je... imao određenog utjecaja na aktere – advokate, strane u parnici, sudije, službenike, sudije porotnike, svjedoke, porotnike i druge". Na ovaj način rod može utjecati i manifestirati se sudačkim tumačenjem inače neutralnih zakona kroz filter nesvjjesnih vrijednosti, uvjerenja, stereotipa i pretpostavki.

Dakle, sudije i drugi profesionalni pravници moraju biti svjesni vlastitih pristranosti i predrasuda kako bi bili kritični, introspektivni i obazrivi u donošenju odluka; i moraju poštivati (a u slučaju sudija, nametnuti) pravično i transparentno sudsko okruženje u kojem se i od žena i od muškaraca očekuje da svoje dužnosti obavljaju bez predrasuda i pristranosti.

Rod i pravosuđe:

Implikacije roda u pravosuđu Bosne i Hercegovine

---

7. ANEKS A – ONLINE UPITNIK

Online upitnik

Svrha ovog upitnika je da se odredi da li u sudnicama i među pravosudnim kadrom postoje strukturalne, proceduralne i/ili operativne razlike. Ovo istraživanje je anonimno te se neće otkrivati Vaš identitet niti bilo kakve informacije koje bi Vas povezale s odgovorima koje ćete dati. Za popunjavanje upitnika potrebno je otprilike 20 minuta. Na kraju, kada odgovorite na pitanja, izaberite opciju UČINJENO ili DONE kako biste poslali odgovore. Aplikacija će Vas upozoriti ukoliko niste dali odgovor na neko pitanje.

I. Stajališta o strukturalnim pitanjima

1. U zgradi u kojoj radite da li su dostupni odgovarajući toaleti za:

	Da	Ne	Ne znam
Muškarce	☐	☐	☐
Žene	☐	☐	☐
Osobe sa invaliditetom	☐	☐	☐

2. Ukoliko svjedok/inja (ili porotnik/ca) dođe na sud s djecom, da li će se od sudskog uposlenika/ce tražiti da čuva djecu?

Ne

Ne znam

Da. Molimo objasnite od koga će se to tražiti, navodeći spol i položaj osobe u sistemu (npr. sudska službenica ili muško administrativno osoblje).

3. Jeste li upoznati s bilo kakvim politikama ili zakonima o zabrani diskriminacije ili uznemiravanja kojima se sud rukovodi?

Ne

Ne znam

Da. Molimo objasnite šta te politike obuhvaćaju: seksualno uznemiravanje, borbu protiv diskriminacije (na osnovu spola, vjere, rase, etničke pripadnosti, itd.), ostalo.

4. Ako ste odgovorili potvrdno na pitanje tri (3), napišite na koji način ste se upoznali s tim politikama (npr. kroz obuku, sastanke osoblja, prilikom uvođenja u posao, ili na drugi način).
-

5. Da li žrtve/svjedoci/kinje rodno zasnovanog nasilja (nasilje u porodici, silovanje, trgovina ljudima itd.) mogu svjedočiti putem videoprijenosa iz druge prostorije?

Da

Ne znam

Ne. Objasnite šta se radi u tim slučajevima (npr. predmet se upućuje drugom sudu, improvizira se, zanemaruje se potreba za zaštitom), ukoliko se išta poduzima.

---

6. U kojoj mjeri Vam je otežano napredovanje u karijeri?

Veoma je otežano

Vrlo malo

Uopće nije otežano

Ne želim odgovoriti

7. Ako je odgovor na pitanje 6 potvrđan, označite sve razloge zbog čega je to tako u Vašem slučaju ili dajte objašnjenje za "drugo".

Porodične obaveze

Politike suda

Zdravstveni razlozi

Zato što sam žena/muškarac

Nedostatak obuka

Nedostatak interesa

Drugo, molimo navedite _____

8. Jeste li ikada bili svjedokom bilo koje od sljedećih mjera sigurnosti na sudu ili ih lično iskusili?

- Mladići prema kojima se odnosi sa više sumnje
- Tokom sigurnosnih kontrola ženske torbe se istresaju u javnosti
- Osobama s višim statusom se dozvoljava da prođu kontrolu bez provjere
- Tjelesni pregled izvršava osoba suprotnog spola
- Nijedna od navedenih stvari
- Drugo, molimo navedite _____

II. Stajališta o operativnim pitanjima

9. Jeste li ikada prisustvovali šalama sudskog osoblja ili pravosudnog kadra suda o bilo kojoj od sljedećih tema, ili ih lično iskusili? Označite sve vrste šala kojima ste prisustvovali ili označite nešto drugo.

- O ženama
- O muškarcima
- Rasi / etničkoj pripadnosti / nacionalnom identitetu
- Socioekonomskoj klasi ili statusu
- Fizičkom izgledu – bilo da je osoba privlačna ili ne
- Starosnoj dobi
- Nisam svjedočio/la ničemu sličnom
- Drugo _____

10. Ako ste odgovorili potvrdno na pitanje br. 9, kratko navedite primjere šala iz kategorija koje ste odabrali, a koje ste čuli u sudskom okruženju.

---

11. Jeste li ikada bili svjedokom ili lično iskusili da kolega/kolegica sa suda Vas ili člana sudskog osoblja nazove ili Vam se obrati nazivom koji nije Vaša titula ili ime (npr. među, dušo, mladiću/djevojko itd.)?

- Da
- Ne
- Ne želim odgovoriti

12. Jeste li ikada bili svjedokom da se član suda obratio svjedoku/inji, žrtvi ili optuženiku/optuženoj nazivom koji nije ime ili titula te osobe (npr. dijete, ženo, budalo, frajeru, propalice, drogerašu itd.)?

- Da
- Ne
- Ne želim odgovoriti

13. Jeste li ikada bili svjedokom ili lično iskusili da sudija/sutkinja kritizira svjedoka/inju ili sudskog zaposlenika/cu zbog neispunjavanja porodičnih obaveza, naprimjer da je loš roditelj, supruga, muž, što radi dokasno ili previše itd.?

- Ne
- Da. Objasnite ko je kritiziran navodeći spol i položaj osobe.

---

14. Jeste li kada bili svjedokom ili lično iskusili da se sudskom zaposleniku/ci koji/koja Vam je kolega/ica posvećuje posebna pažnja ili pruža više vremena na sudu zbog nekog od sljedećih faktora? Označite sve što se odnosi na Vas ili upišite nešto drugo, pod Drugo.

- Prijateljstvo
- Geografsko porijeklo
- Zajednički interesi izvan posla
- Etnička pripadnost / nacionalni identitet
- Porodični odnosi

- Muškarac/žena
- Nikada nisam iskusio/la bilo šta od ovoga
- Drugo, objasnite _____

15. Je li Vas na sudu ikada kritizirao/la kolega/ica ili sudija/sutkinja na osnovu sljedećeg? Označite sve što se odnosi na Vas:

- Što ste pretjerano emocionalni
- Što ste pretjerano agresivni
- Zbog načina oblačenja
- Zbog načina govora
- Zbog stepena znanja o nekom pitanju ili temi
- Nikada nisam iskusio/la bilo šta od ovoga

16. Je li ikada sudski zaposlenik/ca ili pravosudni kadar pretpostavio/la da je Vaš položaj drugačiji od stvarnog?

- Ne
- Ne želim odgovoriti
- Da. Ko je iznio takvu pretpostavku, navodeći spol i položaj osobe.

---

17. Prema kojim grupama se u sudskom sistemu ophodi s manje poštovanja? Označite sve grupe za koje smatrate da je to tačno:

- Muškarci
- Žene
- Mladi kadrovi
- Zrele odrasle osobe (starije odrasle osobe)
- Osobe s invaliditetom

- Osobe iz etničkih/nacionalnih manjina
- Nijedno od gore navedenog
- Drugo, objasnite _____

III. Stajališta o proceduralnim pitanjima

18. Molimo Vas ocijenite na skali koliko je svaki od navedenih faktora bitan prilikom donošenja odluke s kojim roditeljem će malodobno dijete živjeti, tj. koji roditelj će ostvarivati neposredno roditeljsko staranje. Ocijenite sve faktore prema značaju od 'uopće nije važan' do 'veoma važan faktor'

	Uopće nije važan	Nije važan	Niti je važan niti nevažan	Važan je	Veoma je važan
Da li je roditelj majka	☐	☐	☐	☐	☐
Koji roditelj je bio glavni skrbnik	☐	☐	☐	☐	☐
Koji roditelj zarađuje više novaca	☐	☐	☐	☐	☐
Koji roditelj je stekao bolje obrazovanje	☐	☐	☐	☐	☐
Da li je majka žrtva nasilja u porodici	☐	☐	☐	☐	☐
Da li je majka izvan domaćinstva	☐	☐	☐	☐	☐

Molimo navedite ukoliko smatrate da postoje drugi faktori.

---

19. Koji od sljedećih faktora su značajni prilikom donošenja presude optuženiku/optuženoj u slučaju nasilja u porodici? Ocijenite sve faktore prema značaju od 'uopće nije važan' do 'veoma važan faktor'.

	Uopće nije važan	Nije važan	Niti je važan niti nevažan	Važan je	Veoma je važan
Da li je žrtva žensko	☐	☐	☐	☐	☐
Da li je žrtva izvršila preljubu	☐	☐	☐	☐	☐
Da li žrtva i optuženik/optužena imaju djece	☐	☐	☐	☐	☐
Da li je žrtva sklona prepirkama ili neprijatna u komunikaciji	☐	☐	☐	☐	☐
Da li žrtva radi izvan domaćinstva	☐	☐	☐	☐	☐
Stepen fizičke povrede	☐	☐	☐	☐	☐
Da li je korišteno oružje	☐	☐	☐	☐	☐
Da li je to prvi incident	☐	☐	☐	☐	☐
Da li se optuženik/optužena kaje	☐	☐	☐	☐	☐

Molimo navedite ukoliko smatrate da postoje i drugi važni faktori

20. U kojim slučajevima nasilja u porodici bi se trebala izbjeći zatvorska kazna? Za svaku situaciju označite da li bi se zatvorska kazna trebala izbjeći ili ne, ili da niste sigurni.

	Trebala bi se izbjeći	Ne bi se trebala izbjeći	Nisam siguran/na
Optuženik/optužena je glavni/a uzdržavatelj/ica (hranitelj/ica porodice)	☐	☐	☐
Optuženik/optužena ima umjereno do visoko uspješnu poslovnu karijeru	☐	☐	☐

Ovo je prvo kazneno djelo	☐	☐	☐
Nije došlo do loma kostiju ili drugih ozbiljnih povreda	☐	☐	☐
Optuženik/optužena je prijetan/na izgledom i lijepo se izražava	☐	☐	☐

Molimo Vas navedite i ostale slučajeve ako smatrate da se u njima treba izbjeći zatvorska kazna, a nisu navedeni u pitanju br. 20.

21. Jeste li ikada bili svjedokom da je optuženiku izrečena teža kazna nego optuženog u istim/sličnim slučajevima?

- Ne
- Ne znam
- Da, objasnite situaciju _____

22. Molimo Vas ocijenite na skali koliko je svaki od navedenih faktora bitan prilikom određivanja da li je svjedok/inja pouzdan/a. Ocijenite sve faktore prema značaju na skali od 'uopće nije važan' do 'veoma je važan'.

	Uopće nije važan	Nije važan	Niti je važan niti nevažan	Važan je	Veoma je važan
Da je u pitanju svjedok	☐	☐	☐	☐	☐
Da je u pitanju svjedokinja	☐	☐	☐	☐	☐
Da je svjedok/inja član/ica porodice	☐	☐	☐	☐	☐
Da je svjedok/inja obrazovan/a	☐	☐	☐	☐	☐
Da je svjedok/inja zaposlen/a	☐	☐	☐	☐	☐
Da je svjedok/inja emotivan/na tokom svog svjedočenja	☐	☐	☐	☐	☐

Ako nisu gore navedeni, molimo navedite i druge faktore koji su bitni prilikom određivanja da li je svjedok/inja pouzdan/a.

23. U slučajevima nasilja u porodici, jeste li primijetili bilo koju od sljedećih taktika u postupcima na sudovima koje su zasnovane na spolu advokata/ice, tužitelja/ice ili sudije/sutkinje? Označite sve taktike koje ste primijetili:

- Pravdanje muškog ponašanja kulturološkim očekivanjima
- Zastupanje optuženika tvrdeći da je pod većim pritiskom/stresom uzrokovanim poslom
- Tvrdnja da advokatica ili sutkinja nije u stanju razumjeti iskustvo muškarca
- Diskreditiranje ozbiljnosti slučaja kada je u pitanju počiniteljica
- Drugo, objasnite _____

24. Statistički podaci ukazuju na to da muškarci češće vrše rodno zasnovano nasilje od žena. Označite Vaš nivo slaganja/neslaganja sa svakom od sljedećih tvrdnji.

	Uopće se ne slažem	Ne slažem se	Niti se slažem niti ne slažem	Slažem se	U potpunosti se slažem
Muškarci su prirodno skloniji nasilju zbog svog spola	☐	☐	☐	☐	☐
Muškarci su jači	☐	☐	☐	☐	☐
Muškarci su ekonomski bolje situirani	☐	☐	☐	☐	☐
Muškarci imaju više odgovornosti i vjerovatnije je da će osjetiti stres i pritisak	☐	☐	☐	☐	☐

Vjerovatnije je da će muškarci koristiti alkohol (i druge droge)

Muškarci pokušavaju biti vođe u svojim porodicama

Muškarci su također izloženi nasilju od žena

25. Osnovni podaci

Napomena: Ovo istraživanje je u potpunosti anonimno i nigdje se neće spominjati Vaše ime, pozicija ili radno mjesto. Podaci se koriste samo u svrhu istraživanja i bit će analizirani zajednički sa svim drugim dobijenim podacima.

Vaše godište, tj. godina rođenja. _____

26. Spol

M

Ž

27. Vaša pozicija

Sudija/Sutkinja

Tužilac/Tužiteljica

Advokat/Advokatica

Stručni saradnik/saradnica

Drugo, navedite _____

28. Koliko dugo radite u struci (na navedenoj poziciji). Upišite broj godina i mjeseci

---

29. Koje je Vaše radno mjesto (npr. općinski, kantonalni, okružni, vrhovni, ustavni, Sud BiH, Tužilaštvo BiH, Tužilaštvo FBiH, Republičko tužilaštvo RS, Javno tužilaštvo Brčko Distrikt, okružno tužilaštvo, kantonalno tužilaštvo, advokatura ili drugo)? Molimo upišite.

30. Da li ste član nekog od stručnih udruženja? Označite sve što se odnosi na Vas.

- Udruženje sudija BiH
- Udruženje sudija FBiH
- Udruženje sudija RS
- Udruženje tužilaca BiH
- Udruženje tužilaca RS
- Udruženje tužilaca FBiH
- Udruženje žena sudija u BiH
- Advokatska komora FBiH
- Advokatska komora RS

Drugo, molimo navedite _____

- 31. Molimo Vas da posvetite nekoliko minuta razmišljanju o odgovorima koje ste već dali i, u za to predviđenom prostoru, napišite da li postoje ponašanja ili procedure koje se tiču spola, starosti ili etničke pripadnosti koje diskreditiraju ili ometaju rad pravosudnog sistema.**

Hvala Vam što ste popunili ovaj upitnik.

DCAF

a centre for security,
development and
the rule of law